

KRITIKKEN AV BEHAVIORISMEN

En atferdsanalytiker og en kritiker sine oppfatninger om
atferdsanalysens tilnærming til vitenskap

Linn Ebeltoft Sparby

Mastergradsoppgave i helsefag

Avdeling for sykepleie og helsefag
Institutt for klinisk medisin
Det medisinske fakultet
Universitetet i Tromsø

Mai 2008

Forord

Kritikk av ens eget ståsted kan oppleves både opprivende, truende, irriterende og som uttrykk for uvitenhet. Men ved å se på andres tilnærming som et annet og likeverdig perspektiv, blir kritikken en utfordring til å lære mer - både om kritikken og ens egen tilnærming. Det er langt fra enkelt, men hvem har vel sagt at det enkle alltid er det beste?

Jeg vil gjerne få takke mine informanter for deres deltakelse i undersøkelsen og for lærerike samtaler. Takk til mine gode kolleger og venner som har støttet meg og kommet med konstruktive innspill. Takk til min arbeidsgiver Helse Finnmark ved Avdeling ReHabilitering og Forskningsstyret for økonomisk støtte. Jeg vil også rette en takk til min dyktige veileder Ketil Normann ved Universitetet i Tromsø, Avdeling for sykepleie og helsefag, for åpenhet og tiltro til mine evner, mitt ståsted og selve studien. En spesiell takk til mine foreldre, ikke minst min pappa, filosofen, for inspirasjon og veiledning. Mest av alt vil jeg få takke min lille familie og min kjære Magne for å ha støttet og oppmuntret meg. Jeg vil også takke leseren, som jeg håper, på egne premisser, vil ta utfordringen om å lære mer om både kritikken og om atferdsanalyse.

Linn Ebeltoft Sparby
Bjørnevatn, mai 2008

INNHOLDSFORTEGNELSE

Forord	2
Sammendrag	5
Abstract	7
1 INTRODUKSJON	9
1.1. Bakgrunn for valg av tema for undersøkelsen	9
1.2. Tema og problemstilling	10
1.3. Avgrensing	11
1.4. Kort presentasjon av undersøkelsen	12
1.5. Oppgavens oppbygging	12
2 BEHAVIORISMEN OG KRITIKKEN	14
2.1. Behaviorismen	14
2.1.1. Metodologisk behaviorisme	14
2.1.2. Radikal behaviorisme	14
2.1.3. Atferdsanalyse	15
2.1.4. Oppfatninger og framstilling av behaviorismen	16
2.3. Kritikken av behaviorismen	19
2.3.1. Positivisme-/Scientismekritikk	19
2.3.3. Mekanismekritikk	21
2.3.4. Determinismekritikk	23
2.3.4. Dualisme-/Monismekritikk	24
2.4. Kontroversen mellom behaviorisme og øvrig psykologi	26
3 METODISK TILNÆRMING	28
3.1. Valg av metode	28
3.2. Subjekter	28
3.3. Intervjuer	29
3.4. Innholdsanalyse	30
3.4.1. Systematisk tekstkondensering	30
3.4.2. Komparasjon	32
3.5. Forforståelse	32
3.6. Reliabilitet, validitet og generalisering	32
3.7. Etikk	33
4.0 PRESENTASJON AV FUNN	34
4.1. Oppfatninger om vitenskapelig metode	35
4.1.1. Vitenskapsfilosofisk grunnlag	35
4.1.2. Reduksjonisme	36
4.1.3. Forskningsstrategi	37
4.1.4. Generalitet	39
4.1.5. Terminologi	40
4.2. Oppfatninger om vitenskapelige forklaringer	41
4.2.1. Teori	41
4.2.2. Mekanisme	42
4.2.3. Determinisme	43
4.2.4. Fri vilje og ansvarlighet	45
4.2.5. Menneskers indre	46
4.3. Komparasjon	47
5.0. TOLKING OG DISKUSJON	49
5.1. Positivisme	49
5.1.1. Deskriptiv positivisme og pragmatisme	49
5.1.2. Reduksjonisme	51

5.1.2. Forskningsstrategi	54
5.1.3. Subjekt og objekt.....	58
5.1.4. Terminologi.....	59
5.1.5. Vitenskapelig tilnærming til meningsfulle fenomener.....	61
5.2. Mekanisme og determinisme i atferdsanalyse	64
5.2.1. Verdenssyn	64
5.2.2. Forklaringer i atferdsanalyse.....	66
5.2.3. Fri vilje og ansvarlighet.....	70
5.3. Dualisme i atferdsanalyse	74
5.3.1. Indre hendelser studeres	74
5.3.2. Indre hendelser plass i forklaringer.....	76
5.4. Kontroversanalyse.....	80
5.4.1. Ulik paradigmatilhørighet	80
5.4.2. Kontrovers mellom paradigmer	81
5.4.3. Mulige implikasjoner for praksis	84
5.5. Metodediskusjon.....	86
5.5.1. Metodevalg og utvalgsprosedyre	86
5.5.3. Tolking, analyse og framstilling.....	87
5.5.4. Forforståelsens påvirkning	88
6 AVSLUTTENDE REFLEKSJONER	90
6.1. Egne refleksjoner.....	90
6.2. Oppsummering og avslutning	92
Litteraturliste	94
Vedlegg	100

Sammendrag

Bakgrunn Det rettes omfattende filosofisk begrunnet kritikk mot behaviorismen og atferdsanalyse. Atferdsanalysen kritiseres for positivisme/scientisme, mekanisme, determinisme og dualisme. Atferdsanalyse og den øvrige, tradisjonelle psykologien tar på grunnleggende ulike måter sikte på å studere og redegjøre for menneskers handlinger. Dette manifesteres eksempelvis i at forskningsstrategier og forklaringsmåter er ulike (Lee, 1988). Det antas å være grunnleggende, paradigmatisk ulikheter mellom behaviorisme/atferdsanalyse og tradisjonell psykologi. Tidligere undersøkelser har antydnet at negative oppfatninger kan relateres til blant annet feilaktig framstilling av behaviorisme og atferdsanalyse i media, faglitteratur, lærebøker og i undervisningen av fagfolk. Gode kunnskaper om atferdsanalyse synes å bidra til mer positive oppfatninger. Her antas at negative oppfatninger og kritikk av behaviorismen også kan relateres til grunnleggende, paradigmatisk *uenighet* i filosofi, teori, metoder eller teknikker med bakgrunn i tilhørighet til motstridende paradigmer.

Tema for undersøkelsen er den vitenskapsfilosofisk funderte kritikken som rettes mot behaviorismen og atferdsanalyse, og da særskilt kritikken som kan relateres til vitenskapelig metode og forklaringer.

Problemstilling for undersøkelsen er: Hvordan kan den vitenskapsfilosofisk begrunnede kritikken av behaviorismen forstås i lys av paradigmateteorien? For å få fram nettopp ulike grunnleggende syn på atferdsanalyse, søkes problemstillingen belyst ved følgende underproblemstilling: Hvordan oppfattes atferdsanalysens vitenskapelige metode og forklaringer av henholdsvis en atferdsanalytiker og en kritiker?

Undersøkelsen Det er foretatt kvalitative forskningsintervjuer av to erfarne psykologer med gode kunnskaper om atferdsanalyse og kritikken av den. Informantene er henholdsvis en atferdsanalytiker og en kritiker. Materialet er analysert i tråd med hermeneutiske prinsipper. Det er deretter foretatt en komparativ (sammenliknende) analyse av disse intervjuene.

Funn Undersøkelsen viser store ulikheter mellom atferdsanalytikerens og kritikerens oppfatninger om atferdsanalysens vitenskapelige metode og forklaringer. Tekstmaterialet antyder at *atferdsanalytikeren* oppfatter atferdsanalytisk tilnærming til vitenskap som

deskriptiv, induktiv positivistisk. Atferdsanalysens forklaringsformer oppfattes som deterministiske i en probabilistisk forstand basert på seleksjon av atferd på individnivå. *Kritikeren* oppfatter atferdsanalysen som positivistisk, også i en scientistisk og reduksjonistisk forstand. Forklaringer oppfattes som absolutt deterministiske og mekanistiske. Både atferdsanalysen og kritikeren anser atferdsanalysen som monistisk og materialistisk, men kritikeren mener i tillegg at den baseres på dualisme.

Konklusjon og implikasjoner Ulikhetene anses så vidt gjennomgående, grunnleggende og internt konsistente at det synes rimelig å betegne dem som paradigmatisk og uttrykk for reell uenighet i oppfatninger. Slike grunnleggende oppfatninger anses som vanskelig å endre (Kuhn, 1962/2007). Selv om tidligere studier har antydnet at mer kunnskap om atferdsanalyse bidrar til mer positive oppfatninger, antas paradigmatisk ulikheter å være forbundet med fortsatt uenighet om tilnærming til behandling og forskning med mulige negative effekter for pasienter med behov for behandling og opplæring.

Nøkkelord atferdsanalyse, behaviorisme, filosofisk kritikk, paradigme

Abstract

Introduction In today's society a comprehensive philosophically based criticism is being leveled at behaviorism and behavioral analysis. Behavioral analysis is often criticized for being positivistic/scientistic, mechanical, deterministic and dualistic. Behavioral analysis and the other non-operant psychological traditions use fundamentally different approaches for studying and explaining human behavior and actions. Among other things, these differences manifest themselves in the fact that research strategies and explanation models are different (Lee, 1988). Basic, fundamental, paradigmatic differences between behaviorism/behavior analysis and more traditional psychological approaches are assumed to exist. Earlier research on this topic has indicated that negative perceptions and views seem, among other things, to be related to the way behavior analysis is being presented in media, psychology textbooks, and in education. This study assumes that the negative perceptions and criticism of behaviorism can also be linked to the fundamental paradigmatic disagreements in philosophical approach, theory, methods or techniques of treatment. This being based on the view that they belong to different paradigmatic approaches.

The survey The focus of the survey is the philosophical criticism that is being aimed at behaviorism and behavioral analysis, in particular the part of the criticism that is related to scientific methods and explanations of behavioral analysis. The basic question being asked in this survey is: How can the philosophical criticism be understood. In order to present these fundamentally different views of behavioral analysis the basic question is being further illuminated by the following sub question: How is the scientific methods and explanations of behavioral analysis being perceived by a behavioral analyst and one critical to the behavioral analysis approach?

The interviews Qualitative research interviews have been conducted with two experienced psychologists with good knowledge of behavior analysis and the philosophical criticism of behavioral analysis. The informants used were a behavior analyst and a psychologist critical to behavior analysis. After transcription, the survey material has been analyzed according to hermeneutical principles. A comparative analysis of the interviews has been performed.

Findings The survey shows major differences in the views of the behavioral analyst and the non-operant psychologists' perception as to the scientific methods and explanations used by

behavioral analysis. The survey material seems to indicate the behavioral analyst perceiving the behavioral analysis approach to science as being descriptive, inductive and positivistic. The behavioral analysis explanation methods are viewed as deterministic in a probabilistic sense and based on the selection of behavior on an individual level. The traditional psychologists seem to perceive behavioral analysis as being positivistic, also in a scientific and reductionist way. Explanation methods are viewed as deterministic and mechanistic in an absolute sense. Both the behavioral analyst and the traditional psychologist view the behavioral analysis as being monistic and materialistic, but in addition the non-operant psychologists' opinion is that behavioral analysis is also based on dualism. The differences of perceptions are considered to be of a basic, internally consistent nature and is expressed throughout the survey.

Possible implications It seems reasonable to describe and acknowledge differences between behavior analysis and non-operant psychology as being paradigmatic and as an expression of fundamental differences of perception. Paradigmatic perceptions are considered difficult to alter (Kuhn, 1962/2007). Although more comprehensive knowledge of behavioral analysis seems to contribute to a more positive perception (Cooke, 1984), paradigmatic differences are expected to be correlated with continued disagreement about approach to treatment and research with possible negative effects for patient care.

Key words behavior analysis, behaviorism, philosophical criticism, paradigm.

1 INTRODUKSJON

1.1. Bakgrunn for valg av tema for undersøkelsen

Atferdsanalyse bygger på B.F. Skinners radikalbehavioristiske filosofi om operant betinging, som vektlegger miljøets betydning for forekomsten av atferd hos mennesker og dyr. Denne filosofien har framstått som svært kontroversiell. Både internasjonalt og nasjonalt har det vært rettet kritikk mot atferdsanalysens tilnærming til vitenskapsfilosofi, vitenskapelig metode, forklaringsmodell, behandling og opplæring. Atferdsanalyse har vært brukt i Norge siden begynnelsen av 1970-tallet, ikke minst innenfor omsorgen for personer med psykisk utviklingshemming og autisme. Siden da har atferdsanalytisk behandling og opplæring har vært sterkt debattert i fagmiljø, i høgskole- og universitetsmiljøer, i politiske sammenhenger, i media og i rettssystemet. Kritikken av atferdsanalysen er et emne som tydelig opptar både atferdsanalytikere og kritikere i dag; flere artikler og bøker berører emnet i større eller mindre grad.

Som klinisk vernepleier i spesialisttjenesten for funksjonshemmede har jeg arbeidet med mennesker med utviklingshemming og autisme over flere år. Jeg har fordypet meg innen målrettet miljøarbeid etter atferdsanalytiske prinsipper. Atferdsanalyse har stått sentralt i behandling og opplæring av personer med utviklingshemming og autisme, og dermed også i vernepleierens praksisfelt. Fra tid til annen har jeg opplevd at kolleger og samarbeidsparter har kritisert atferdsanalytiske behandling og opplæring, og atferdsanalysens faglige og etiske forankring ble trukket i tvil. Ulik tilnærming til behandling og opplæring syntes ved enkelte tilfeller å sette i fare eller hindre at personer med utviklingshemming eller autisme fikk det tilbudet om behandling og opplæring de hadde krav på. Det syntes ofte som kritikken av atferdsanalyse ikke bare var knyttet til de konkrete opplærings- og behandlingsoppleggene, men at den var forankret i mer grunnleggende kritiske antagelser om behaviorisme og atferdsanalyse. Dette førte til en undring hva kritikken besto i, bakgrunnen for den, og ikke minst også kritikkens berettigelse. En slik forståelse syntes viktig for å kunne vurdere om egen praksis er å anse som faglig og etisk forsvarlig, men ikke minst for å kunne bidra til at utviklingshemmede og autister får det tilbudet de hadde behov for.

Atferdsanalyse har alltid blitt kritisert og har hatt betydelige konflikter med andre psykologiske retninger. Hayes, Hayes & Reese (1988) mener disse konfliktene på et fundamentalt vis ofte er filosofiske. De berører forhold som hva som er menneskets natur og hvordan vitenskap skal bedrives. For å avklare slike spørsmål må en se nærmere på den

filosofien atferdsanalyse bygger på sammenliknet med andre perspektiver. Atferdsanalyse har en grunnleggende antagelse om at atferd er emne for naturvitenskaper (Morris, 1993). Atferdsanalysens tilnærming til vitenskapelig metode og forklaringer skiller seg på avgjørende måter fra andre psykologiske retninger. Mangelen på enhetlig tilnærming i psykologi anses fundamental.

It has to do with what counts as the subject matter of psychology, with what questions we should ask about this subject matter, with how we should go about finding answers to these questions, with the status of existing psychological knowledge, and with whether psychology can be a science. Psychologists do not agree upon these basic matters (Lee, 1988, s. 4 f.).

Betydelig uenighet med hensyn til teori og metode tilsier at atferdsanalyse og tradisjonell psykologi kan ses som tilhørende ulike *paradigmer* (Karlsen, 1996). Mens atferdsanalyse kan anses å tilhøre et naturvitenskapelig paradigme med siktemål om å *forklare* av atferd, vil det humanvitenskapelige paradigmet ha andre idealer og vil *søke å forstå* menneskelige handlinger som meningsfulle og intensjonale. Kritikken av atferdsanalysen ses som en del av en *kontrovers* (stridighet) mellom psykologiske retninger tilhørende ulike og kanskje motstridende paradigmer (jfr. Kuhn, 1962). Mens enkelte oppfatninger baserer seg på rene feil og misforståelser som det kanskje er mulig å klare opp i, er antagelsen her at andre baserer seg på reell og mer grunnleggende *uenighet*. Det antas her at det er grunnleggende forskjell mellom atferdsanalytikere og kritikere i deres tilnærming til sentrale vitenskapsfilosofiske tema. Ulik tilnærming til vitenskapsfilosofiske tema antas å være av betydning for praktisk opplæring og behandling av mennesker. Et slikt perspektiv kan være nyttig for å synliggjøre og berøre de helt grunnleggende ulikhetene mellom atferdsanalyse og andre psykologiske tilnærminger.

1.2. Tema og problemstilling

Tema for undersøkelsen er den vitenskapsfilosofisk funderte kritikken som rettes mot behaviorismen og atferdsanalyse, og da særskilt kritikken som kan relateres til vitenskapelig metode og forklaringer. Bakenforliggende vitenskapsfilosofiske faktorer (som tilhørighet til det naturvitenskapelige paradigmet) som bidrar til at behaviorismen utsettes for kritikk søkes belyst. Da kritikken ofte rettes mot behaviorismen som sådan, uten å skille mellom ulike retninger med ulik filosofisk orientering, vil det være nødvendig i drøftingen av kritikken å klargjøre skillene mellom disse.

Problemstilling for undersøkelsen er: Hvordan kan den vitenskapsfilosofisk begrunnede kritikken av behaviorismen forstås? For å få fram nettopp ulike grunnleggende syn på atferdsanalyse, søkes problemstillingen belyst ved følgende underproblemstilling: Hvordan oppfattes atferdsanalysens vitenskapelige metode og forklaringer av henholdsvis en atferdsanalytiker og en kritiker?

1.3. Avgrensning

Kritikken er omfattende, det er også de motsvarene som er gitt. Det tas ikke sikte på å gi en fullstendig redegjørelse av kritisk litteratur, kritikere eller motsvar fra atferdsanalytikere. Atferdsanalytisk litteratur retter kritikk mot ulike aspekter ved tradisjonell psykologi. Dette omhandles ikke spesifikt her, men momenter tas med i den grad det anses relevant. Denne kritikken ses likevel som del av en pågående kontrovers. Likeledes er ikke psykologiske og pedagogiske tilnærminger som kan ses som alternativer til atferdsanalyse spesifikt berørt. Her behandles karakteristiske trekk ved behaviorismen og den filosofisk begrunnet kritikken av behaviorismens vitenskapelige metode og forklaringsmodell. Dette er primært epistemologiske forhold, men i noen grad vil også ontologiske forhold berøres. Politiske, religiøse og ideologiske argumenter berøres kun i den grad de er relevante for vitenskapelig metode og forklaringsmodell. Kritikk relatert til enkeltpersoners private erfaringer med atferdsanalytisk behandling samt kritikk fremmet gjennom media er utelatt. Da det i hovedsak er radikal behaviorisme som ligger til grunn for atferdsanalyse slik den praktiseres i dag, avgrenses redegjørelsen her primært til radikalbehaviorisme. I den grad det er nødvendig for å forstå atferdsanalyse/radikalbehaviorisme og kritikken av denne, redegjøres også for metodologisk behaviorisme og forskjeller mellom metodologisk og radikal behaviorisme. Når ikke annet er spesifikt spesifisert, er det den radikalbehavioristiske og atferdsanalytiske tradisjonen som omtales. Selv om det fins ytterligere historiske forløpere og andre retninger innen behaviorisme, anses det ikke som nødvendig for undersøkelsens formål å redegjøre for disse.

Begreper vil defineres fortløpende. Det er tilstrebet et språk som er lesbart for både praktikere og akademikere, for atferdsanalytikere og dens kritikere. Dette går muligens på bekostning av presisjonsnivået i faguttrykk og de mer filosofiske termene og "ismene". Mange av de filosofiske uttrykkene kan imidlertid skape forvirring da de brukes i ulik betydning av ulike filosofer og kritikere. Her benyttes heller noen færre begreper for å synliggjøre det felles

meningsinnholdet i kritikken og øke lesbarheten. Verdiladete begreper er i størst mulig grad forsøkt unngått til fordel for mer nøytrale beskrivelser.

Det paradigmateteoriske/kontroversanalytiske perspektivet som er valgt for å belyse tema og problemstilling, tilhører en relativistisk tradisjon Det tas ikke stilling til hva som er best eller riktig. Kontroversanalyse søker å gi samme oppmerksomhet til begge sider i en kontrovers (Brante, 1990). Selv om min tilnærming ikke er relativistisk i den forstand at jeg ikke selv tar stilling til standpunkter og at alt er like riktig eller galt, har jeg forsøkt å la den relativistiske tradisjonen bli rettleidende for min handtering i alle faser av undersøkelsen; nærmest som et par briller å se fenomenene gjennom. I dette legger jeg at bevisst forsøker å forstå både atferdsanalysen og kritikken på sine egne premisser som likeverdige. I et slikt lys blir balansering, redelighet og en viss "nøytralitet" viktig. Ved å presentere stoffet og lede leseren i gjennom stoffet legger jeg klare føringer, men toner ned rene personlige meningsytringer til fordel for å la stoffet, og leserens egne muligheter for refleksjon, komme i forgrunnen. I noen avsluttende refleksjoner til slutt vil jeg imidlertid prøve å tydeliggjøre noen egne refleksjoner om stoffet og egen læringsprosess.

1.4. Kort presentasjon av undersøkelsen

Kvalitativ metode anses egnet for å beskrive og forstå menneskelige og sosiale fenomener. I tillegg til litteraturstudium er det foretatt kvalitative forskningsintervjuer. Informantene er to erfarne, kunnskapsrike psykologer som begge har engasjert seg i aktiv meningsytring rundt atferdsanalyse og kritikken av den. En av informantene er atferdsanalytiker, den andre retter kritikk mot atferdsanalysen (heretter kalt kritiker). Intervjuene er analysert i tråd med hermeneutiske prinsipper. Det er deretter foretatt en komparativ (sammenliknende) analyse av disse intervjuene.

1.5. Oppgavens oppbygging

Først gis en kortfattet gjennomgang av karakteristika ved behaviorisme og atferdsanalyse, samt en redegjørelse for undersøkelser om hvordan atferdsanalyse oppfattes og framstilles. Deretter presenteres sentrale punkter i den filosofisk begrunnede kritikken som rettes mot atferdsanalyse. I den påfølgende delen beskrives den metodiske tilnærmingen i undersøkelsen. Funn fra undersøkelsen blir deretter presentert. En diskusjon av funnene i undersøkelsen følger før disse ytterligere belyses i et paradigme- og kontroversanalytisk perspektiv. Implikasjoner av undersøkelsen antydes. Aspekter ved metodeanvendelsen drøftes før det gis

en kort oppsummering og avslutning. Litteraturliste og enkelte relevante dokumenter fins vedlagt.

2 BEHAVIORISMEN OG KRITIKKEN

Her redegjøres for behaviorisme og sentrale aspekter ved den filosofiske kritikken av den. Deretter presenteres paradigmatteori og kontroversanalytisk tenkning anvendes som teoretisk perspektiv i analyse av kritikken som fenomen.

2.1. Behaviorismen

Det redegjøres derfor kort for to hovedtradisjoner, metodologisk og radikal behaviorisme, og skillet mellom disse retningene. Atferdsanalyse bygger på radikalbehaviorisme, og det redegjøres deretter for atferdsanalysens tilnærming til vitenskap og behandling. Det redegjøres deretter for studier om hvordan behaviorisme og atferdsanalyse oppfattes og framstilles.

2.1.1. Metodologisk behaviorisme

Behaviorismen ble etablert som en gren innen psykologi på begynnelsen av 1900-tallet, og John B. Watson (1878-1958) regnes som behaviorismens grunnlegger. Psykologi skulle ta utgangspunkt i observerbar atferd og beskjefte seg med prediksjon og kontroll av atferd: "Why don't we make what we can observe the real field of psychology? Let us limit ourselves to things that can be observed, and formulate laws concerning only those things" (Watson, 1924 i Svartdal, 1997, s.84). Klassisk, metodologisk behaviorisme var kjennetegnet av at introspeksjon (selviaktakelse) ble avvist som metode. Dermed ble blant annet indre, private hendelser¹ som ikke kan observeres av andre, som tenkning og føling, utelukket fra vitenskapens domene (Day, 1987).

2.1.2. Radikal behaviorisme

Radikal behaviorisme har sitt utgangspunkt i B.F. Skinner (1904-1990) sin filosofi og har en annen tilnærming: "But methodological behaviorism had a fatal flaw. It put private experience- one of the most important phenomena of human and perhaps animal life- totally beyond the reach of scientific investigation" (Place, 1993 i Hansen, 1996, s. 21). Indre, private hendelser, som tenkning og føling, som ikke kan observeres direkte er her inkludert i atferdsbegrepet og anses i radikalbehaviorisme å ha vitenskapelig interesse (Day, 1987; Hansen, 1996; Svartdal, 1997). Atferdsbegrepet i en radikalbehavioristisk tilnærming er altså omfattende og refererer til alle mulige former for aktiviteter og reaksjoner hos dyr og

¹ Private hendelser er av en slik art at den i situasjonen ikke kan observeres av andre. Dette kan være enten (1) privat atferd som tenkning og føling eller (2) private stimuli; stimulering som har sin opprinnelse innenfor huden, dvs. i muskler, sener, ledd og indre organer (Svartdal, 1997).

mennesker (Svartdal, 1997). Radikalbehaviorisme studerer hvordan ulike variabler påvirker atferd. En søker etter årsaker i omgivelsene eller miljøet som kan sies å utgjøre den konteksten som atferd forekommer under (Lattal & Chase, 2003). Radikalbehaviorisme er ikke å anse som en atferdsvitenskap, men en *vitenskapsfilosofi*. Her antydes noen av de grunnleggende spørsmål som vil kunne stå sentralt innenfor en slik vitenskapsfilosofi:

Behaviorism is not the science of human behavior; it is the philosophy of that science. Some of the questions it asks are these: Is such a science really possible? Can it account for every aspect of human behavior? What methods can it use? Are its laws as valid as those of physics and biology? Will it lead to a technology, and if so, what role will it play in human affairs? (Skinner, 1974, s.3).

Wessells (1987) redegjør for noen sentrale kjennetegn ved radikalbehaviorismens vitenskapsfilosofi. Han beskriver et sett av preskripsjoner² fra Skinners forfatterskap som han mener har blitt retningsgivende for atferdsanalytisk forskning og psykologi. Radikalbehaviorisme forutsetter at atferd ses som det grunnleggende og riktige studieobjektet. Det anses ikke som et uttrykk for under- eller bakenforliggende prosesser. "Behavior is not simply the results of more fundamental activities, to which our research must therefore be addressed, but an end in itself" (Skinner, 1972 ref. Wessells, s. 114). Atferd skal gjøres til gjenstand for funksjonell analyse der de ulike variablene som påvirker atferd forsøkes identifisert. I denne tilnærmingen søker en å predikere og kontrollere atferd. En søker etter generelle lovmessigheter for atferd ved først å analysere relativt enkle responser under velkontrollerte betingelser. Tilnærmingen er induktiv og basert på data, og en søker å unngå hypotesetesting. Individuelle subjekters atferd søkes analysert, mens utstrakt bruk av gjennomsnitt og statistikk unngås. Fokus er på tilgjengelige, manipulerbare og observerbare variabler. En bør unngå løst definerte teoretiske konstrukter og metaforer. Videre bør en søke årsaker til atferd i miljøet eller kontekst, mens en unngår indre årsaker og forklaringer. Indre, private hendelser (føling, tenking m.v.) ses som fysiske og lovmessige, og en bør anse subjektive tilstander og hendelser som kollaterale biprodukter.

2.1.3. Atferdsanalyse

Atferdsanalyse har sitt utgangspunkt i nettopp B.F. Skinners radikalbehavioristiske filosofi. Atferdsanalyse kan deles inn i (1) filosofi, altså mer grunnleggende betraktninger om verden, (2) teori, en systematisk beskrivelse av prinsipper for hva som påvirker atferd, (3) metoder, som sier noe generelt om bruk av prinsippene og (4) teknikker, hva som konkret gjøres i hvert enkelt tilfelle (Hayes 1978/1999). Det skilles gjerne mellom den eksperimentelle og anvendte atferdsanalysen. Eksperimentell atferdsanalyse benytter eksperimentelle teknikker fra operant

² Disse retningsgivende preskripsjonene vedrører både vitenskapelig metode, teoretiske og metateoretiske hensyn (Wessells, 1987).

psykologi og formulerer empiriske lovmessigheter for individer snarere enn grupper (Svartdal, 1997). Anvendt atferdsanalyse, også kalt atferdsmodifikasjon, refererer til terapeutiske teknikker prosedyrer basert på prinsipper basert på operant betingning (ibid.) anvendt på ulike problematikker i praktisk behandling og opplæring. Prosedyrer innenfor denne tradisjonen som vil kunne være kjent for flere er tegnøkonomisystemer, time out m.v. Det fins omfattende vitenskapelig dokumentasjon fra både eksperimentelle og anvendte studier som gir støtte til atferdsanalytiske prinsipper. Innenfor rammen av denne undersøkelsen redegjøres ikke nærmere for denne dokumentasjonen³.

2.1.4. Oppfatninger og framstilling av behaviorismen

Flere atferdsanalytiske artikler og bøker berører kritikken av atferdsanalyse. Av disse framgår at atferdsanalytikere er opptatt av dens "image", altså hvordan den *oppfattes* av det generelle publikum, fagfolk og representanter for andre retninger innen psykologi og hvordan atferdsanalyse *framstilles* i media og faglitteratur. Sist, men ikke minst, er det bekymring for hvilke *konsekvenser* kritikk og negative oppfatninger kan ha.

Det synes å være en utbredt oppfatning at behaviorisme og atferdsanalyse misforstås på sentrale punkter ved dens tilnærming til både vitenskap og behandling m.v. (Chiesa, 1994; Holden, 1999, 2007; Reitman, 1998; Todd & Morris, 1992). Det er gjort enkelte undersøkelser, hovedsakelig i engelskspråklige land, av ulike gruppers *oppfatninger* av atferdsanalyse. Undersøkelsene synes å ha relevans både for hvordan behavioristisk filosofi, vitenskap og praksis oppfattes selv om det i liten grad spesifiseres noe skille mellom disse. Young og Patterson (1981) undersøkte og sammenliknet kunnskaper og holdninger til ulike aspekter ved atferdsanalyse hos personer både med og uten bakgrunn i psykologi og atferdsanalyse. De fant at holdninger var gjennomgående positive. Kunnskapsnivået var generelt lavt, men det syntes som om bedre kunnskaper om atferdsanalyse til en viss grad var assosiert med mer positive holdninger. Selv om flere hadde en positiv oppfatning av atferdsanalyse, identifiserte en stor andel av informantene flere prosedyrer feilaktig som atferdsanalytiske (derav hjernevasking og elektrosjokk). Forfatterne mener derfor at de positive holdningene kan være basert på uvitenhet eller feilaktig forståelse av hva atferdsanalyse er. Turkat, Harris og Forehand (1979 ref. i Young og Patterson, 1981) studerte høgskolestudenters oppfatninger og reaksjoner på termen atferdsmodifikasjon og

³ Slik dokumentasjon kan finnes i vitenskapelige tidsskrifter som eksempelvis Norsk Atferdsanalytisk Tidsskrift (NTA, tidligere Diskriminanten), European Journal of Behaviour Analysis (EJOBA), Journal of Applied Behavior Analysis (JABA) og Journal of Experimental Behavior Analysis (JEAB).

implikasjonene av slik behandling. De fant at en atferdsanalytisk tilnærming ble ansett som hensiktsmessig overfor visse problemer, men ikke overfor andre. Informantene var mer positive til bruk av prosedyrene overfor stigmatiserte populasjoner som innsatte i fengsler og utviklingshemmede enn brukt overfor mer sosialt aksepterte grupper. Studien konkluderte med at atferdsanalyse verken ble ansett som negativ eller positiv. Cooke (1984) vurderte flere undersøkelser⁴ av læreres oppfatninger av atferdsanalyse. Disse viste at lærere som gruppe er verken særskilt positive eller negative, men snarere usikre på hva atferdsanalyse og atferdsanalytiske teknikker innebærer. Hun mente undersøkelsene viste at kunnskap om atferdsanalyse bidro til en mer positiv holdning til atferdsanalyse hos lærerne. Woolfolk, Woolfolk og Wilson (1977) undersøkte grupper av studenter som fikk se videoklipp som viste en lærer som utførte atferdsanalytiske prosedyrer. De fant at studentene var mer negative til prosedyrene når de ble benevnt og beskrevet som "atferdsmodifikasjon" enn når de samme prosedyrene ble benevnt "humanistisk opplæring". Dette ble tolket slik at benevnelsen, merkelappen, som er anvendt hadde større betydning for negative responser enn prosedyrene i seg selv.

Selv om undersøkelser ikke gir noe entydig bilde av hvordan behaviorisme og atferdsanalyse oppfattes, uttrykkes det bekymring i atferdsanalytisk litteratur for kritikk og negative oppfatninger. Det antydes ulike faktorer som kan tenkes å bidra i negativ retning. Oppfatninger relateres for det første til *kunnskapsnivå*. Både Young og Patterson (1981) og Cooke (1984) har funnet at det er en sammenheng mellom et økende kunnskapsnivå om atferdsanalyse og hvor positivt den oppfattes. Negative oppfatninger om behaviorisme og atferdsanalyse settes også i sammenheng med *presentasjon og framstilling*. Todd & Morris, (1983, 1992) fant at atferdsanalytisk teori og praksis gjengis feilaktig i faglitteratur, lærebøker, populærlitteratur og andre sekundære kilder. De mener på bakgrunn av sine undersøkelser at atferdsanalyse framstilles som en S-R-psykologi, at den benekter eller ignorerer arv som viktig for atferd, at den studerer små dyr i bokser, ser kun på ytre, observerbar atferd og benekter eller ignorerer erfaringer som tenking og føling, og at den dessuten er totalitær og manipulativ. Todd og Morris (1983) fant i en undersøkelse av læreboktekster i psykologi at atferdsanalyse ofte framstilles på en feilaktig måte. De emnene som oftest ble framstilt feilaktig var relatert til funn fra læringsforsøk med dyr som påstås å være ukorrekt generalisert til menneskelig atferd, dessuten at atferdsanalyse tillegger miljøet

⁴ Cooke (1984) viser til følgende undersøkelser: Frey, 1974; Musgrove, 1974, Wheldall & Concreve, 1980.

for stor vekt og overser eller benekter fylogenetiske påvirkninger på atferd, dessuten at mennesket ses som en tom organisme eller «black box», at atferdsanalysens teorier om etablering av språk er forenklet, samt at atferdsanalysens er kun i liten grad anvendbar for å løse psykologiske problemer. Cooke (1984) fant ved en gjennomgang av fire lærebøker i pedagogikk at atferdsanalyse framstilles feilaktig både med hensyn til terminologi, representanter, anvendelse av prinsipper og implikasjoner. Cooke (1984) fant at framstillingen av sentrale, grunnleggende atferdsanalytiske begreper i lærebøker ofte er feilaktig og misvisende. Lærebøkene presenterte også prinsipper som ikke eksisterer innenfor atferdsanalyse, og kalte disse atferdsanalytiske. ”Textbooks that incorrectly define behavioral terms and/or present nonexistent terms can only add to the confusions and misrepresentations of behavioral principles” (ibid., s.200). Eksempelvis nevnes forsterkning og straff som begreper som ble definert feil. Lærebøker i psykologi siterer dessuten sjelden nyere atferdsanalytisk forskning (Todd & Morris, 1983). En gjennomgang av 130 publiserte lærebøker fra perioden 1920-1989 viste at også framstillinger av Watson og klassisk behaviorisme er misvisende (Todd, 1994). Misforståelser og feilframstillinger i kan muligens også relateres til ukritisk kildebruk. Holth & Arntzen (1995) mener psykologisk litteratur gjør utstrakt bruk av sekundærlitteratur som basis for redegjørelser. Også medienes presentasjon av behaviorisme og atferdsanalyse kan bidra til negative oppfatninger. En undersøkelse viste at over halvparten av avisartikler i New York Times i perioden 1973-1977 som omtalte atferdsanalyse inneholdt vesentlig feilinformasjon. Blant annet ble det satt likhetstegn mellom atferdsanalyse og hjernevasking og tortur. ”Time and again, behavior modification was equated incorrectly with procedures as psychosurgery, brainwashing, drugs, sensory deprivation, and even torture” (Turkat & Feuerstein, 1978, s. 194). Mange, om ikke alle, atferdsanalytikere har opplevd å bli frustrerte ved å finne ut at atferdsanalyse fremstilles feil i akademiske og populære kilder (Flora & Kestner, 1997). En egen gruppe skal følge med alle former for media med sikte på korrigere feilframstillinger og gi positive tilbakemeldinger ved korrekte framstillinger (ibid.).

Feilaktige eller negative fatninger om behaviorisme og atferdsanalyse skyldes ikke nødvendigvis misforståelser eller mangel på informasjon, men kan være et resultat av *sosialisering* ved at studenter rett og slett lærer disse gjennom sin utdanning (Todd & Morris, 1983, 1992). Studentenes pensumlitteratur kan inneholde uriktige framstillinger av behaviorisme (ibid.). I tillegg forstår Todd & Morris (1987 ref i Todd & Morris, 1992) utviklingen av et negativt syn på nyere behaviorisme som overlevert gjennom akademiske

myter ("academic folklore"). Tre slike myter er at atferdsanalyse kun ser betydningen av miljøets påvirkning på atferd, at den har totalitære målsetninger og ignorerer tanker og følelser. Disse mytene overleveres fra lærebok til lærebok, og fra lærer til student, som etablerte fakta. Mytene er tilsynelatende adekvate redegjørelser og så vidt forenklet at også ikke-eksperter kan formulere kritikk av atferdsanalysens detaljer og implikasjoner.

Det antydes ulike konsekvenser av negative oppfatninger og feilframstilling av behaviorisme. Todd & Morris (1995) mener behaviorisme som sådan ikke er godt forstått, ikke minst når det gjelder behaviorismens historiske bakgrunn og filosofiske antagelser. Som en følge av at psykologifeltet baserer sin kunnskap om atferdsanalyse på lærebokbeskrivelser og i mindre grad originallitteratur, oppfattes behaviorismen (atferdsanalysens filosofi) som basert på naive, forenklete teoretiske og filosofiske antagelser om vitenskapen om atferd og hvordan denne vitenskapen praktiseres. Krantz (1972 ref. i Lee, 1988) fant at atferdsanalytiske og ikke- atferdsanalytiske psykologer sjelden siterer fra hverandres forskning. Negative eller feilaktige oppfatninger av atferdsanalyse ses som et hinder for aksept og gjensidig utveksling og utvikling av felles kunnskap om atferd (Todd & Morris, 1992). Ikke minst ses dette som et hinder for at barn og voksne får nødvendig opplæring og behandling ved hjelp av atferdsanalytiske prinsipper (Reitman, 1998).

2.3. Kritikken av behaviorismen

Den filosofisk begrunnede kritikken som rettes mot behaviorismen er omfattende og har omhandlet flere forhold. Her presenteres særlig filosofisk kritikk rettet mot behaviorismens tilnærming til vitenskap. Kritikk mot det naturvitenskapelige paradigmet og positivismen som sådan anses som relevant og presenteres også. For å kunne sette kritikken inn i en helhetlig forståelsesramme, redegjøres fortløpende også for den vitenskapsteoretiske bakgrunnen. Siden begrepsbruk synes å variere, er her forsøkt å sammenfatte og presentere kritikk som har en del felles karakteristika. Kritikken som gjennomgås er organisert som henholdsvis positivisme-, mekanisme-, determinisme-, dualisme-/monismekritikk.

2.3.1. Positivisme-/Scientismekritikk

Empirismen som filosofisk retning kjennetegnes av at sanseerfaring anses som den primære kilde til kunnskap og viten, og at enhver oppfatning om virkeligheten må bekreftes i sanseiakttakelser. Empirismen har slik stått sentralt i det filosofiske domenet epistemologi som berører spørsmål om viten (Marr, 2003). Empirismen har røtter hos Aristoteles, men som

filosofisk retning ble den videreutviklet på 16-1700-tallet av filosofer som blant andre David Hume (1711-1776) (Stigen, 1992). Grunntankene i empirismen ble videreført i den såkalte *positivismen* på 18-1900-tallet, og logisk positivisme første del av 1900-tallet (Thornquist, 2003). Positivismen forkastet metafysikk og spekulasjon, og hevdet erkjennelse bare kan bygge på kjensgjerninger gitt gjennom erfaring. Teorifrie observasjoner anses som mulige, og teori anses som beskrivelser av fakta i en vitenskapelig språkdrakt (ibid). Reduksjonisme står sentralt i den positivistiske posisjonen. Alle typer fenomener kan reduseres til fysiske fenomener (Slagstad, 1980). Målet for all vitenskap er å formulere hvilke lovmessigheter observerbare fenomener er underlagt, og det anses ikke å være avgjørende forskjeller i så måte mellom natur- og humanvitenskap. Det var slik sett et ideal om én felles vitenskap, enhetsvitenskapen (Bertelsen, 1998).

Fra filosofisk hold har det naturvitenskapelige paradigmet og positivismen generelt blitt gjenstand for debatt og kritikk. I Norge pågikk det i 1960-1970-årene en teoretisk debatt om samfunnsvitenskapenes teorigrunnlag, ofte kalt *positivismestriden*. Viktige talsmenn for den prinsipielle kritikken av positivismen i Norge var filosofene Skjervheim, Østerberg og Øfsti (Slagstad, 1980). Ulike begreper brukes om den såkalte positivismekritikken; positivisme, scientisme og naturalisme. Her brukes for det meste begrepet positivisme. Det er i noen ganger nødvendig å klargjøre skillet mellom positivisme som filosofisk empiristisk tradisjon og positivisme i betydningen overvurdering av den naturvitenskapelige tilnærmingen. I sistnevnte tilfeller benyttes begrepet scientisme (jfr. Egidius, 1994). Kjernen i positivismekritikken har vært at en positivistisk tilnærming med tro på nøytrale erkjennelsesprosesser, objektive forutsetningsfrie observasjoner og at teorinøytrale data er uønskelig og umulig (Slagstad, 1980; Thornquist, 2003). Positivismen ses som en uholdbar vitenskapsteoretisk posisjon og følgelig uegnet som grunnlag for vitenskapelig virksomhet uansett fag og forskningsfelt. Dette gjelder ikke minst i forhold til menneskelige, sosiale og kulturelle fenomener (Thornquist, 2003). Husserl (1970, ref. i Thornquist, 2003) kritiserer vitenskaper om mennesker som har naturvitenskapen som ideal, der mennesker blir beskrevet, utforsket og forstått som ting. Begreper som viser til mening elimineres. Thornquist (ibid., s. 93) redegjør for Husserls kritikk: "Slik vitenskap kan ikke fange opp det *vesentlige* ved mennesket fordi den fjerner subjektivitet og mening og reduserer menneskelige og meningsfylte ytringer til kjemiske og fysiologiske prosesser".

Denne type kritikk rettes også mer spesifikt mot behaviorisme (Hellesnes, 1975; Skjervheim, 2001). Skjervheim (2001) mener at naturfenomen og sosiale fenomen er prinsipielt forskjellige. Sosiale fenomener har mening som må forstås og kan ikke reduseres til noe annet enn mening. Naturfenomener og sosiale fenomener må dermed studeres på prinsipielt ulike måter. Også Hellesnes (1975) framfører liknende synspunkter når han problematiser at Skinner ikke ser et ontologisk skille mellom sosiale fenomener og naturfenomener. Hellesnes mener Skinner dermed heller ikke ser noe kvalitativt skille i det vitenskapelige studiet av menneskelige, sosiale fenomener på en side og fysiske og biologiske på en annen. Grünbaum (1953 i Chiesa, 1994) beskriver skepsisen som flere viser overfor bruk av metoder fra det naturvitenskapelige paradigmet på menneskers atferd:

It is not uncommon to find that even those who have complete confidence in the continued success of the scientific method when applied to inanimate nature are highly sceptical of its applicability to the study of human behavior. Some go as far to assert quite categorically that the methods of the natural sciences are in principle incompetent to yield predictions of man's individual or social behavior (s.100).

På basis av positivismens idealer om enhetsvitenskap, kritiseres den positivistiske posisjonen for fysikalisme og reduksjonisme. Thornquist (2003, s.76): "Vi har å gjøre med en kombinasjon av fysikalisme og reduksjonisme; sosialt liv renses for subjektivitet og mening, og handlinger løsrives fra sin sammenheng". Begrepene synes å ha noe ulikt innhold, her brukes begrepet reduksjonisme om disse aspektene ved kritikken. Reduksjonisme refererer til bevisste forsøk på å forklare komplekse fenomener ved å redusere dem til fysiske eller kjemiske prosesser (Bø & Helle, 2002). Atferdsanalysen kritiseres av flere nettopp for slik reduksjonisme. Denne kritikken refererer til at komplekse og meningsfulle fenomener som språk, handlinger, tenkning og bevissthet reduseres til objektive fysiske hendelser (Machan, 1974; Malcolm, 1971). Det tas avstand fra muligheten av slike objektive fysiske beskrivelser av menneskers meningsfulle livsuttrykk og handlinger.

I can describe how someone looks by means of mental predicates ("angry," "sullen," "cheerful," "withdrawn"). But I cannot give geometrical descriptions of facial expressions. Therefore it is false that for me (and for people generally) the geometrical description is the basic form of description, into which my mental descriptions of facial expressions can be translated (Malcolm, 1971, s.98 f).

2.3.3. Mekanismekritikk

Den moderne naturvitenskapen ble grunnlagt på 1600-tallet, og med den også en mekanistisk naturforståelse. Alt i universet kunne beskrives og forklares ut fra mekaniske prinsipper (Bertelsen, 1998). Kunnskap om naturen ble betraktet som universell, og målet for vitenskapen var å framstille lovmessigheter i naturen nøyaktig, klart, nøytralt. Vitenskapen skulle beskrive den objektivt eksisterende verden i et matematisk språk (Capra, 1982; Fjelland

& Gjengedal, 2000). Verden ble sett som en maskin eller urverk, og denne verdensmaskinen ble den dominerende metaforen i den moderne tidsepoken. Dette mekaniske verdensbilde assosieres gjerne med Isaac Newton (1643-1727). Selv om nyere naturvitenskap snarere ser naturen som en organisk interrelatert helhet, fortsetter det mekaniske verdensbilde å utøve innflytelse innen områder som eksempelvis psykologi (Capra, 1982; Chiesa, 1994). Det fins ulike definisjoner av begrepene mekanisme og mekanistisk med til dels ulike betydninger. Dette refererer gjerne til en tilknytning til det *mekanistiske verdensbildet* (Bertelsen, 1998). Tilhørighet til det mekanistiske verdensbilde innebærer også en *mekanistisk årsaksforståelse* med enkle årsaks-virkningsmekanismer ofte illustrert ved biljardkuler som treffer hverandre (Chiesa, 1994). Pronko (1969 ref. i Morris, 1993 s.27) legger følgende til grunn: "The view or doctrine that all human activities can be fully explained in terms of the principles of physical mechanics".

Flere (Capra, 1982; Machan, 1974; Merchant, 1983) relaterer atferdsanalyse til et mekanistisk eller newtonsk verdensbilde. Behaviorisme kritiseres for å bygge på en mekanistisk årsaksforståelse. Merchant (1983) mener at forsøk på å redusere menneskelig atferd til statistiske sannsynligheter, samt å endre menneskelig atferd med bruk av teknikker utviklet av Skinner, er uttrykk for en mekanistisk tilnærming. Capra (1982) mener behaviorismen hviler på et mekanistisk paradigme og at den forsvaret dette som den eneste vitenskapelige tilnærmingen til psykologi. Skinner avviser fenomener som er assosiert med menneskelig bevissthet som ikke-eksisterende entiteter og mener at mentale hendelser ikke kan studeres innenfor en naturvitenskapelig ramme. Capra mener de eneste forklaringer Skinner dermed kan godta er basert på et mekanistisk syn på levende organismer og som tilfredsstillende kriteriene i newtons fysikk.

This, then, is Newtonian psychology par excellence, a psychology without consciousness that reduces all behavior to mechanistic sequences of conditioned responses and asserts that the only scientific understanding of human nature is one that remains within the framework of classical physics and biology (Capra, 1982, s. 181).

Behaviorismen kritiseres i tråd med dette for å fremstille atferd som en rekke responser til stimuli, og framstiller dermed dyr og mennesker som automater, roboter eller "puppets operated by enviromental strings"⁵. Behaviorisme framstilles ofte som en rent mekanistisk stimulus-respons- eller input-output-psykologi (Todd & Morris, 1992). Capra (1982) påpeker at behaviorismen ved å se bort fra bevisstheten, blir mennesker som maskiner som er begrenset til å reagere på miljømessige stimuli. Machan (1974, s. 79 f.) skriver:

⁵ Uttrykk fra Weiss (1971 ref. i Capra, 1982).

Skinner derives his idea of man as a bundle of behavior, an organism moving about, that has no mind, no capacity for initiating action, no freedom, and certainly no dignity. If man is not divine (...) he must be a machine.

2.3.4. Determinismekritikk

Determinisme som begrep brukes i flere og noe ulike betydninger. I filosofiske sammenhenger brukes begrepet om en oppfatning om at ingenting skjer tilfeldig, men er forutbestemt og nødvendig. I naturvitenskapelige sammenhenger innebærer determinisme det syn at enhver begivenhet er årsaksbestemt ved at den inntreffer på bakgrunn av forutgående betingelser (Bertelsen, 1998). Årsaksforklaringer i en naturvitenskapelig sammenheng impliserer et deterministisk syn på vitenskapens studieobjekter, en bakgrunnsantagelse om at ingenting i universet opptrer spontant eller ved tilfeldighet (Chiesa, 1994). Laplace ga det som ofte anses som den klassiske formuleringen av vitenskapelig determinisme, og som blant annet innebærer at universets nåværende tilstand ses som en effekt av dets tidligere tilstand og som årsaken til de framtidige (Moxley, 1997a). Von Wright (1991) skiller mellom naturvitenskapens årsaksforklaringer av fysiske og ikke-intensjonale fenomener, og intensjonale forklaringer eller formålsforklaringer knyttet til menneskelige handlinger og sosiale fenomener. De siste må forståes ut fra hensikt, meningsinnhold og situasjonsforståelse (ref. i Thornquist, 2003). Slike forklaringer kalles gjerne *teleologiske* og viser til interesser, formål, intensjoner og grunner, ikke til kausale årsaker. De forklarer handlinger til forskjell fra atferd, og forutsetter en rasjonell aktør (Hellesnes, 1975). Behaviorisme kritiseres for nettopp å overse at menneskelig atferd er intensjonal og dermed må forklares ut fra hensikter, formål og fri vilje (Hellesnes, 1975; Skjervheim, 2001). Hellesnes (1975) karakteriserer behaviorismen som deterministisk. På spørsmål om mennesket er ontologisk fritt eller ufritt, altså determinert, mener Hellesnes at Skinner vil svare at mennesket er ufritt og determinert. Skinner karakteriserer psykologi som pre-vitenskapelig da teleologiske forklaringer er forlatt innen fysikk og biologi, mens de opprettholdes innen forklaringen av atferd. Skinner mener like komplekse fenomener handteres innen fysikk og biologi, og da innenfor en deterministisk ramme. Hellesnes mener Skinner ved dette resonnementet overser at mennesket ikke er determinert. Sosiale og naturfenomener er forskjellige og krever ulike forklaringer. Det er ikke først og fremst kompleksiteten i menneskers atferd som gjør Skinners deterministiske tilnærming feil, det er snarere anvendelsen av en naturvitenskapelig tilnærming på et ontologisk annerledes, sosialt fenomen.

Innen etikk betegner determinisme en benektelse av at mennesket har en fri vilje som gjør det i stand til å fritt foreta valg mellom handlingsalternativer (Bertelsen, 1998). Flere har kritisert behaviorismens, ikke minst Skinners, tilnærming til frihet, fri vilje og frie valg (Hellesnes, 1975, Machan, 1974). Ideen om menneskets frie vilje og evnen til selv å foreta valg, henger nøye sammen med menneskets ansvar eller *ansvarlighet* for egne handlinger. Mange har ment at det er nødvendig å benekte determinismen, fordi mennesket ellers ikke kan være ansvarlig for egne handlinger (Bø og Helle, 2005). Ved at behaviorismen forklarer personers atferd med referanse til omgivelsene, kritiseres den for å frata enkeltindivider deres personlige ansvar for egne handlinger. Black (1973 s. 131) kritiserer Skinners angrep på menneskers ansvarlighet for egne handlinger. Skinner fratrar mennesker deres personlige ansvar og legger dette til omgivelsene, til forsterkerne: "We might say, on Skinnerian principles, that the fault is not in ourselves, dear Brutus, but in our reinforcers". Platt (1973) mener mulighetene for determinisme, i form av prediksjon av fremtidige atferder på bakgrunn av de nåværende og framtidige betingelsene til organismen, må avvises av også andre grunner enn av hensynet til at mennesket har fri vilje. Mulighetene er begrenset også siden den menneskelige hjernen og organismen er et så vidt komplekst system. Forhold som statistiske tilfeldigheter, kosmisk stråling, somatiske mutasjoner, temperaturforandringer i nervesystemet m.v. umuliggjør deterministiske forklaringer. Informasjon om personer private tilstander er heller ikke tilgjengelig. Disse er blant de nødvendige begrensningene for enhver behavioristisk determinisme, mener han.

2.3.4. Dualisme-/Monismekritikk

Dualisme refererer til "den oppfatning at sjel og legeme representerer to forskjellige substanser eller eksistensformer, en åndelig/psykisk som særlig framtrer i sjelen og en materiell/fysisk som blant annet framtrer i menneskets kropp" (Bø og Helle, 2005, s. 48). Descartes (1596-1650) har i stor grad influert denne tenkningen. Han gjorde et skille mellom *kroppen* som en fysisk materiell størrelse (*res extensa*) og *sjelen* som en immateriell størrelse uten fysisk utstrekning (*res cogitans*). Dette var to uavhengig eksisterende størrelser som heller ikke fulgte de samme lover. Kroppen var underlagt mekaniske lover, og skulle studeres med naturvitenskapelige metoder. Sjelen som var fri og udødelig skulle studeres ved introspeksjon (Capra, 1982). I en dualistisk tankegang ses bevissthet som noe annet, og mer, enn kropp og hjerne (Dennett, 1991). Denne type dualisme refereres gjerne til som ontologisk dualisme (Thornquist, 2003). Ryle (1949 ref. i Mackenzie, 1977) kritiserte dualismen som han beskrev som en offisiell doktrine om spøkelset i maskinen, "Ghost in the machine".

Skjervheim (2001) tar avstand fra Descartes` skille mellom kropp og sjel. Ved å ha etablert et slikt skille mellom kropp og sjel som selvstendige størrelser, har det i ettertid vist seg problematisk å gjenforene disse. Etter dette angrepet søkes gjerne forklaringer som ikke innebærer dualisme, men det anses fortsatt uløst problem hvordan disse to delene interagerer med hverandre. (Mackenzie, 1977).

Atferdsanalyse kritiseres for å akseptere den kartesianske kropp/sjel-dualismen, men samtidig ignorere den delen som angår sinnet eller bevisstheten (Chiesa, 1994). Skjervheim (2001) mener behaviorismen overser at atferd ikke er rene geometriske, kroppslige bevegelser, men meningsfylte handlinger uttrykt gjennom kroppen. Behaviorismen legger dermed kropp/sjeldualisme til grunn for sine resonnement.

Det ein har å gjera med, er ikkje reine geometriske rørsler, men sjelelige uttrykksrørsler og meningsfylte handlingar, som kan og må forståast og fortolkast som det. Når behavioristane har oversett dette, er det fordi dei teoretisk sett heile tida tenkte innanfor den kartesianske horisonten (Skjervheim, 2001, s.259).

Dualismens motstykke er monisme, altså at oppfatningen om at det fins kun én substans. Dette innebærer at alt tilhører en og samme eksistens og kan forklares ut i fra det samme grunnprinsippet. Materialisme er en slik monistisk tilnærming (Bertelsen, 1998). Dennett (1991) mener den vanligste løsningen på dualismeproblemet, er nettopp ulike former for *materialisme*. Mentale fenomen betraktes da som fysiske, ikke åndelige. Materialisme refererer til filosofisk teori som sier at virkeligheten i seg selv består av materie og ikke av ånd, begreper eller noe annet som har mening, hensikt eller betydning (Egidius, 1996). Behaviorismen kritiseres med for en monistisk, materialistisk tilnærming ved at ved at den ignorerer sjelen, det mentale eller bevisstheten. Mennesket ses som en *black box* med skjult innhold som ignorerer mennesket private verden (Chiesa, 1994). Bengtsson (2001) kritiserer monistiske innfallsvinkler som innebærer at en utelukker enten bevissthet eller kropp. Han viser til Merleau-Ponty (1942) som anser at mennesker er å betrakte som *psykofysiske* enheter. En kan ikke se bort fra enten bevissthet eller ting og kun beholde den ene (i Bengtsson, 2001). Ved å utelukke bevisstheten betraktes alt i termer av fysiske egenskaper: ”Den andres leende blir till blott uppdragna läppar och framvisade tänder, blicken blir till ögon, kärlek till höjning av adrenalinhalten, den andres tal till meningslösa ljudramsor osv.” (ibid., 2001, s. 86).

2.4. Kontroversen mellom behaviorisme og øvrig psykologi

Det skilles gjerne mellom to former for vitenskap. Samfunns- eller humanvitenskaper på en side og naturvitenskaper på en annen side (Nydal, 2007). Mens en i naturvitenskapene *forklarer* naturfenomener med henvisning til kausale årsaker, søker en i samfunns- og humanvitenskapene å *forstå* og fortolke mennesker og menneskelige aktiviteter. Dette skillet knyttes til Dilthey som gjerne forbindes med uttrykket ”Naturen forklarer vi, sjelslivet forstår vi” (Thornquist, 2003, s. 147). Felt som pedagogikk og psykologi preges av nettopp denne distinksjonen mellom naturvitenskap og humanvitenskap. Grunnet betydelig uenighet med hensyn til teori og metode, mener Karlsen (udatert) at psykologi kan sies å bestå av i alle fall to⁶ separate *paradigmer*; et naturvitenskapelig og et humanvitenskapelig. Bertelsen (1998) definerer et paradigme som grunnleggende oppfatninger hvis riktighet taes for gitt og utgjør en ramme for forskning innenfor bestemte felt. Paradigmebegrepet er særlig knyttet til Kuhn (1962/2007). Han brukte begrepet i ulike betydninger, blant annet i betydningen konstellasjonen av oppfatninger, verdier, teknikker og så videre som medlemmene av et gitt fellesskap deler (Kuhn, 1969). Patton (1990) legger til grunn følgende definisjon:

A paradigm is a worldview, a general perspective, a way of breaking down the complexity of the real world. As such, paradigms are deeply embedded in the socialization of adherents and practitioners: Paradigms tell them what is important, legitimate, and reasonable. Paradigms are also normative, telling the practitioners what to do without the necessity of long existential or epistemological consideration (Patton, 1990, s. 37).

Mens atferdsanalyse synes knyttet til en naturvitenskapelig, ”forklarende” tradisjon, er den øvrige, tradisjonelle, psykologi knyttet til en humanvitenskapelig tradisjon. Den tradisjonelle psykologien og atferdsanalysen tar på fundamentalt ulike måter sikte på å redegjøre for menneskelige handlinger, bevissthet og følelser. Definisjonen av gjenstandsfeltet, forklaringsmåter og forskningsstrategier er ulike. Også behandling, opplæring og miljøarbeid vil være ulik i de ulike tradisjoner. På denne bakgrunnen ses den naturvitenskapelig orienterte atferdsanalysen og den humanvitenskapelig orienterte tradisjonelle psykologien her som deler av større og til dels konkurrerende paradigmer. Kuhn (1962/2007) mente at paradigmer nærmest kunne betraktes som egne verdener som vanskelig kan kommunisere med hverandre og komme til enighet. Kuhn og Feyerabend innførte begrepet inkommensurabilitet (usammenliknbarhet) for å beskrive at visse teorier innenfor ulike paradigmer ikke uten videre kan sammenliknes eller sammenholdes (Brante, 1984). I dette ligger at det ikke fins noe felles språk der teoriene kan uttrykkes, og som dermed kan anvendes for en punktvis

⁶ Karlsen mener det fins indikasjoner hos Kuhn (1970 i Karlsen, 1996) på at det humanvitenskapelige paradigmet, i motsetning til det naturvitenskapelige, består av flere, og konkurrerende, paradigmer.

sammenlikning. Å se disse som inkommensurable er først interessant når det dreier seg om konkurrerende paradigmer som tar utgangspunkt i samme problem, men gir ulike løsninger (ibid). Ofte vil dette kunne utvikle seg til en kontrovers mellom paradigmene som betegner en stridighet eller tvist. På bakgrunn av den omfattende og gjensidig kritikk er det rimelig å hevde at forholdet mellom atferdsanalyse og tradisjonell psykologi er preget av konflikt og kontrovers (stridighet) (jfr. Czubaroff, 1988). Paradigmeteori og kontroversanalyse anvendes i denne undersøkelsen som et teoretisk perspektiv for å belyse grunnleggende ulikheter mellom atferdsanalyse og øvrig psykologi.

3 METODISK TILNÆRMING

Her redegjøres for den metodiske tilnærmingen i undersøkelsen. For mer utførlig diskusjon rundt metodiske aspekter ved undersøkelsen, se under punkt 5.5. Metodediskusjon.

3.1. Valg av metode

Kvalitativ metode anses egnet for å beskrive og forstå menneskelige og sosiale fenomener. Litteraturstudium har stått sentralt i undersøkelsen. Det har søkt etter litteratur og studier i elektroniske fagtidsskrifter og databaser som omhandler psykologi, søkeord har der vært blant andre "behaviorism" og "criticism". I denne undersøkelsen er intervju anvendt som metode for innhenting av fagpersoners oppfatninger om kritikken av behaviorisme. Et forskningsintervju kan defineres som "et intervju som har som mål å innhente beskrivelser av den intervjuedes livsverden, med henblikk på fortolkning av de beskrevne fenomenene" (Kvale, 2005, s. 21). Bruk av intervju antas her å kunne tilføre fagfeltet forståelse av ulike aspekter ved kritikken utover det en ren litteraturstudie kan.

3.2. Subjekter

Det ble foretatt et strategisk utvalg av informanter for å kunne belyse kritikken av behaviorismen fra ulike sider. Utvalget er basert på maksimal variasjon. Dette innebærer at informanter med grunnleggende ulikt ståsted er inkludert i undersøkelsen. Et slikt utvalg kan være egnet til å framskaffe informasjon som kan belyse både forskjeller og fellestrekk som gjør seg gjeldende innenfor en heterogen gruppe (Patton, 1990). Utvalget er dessuten basert på at informantene har høyt kunnskapsnivå (Holme og Solvang, 1993) vedrørende behaviorisme og kritikken av denne. Det ville svekket undersøkelsen dersom informantenes synspunkter primært var basert på mangelfull eller feilaktig informasjon.

Utvalget omfatter en atferdsanalytiker samt en fagperson som har rettet kritikk mot behaviorismen. Kriteriene for utvelgelse av informantene var at disse skulle ha noenlunde lik høyere utdanning innen enten helsefag, pedagogikk eller psykologi, samt at de selv skulle ha berørt den vitenskapsfilosofiske kritikken av behaviorismen i publiserte artikler eller bøker. Det ble ikke stilt krav til kritikeren om spesifikk faglig tilnærming. Etter gjennomgang av både atferdsanalytisk og kritisk litteratur, ble det valgt to norske psykologer som informanter. Begge er menn som har arbeidet over tjue år som psykologer.

Informantene ble først kontaktet på e-post med forespørsel om å delta i undersøkelsen, deretter på telefon for nærmere informasjon. De mottok deretter en skriftlig henvendelse med informasjon om undersøkelsen og forespørsel om deltakelse i et intervju. De ble her bedt om å gi skriftlig informert samtykke i deltakelse i undersøkelsen (se vedlegg 1), noe begge informantene ga. Etter at underskrevet samtykkeerklæring var mottatt, ble avtale om tid og sted for intervjuer foretatt og intervjuguide tilsendt informantene.

3.3. Intervjuer

Det ble i forkant av intervjuene utarbeidet intervjuguider, det vil si en rekke spørsmål og tema som skulle berøres i intervjuene (se vedlegg 2). Intervjuguidene besto av åpent formulerte spørsmål med bakgrunn i den vitenskapsfilosofiske kritikken om behaviorismen. Intervjuguidene til henholdsvis atferdsanalytikeren og kritikeren er sammenliknbare ved at de dekker de samme temaene (se fig. 1). Formuleringene av spørsmålene ble imidlertid tilpasset informantenes ulike ståsted. Tema dekket i intervjuene er omfattende og til dels teoretiske, og informantene fikk derfor tilsendt intervjuguiden to uker før intervjuet. Intervjuet med atferdsanalytikeren ble gjennomført først, deretter intervjuet med kritikeren. Begge intervjuene hadde en varighet på cirka tre timer. Intervjuguiden ble brukt som utgangspunkt for intervjuene, men det ble også stilt oppfølgingsspørsmål der ytterligere informasjon var ønskelig. Det ble gjort opptak av intervjuene. Intervjuene ble transkribert ordrett fra muntlig tale til skriftlig tekst, såkalt "slightly modified verbatim form" (Malterud, 1996). Teksten ble bearbeidet ved å endre den muntlige formen til en noe mer korrekt skriftlig form (jfr. Kvale, 2005). Dette ble gjort blant annet ved å dele teksten inn i setninger, utelate typisk muntlige uttrykk og gjentakelser, redigere rekkefølge av ord samt ved at dialektord ble omsatt til bokmål.

Figur 1.

Eksempler på tema i intervjuguidene

- Oppfatninger om behavioristisk/atferdsanalytisk filosofi, etikk, behandling og forskning
- Oppfatninger om kritikken av behaviorismen; mekanisme, determinisme, positivisme, dualisme m.v.

3.4. Innholdsanalyse

Kvalitative metoder tilhører en hermeneutisk erkjennelsestradisjon som dreier seg om tolkning av meninger i menneskelige uttrykk (Kvale, 2005). Hermeneutikk kalles ofte fortolkningslære. Den ”hermeneutiske sirkel” eller spiral viser til et fortolkningsmessig prinsipp som innebærer at delene forstås ut fra helheten, mens helheten forstås ut fra delene (Thornquist, 2003).

3.4.1. Systematisk tekstkondensering

Datamaterialet ble analysert i fire trinn ved å anvende prinsipper basert på Giorgis fenomenologiske analyse modifisert av Malterud (1996, 2001, 2002) kalt systematisk tekstkondensering. Analysemetoden ble anvendt separat på hvert av intervjuene. Se fig. 2 for eksempel. Analysen skal bygge bro mellom rådata og resultater ved at det organiserte datamaterialet fortolkes og sammenfattes (Malterud, 2002).

(1) *Helhetsinntrykk*. Det anbefales å danne seg et inntrykk av materialet som helhet (Malterud, 1996). Intervjuutskriftene fra henholdsvis atferdsanalytikeren og kritikeren ble lest hver for seg kort tid etter transkribering. Materialet besto av ca. seksti sider totalt. Under denne første lesingen ble inntrykk og tanker notert ned som stikkord i marginen. Helhetsinntrykkene fra hvert av intervjuene ble deretter skrevet ned i fulltekst.

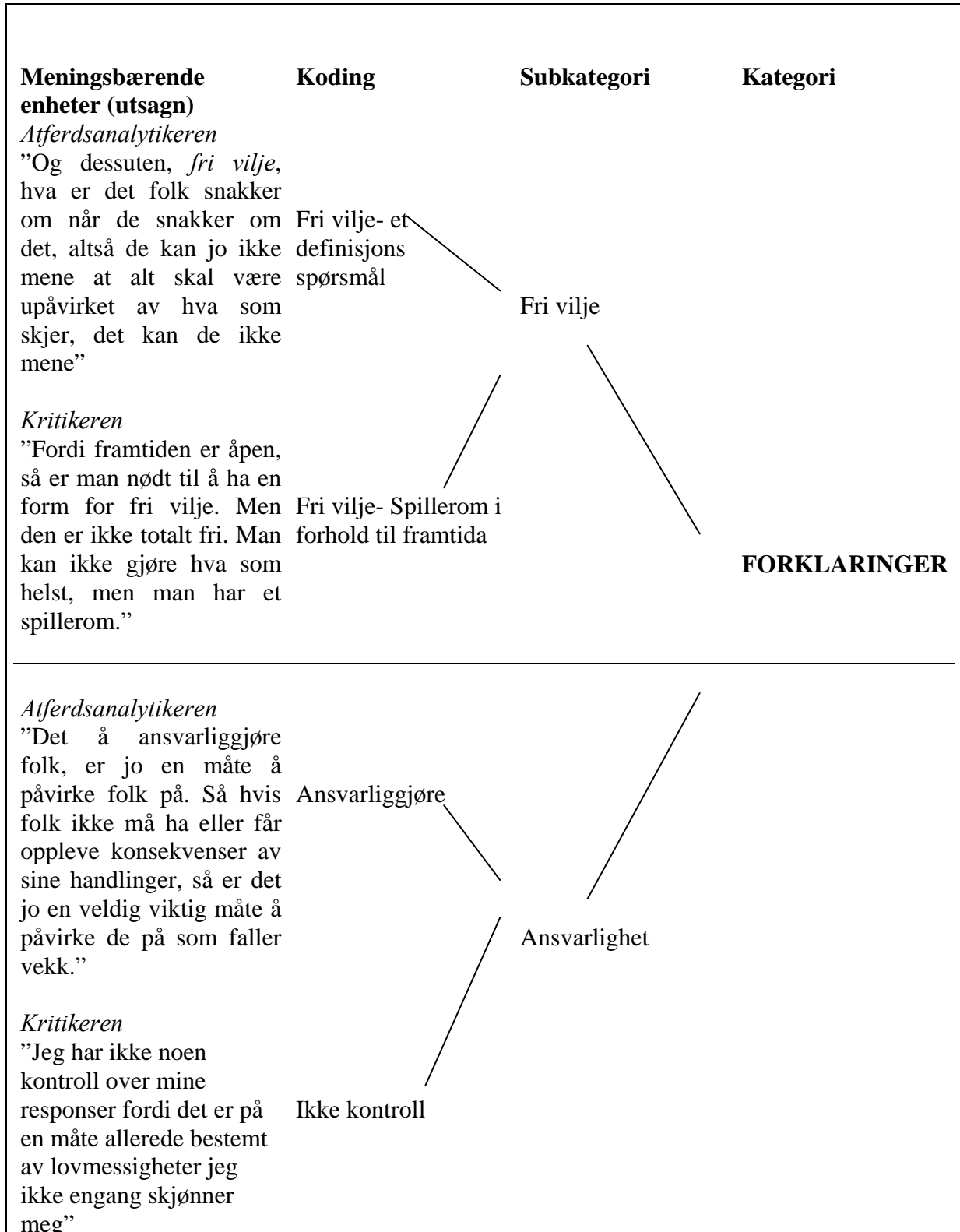
(2) *Dekontekstualisering/kategorisering*. Dekontekstualisering innebærer å se nærmere på deler av stoffet som sier noe om det samme (Malterud, 1996). Tekstene for henholdsvis atferdsanalytikeren og kritikeren ble sortert i tema. Meningsbærende enheter, det vil si konstellasjoner av ord som refererer til samme mening (Graneheim og Lundman, 2004) innenfor hvert av temaene ble identifisert og kategorisert (kodet). Utsagn med visse fellestrekk ble kategorisert likt. Materialet ble videre organisert i subkategorier.

(3) *Kondensering og abstraksjon*. Meningsfortetting (kondensering) innebærer forkortelse av informantens uttalelser til kortere og mer presise formuleringer (Kvale, 2001). Innholdet i hver av de ulike kategoriene ble deretter sammenfattet i en abstrahert beskrivelse for henholdsvis atferdsanalytikeren og kritikeren

(4) *Sammenfatning og rekontekstualisering*. Informantens oppfatninger ble til slutt sortert i kategorier og subkategorier og sammenholdt med utskrifter av intervjuene og helhetsinntrykk

av intervjuene. Informantenes oppfatninger ble så sammenfattet i en innholdsbeskrivelse og illustrert med sitater.

Fig. 2. Analyseprosessen. Et eksempel.

3.4.2. Komparasjon

Etter systematisk tekstkondensering ble resultatene for henholdsvis atferdsanalytikeren og kritikeren sett i sammenheng. Det anbefales å velge ut et fåtall kategorier for analyse (Malterud, 1996). To hovedkategorier med subkategorier ble valgt ut for videre analyse og sammenlikning; vitenskapelig metode og vitenskapelige forklaringer. Hovedandelen av subkategorier var felles for både atferdsanalytikeren og kritikeren, men enkelte subkategorier er utelatt fra undersøkelsen som følge av at kun den ene av informantene har berørt dette.

3.5. Forforståelse

Forforståelse kan ses som de ulike erfaringer, hypoteser og faglige perspektiver forskeren har ved innledningen av en undersøkelse (Malterud, 1996). Tolkning er påvirket av forskerens personlige historie (Graneheim & Lundman, 2004). Forfatteren i denne undersøkelsen har bakgrunn innen arbeid etter prinsipper for anvendt atferdsanalyse. Dette må antas å påvirke undersøkelsen på ulike måter. Forforståelsen anses her både som en styrke og en svakhet. Den ses som en styrke ved at god kjennskap til behavioristisk filosofi, teori, metode og teknikker danner grunnlag for å skille mellom utsagn basert på feiloppfatninger og utsagn som representerer en grunnleggende uenighet med behavioristiske perspektiver. Dette anses som avgjørende for undersøkelsens troverdighet i et atferdsanalytisk miljø. Forforståelsen kan anses som en svakhet ved at det åpenbart påvirker tilnærming og tolkning i alle faser. Det har vist seg nødvendig med kontinuerlig og systematisk arbeid med å formulere og rette "sunn tvil" mot egen forforståelse for å sikre reliabilitet og validitet. Veileder har ikke samme bakgrunn og har fungert som korrektiv der dette har vært nødvendig.

3.6. Reliabilitet, validitet og generalisering

I kvalitative undersøkelser vurderes troverdighet etter prinsipper for henholdsvis reliabilitet, validitet og generalisering (Graneheim & Lundman, 2004). Malterud (ibid.) kaller dette for troverdighet, pålitelighet og overførbarhet. Reliabilitet/troverdighet angår konsistensen av funn, pålitelighet og nøyaktighet. Det er forsøkt å holde framstillingen av to til dels motstridende syn balansert og nyansert på en måte som yter begge syn rettferdighet.

Validitet/pålitelighet i kvalitative studier omhandler hvorvidt studien undersøker det som er intensjonen, og er viktig i alle faser av en studie. Det anses som viktig for studiens validitet at begge informantene er erfarne og reflekterte fagpersoner som aktivt tar initiativ for å ytre

egne meninger. Studien sikter å se på grunnleggende ulikheter og fellestrekk mellom atferdsanalyse og annen tradisjonell psykologi. Det er derfor viktig for studiens validitet at særlig kritikerens syn på behaviorisme i hovedsak ikke er basert på grunnleggende feiloppfatninger og misforståelser. Kritikerens publiserte materiale ble gjennomgått og vurdert i forkant av inkludering i undersøkelsen.

Kvalitative studier med få subjekter tar ikke sikte på generalisering av funn eller direkte overførbarhet, men snarere til å bidra til økt forståelse for hva som karakteriserer et gitt fenomen. Utvalget i undersøkelsen er basert på maksimal variasjon. Ved en slik utvalgsstrategi prøver en ikke å generalisere funnene til å gjelde flere, men søker snarere etter informasjon som kan belyse systematiske forskjeller og fellestrekk (Patton, 1990).

3.7. Etikk

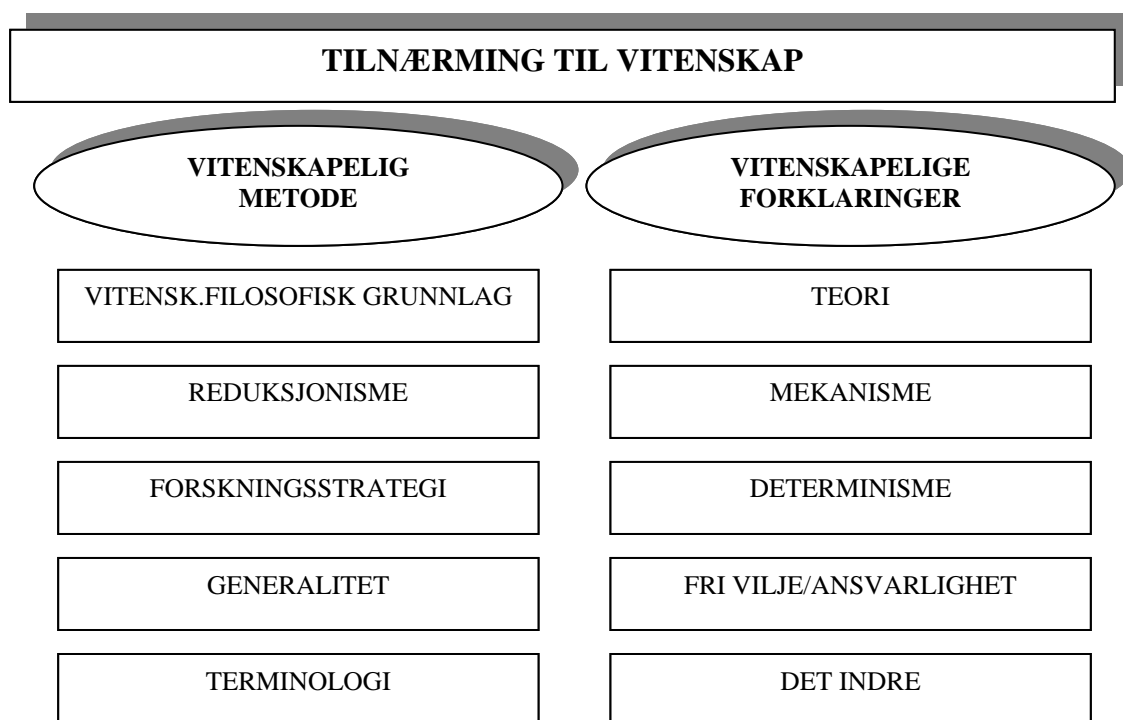
Begge informantene ble ved første kontakt gjort kjent med at intervjueren primært har en atferdsanalytisk tilnærming. Informantene ble gjort kjent med formålet med studien. Deltakelse i studien er frivillig og basert på informert samtykke. Informantene ble informert om at samtykket kan trekkes på ethvert tidspunkt inntil oppgaven er innlevert og studien er publisert. Informantene er anonymisert, også for hverandre. Undersøkelsen ble godkjent av Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste, Personvernombudet (se vedl.3).

4.0 PRESENTASJON AV FUNN

Tekstmateriale fra henholdsvis kritikeren og atferdsanalytikerens er analysert, og her presenteres deres oppfatninger om vitenskapelig metode og vitenskapelige forklaringer. Innledningsvis illustreres de ulike kategorier og subkategorier (se tabell 3). Informantenes oppfatninger om behaviorismens tilnærming til vitenskap presenteres deretter. Informantenes oppfatninger presenteres for hver subkategori ved at det innledes med helhetlige sammendrag, deretter presenteres utvalgte. Det alterneres mellom henholdsvis atferdsanalytikerens og kritikerens oppfatninger under hver subkategori. Avslutningsvis oppsummeres illustreres informantenes oppfatninger i relasjon til kritikken (se tabell 4).

Tabell 3

Informantenes oppfatninger om behaviorismens tilnærming til vitenskap

4.1. Oppfatninger om vitenskapelig metode

4.1.1. Vitenskapsfilosofisk grunnlag

Atferdsanalytikeren

Atferdsanalyse baseres på Skinners radikale behaviorisme, ikke den tidligere metodologiske behaviorismen som må anses nærmest utdødd. Kritikken mot atferdsanalyse, særlig på filosofisk nivå, tar ofte utgangspunkt i metodologisk behaviorisme. Skillet mellom metodologisk og radikal behaviorisme er basert på i hvilken utstrekning en er influert av positivistisk tenkning; særlig kriteriet om sannhet ved enighet. Skinner tok avstand fra dette kriteriet. Han innførte begrepet *radikal* behaviorisme for å inkludere fenomener som bare ett menneske hadde tilgang til i studiet av atferd. Atferdsanalyse er pragmatisk. Positivismekritikk er ikke treffende for atferdsanalysen, som bare er en ”stråmann”. Den passer overfor andre psykologiske retninger som operasjonaliserer begreper, foretar målinger, utfører statistiske analyser m.v. og der gjennomsnittsberegninger antas å være gjeldende for enkeltindividet.

”Fortsatt i dag er det ikke forstått hva radikal behaviorisme er. Misforståelsene florerer i høyeste grad fortsatt. Men viktigste forskjellen mellom metodologisk og radikal behaviorisme er hvorvidt man inkluderer det bare *en* person har tilgang på, det man tenker og føler.”

”På filosofisk nivå henger kritikken igjen i gammeldags behaviorisme, altså metodologisk, positivistisk behaviorisme.”

”[Positivismekritikken] lever sitt eget liv. Man har en stråmann. Man lager en stråmann som denne kritikken kan ramme. Man finner en blink å kaste pilene på.”

”Pragmatisme står sterkt innenfor behaviorisme, og det er jo nokså logisk fordi den objektive sannheten eksisterer jo ikke. Igjen så er det i motsetning til hva folk tror vi mener, fordi to mennesker kan jo ikke ha samme synet på ting. Slik at å komme fram til objektive beskrivelser av alt som alle kan enes om, det går jo ikke an. Men vi kan være presise nok til at vi kan handle.”

Kritikeren

Behaviorismen må ses i en historisk sammenheng. Denne psykologiske retningen plasserer seg idémessig innenfor et positivistisk, modernistisk perspektiv der verden skal systematiseres, kategoriseres og forklares. Behaviorismen er et helhetlig tenkesystem som antar at mennesket er styrt av ytre betingelser og miljøet framfor arv og biologi. Behaviorismen gjør vold på virkeligheten ved å anvende naturvitenskapelige metoder for å forklare menneskelige handlinger. Det er ingen lovmessigheter her. Virkeligheten er altfor kompleks til å la seg måle og innordne i kategorier. Atferdsanalytikere synes likevel å mene at deres kvantitative og vitenskaplige tilnærming er den eneste rasjonelle tilnærmingen i behandlingen av mennesker. Andre tilnærminger avvises som tull; de er uvitenskapelige og

sløsing med ressurser og tid. Ved å se bort fra at også andre tilnærminger er verdifulle går atferdsanalysen over til å bli en form for *tro*, snarere enn en vitenskap.

”De gjør på en måte vold på virkeligheten, begrenser kompleksitet (...). Verden er usystematiserbar, ukategoriserbar. Det som skjer i verden, lar seg ikke innordne i noen ferdige kategorier. Det er for komplekst. Det er bare altfor komplekst.”

”Atferden er villende, menende, synsende, oppfattende, erfarende, tenkende, intelligent og så videre. Og det ser jeg med en gang, for vi lever sammen i et liv hvor vi ikke kontrollerer hverandre, men det er slik vi lever sammen. Her er ingen lovmessigheter å oppdage.”

”Jeg tenker at de vitenskapeliggjør noe som ikke lar seg vitenskapeliggjøre. Dette egner seg ikke for naturvitenskapelige metoder”.

”Enten så er det vitenskapelig og stringent, eller så er det bare tull. (...). Å ikke være vitenskapelig og stringent og målrettet systematisk, er å overlate alt til tilfeldighetene og det metafysiske”.

”Verden, virkelige hendelser i det virkelige livet, kan ikke forstås innenfor kun *en* sånn kategori som for eksempel behaviorisme. Forstår du den innenfor en slik tankemodell så vil det være masse aspekter ved virkeligheten som du velger å se bort fra, enten som irrelevante eller betydningsløse eller som ikke-eksisterende og så videre. Da går du til syvende og sist over til at dette blir en *tro*. Dette *tror* jeg på. Det andre tror jeg ikke på.”

4.1.2. Reduksjonisme

Atferdsanalytikerens

Det er ofte uklart hva kritikerne mener når atferdsanalysen kritiseres for å være reduksjonistisk. Det er ikke et kvalitativt skille mellom atferdsanalysens atferdsbegrep på den ene siden og meningsfulle *handlinger* på den andre siden, dette er misforståelser. Mening anses ikke som en dimensjon ved atferd og situasjon utover selve atferden og situasjonen. Det er konsekvensene av atferd som avgjør om den er funksjonell og dermed meningsfull. Reduksjonisme som vitenskapelig tilnærming innebærer å forklare ting på enklest mulig måte, å unngå unødvendige begreper og forklaringer. Ved at atferdsanalysen har begynt med å studere enkle fenomener, misforstås dette til at atferdsanalysen overser kompleksiteten i menneskers handlinger. Målet er å finne grunnleggende prinsipper som kan anvendes i forklaringen av kompleks menneskelig atferd. Det er likevel ikke noe målsetning i atferdsanalyse å søke forklaringer på andre, ved å redusere atferd til fysiologiske prosesser eller til hjernenivå.

”Reduksjonisme misforstås. De bruker det i betydningen ned på meningsløse handlinger. Reduksjonisme vitenskapelig betyr vel så mye å forklare ting på enklest mulig måte, altså å skrelle vekk unødvendige forklaringer, unødvendige begrep. Reduksjonisme er å se ting på enkleste måte, gå direkte til saken.”

”Det var jo nettopp en erkjennelse av at atferd var faglig komplekst, at man ville forstå det enkleste først. Men det at man forstår det enkleste først, betyr ikke at all atferd for alltid skal være enkel. Men det er en plass å begynne.”

”Mening er ikke en kvalitet ved atferd utover atferden og den situasjonen atferden skjer i. Så hvis jeg sier ”gi meg den telefonen” og du gir meg telefonen, så er det jo *meningsfullt*.”

”Når du sier et ord til meg, reagerer jo jeg på det ordet. Da er jo det noe funksjonelt, altså noe som fungerer mellom folk. Jeg ser jo ikke på dette som Hertz eller som kvaliteter ved stemmen i og for seg, da, mer enn andre folk gjør.”

Kritikeren

Atferdsanalysen er reduksjonistisk. Med dette menes at den ”dissekerer” sammensatte, komplekse hendelser med siktemål å avdekke hvilke lovmessige forhold som styrer menneskers atferd. Atferdsanalysen vil betrakte slike helhetlige hendelser som uhandterlige for sitt formål som blant annet er prediksjon. En velger ut enkelte variabler som hendelsene analyseres og kategoriseres i. Studieobjektet i atferdsanalysen er begrenset til studiet av objektivt observerbar og kvantifiserbar atferd. Meningsfulle handlinger, følelser, tanker m.m. hos mennesker som er til stede i verden som personer, studeres ikke i atferdsanalyse. Atferdsanalyse studerer kun lovmessige relasjoner mellom forutgående stimuli og påfølgende responser. Dette perspektivet kan ikke redegjøre fullstendig for menneskers handlinger, selv om det kan redegjøre for noe. Handlinger uttrykker vurderinger, mening og intensjoner. Atferdsanalysens atferdsbegrep uttrykker ikke at individet gjør en vurdering av stimuli og hendelser i miljøet, og at det ikke kun reagerer passivt og automatisk. Atferdsanalysen reduserer dermed handling til atferd.

”Det ligger noe under det man ser som egentlig er med på å forklare det man ser, men som er skjult. Man må se bakenfor fenomenene og finne noen endelige årsaker til at folk gjør slik som de gjør. Gjennom å finne de endelige årsakene, kan vi lettere forutsi og predikere hva det er de kommer til å gjøre, for eksempel hvorfor de gjør slik som de gjør. Det tenker jeg på som reduksjonisme.”

”(…) det var liksom dette fraværet av mening, betydning og forståelse. Da står man på en måte igjen med atferd. Og jeg tenkte at når jeg handler, når jeg gjør en ting, så er det jo ikke bare atferd, det er en *handling*.”

”Det å reagere på en stimulus, er jo bare en passiv handling. Men det å *mene* noe om denne stimulusen, det er jo en aktiv handling.”

”Person er selvfølgelig en diffus kategori, men det er også en *ureduserbar* kategori. Person er noe annet enn organisme. Mennesket er helt åpenbart på en måte en organisme. Vi er en biologisk organisme, helt åpenbart, men det er ikke slik vi er tilstede i verden, som en organisme, men vi er tilstedeværende som en person.”

4.1.3. Forskningsstrategi

Atferdsanalytikeren

Målet med atferdsanalytisk forskning er å finne mest mulig effektive prinsipper for atferd. Studier innen anvendt atferdsanalyse bruker helst eksperimentelle design med ett eller et fåtall subjekter. Det skjer imidlertid gradvise endringer blant annet i retning av studier under mer naturlige betingelser, med flere subjekter m.v. Den atferdsanalytiske forskningstradisjonen kan karakteriseres som ”bottom up” og skiller seg fra forskning innen øvrig psykologi som er

”top down”. Man har startet med å studere enkle atferdsformer under kontrollerte betingelser for slik å forstå grunnprinsipper for atferd. Reduksjonisme som vitenskapelig tilnærming innebærer å forklare ting på enklest mulig måte, å unngå unødvendige begreper og forklaringer. Det at atferdsanalysen har begynt med å studere enkle fenomener, hos rotter og duer, misforståes som at atferdsanalysen overser kompleksiteten i menneskers handlinger. Målet er å finne grunnleggende prinsipper som kan anvendes i forklaringen av kompleks menneskelig atferd. Atferdsanalytikerne avviser innvendinger om at atferdsanalyse ser på pasienten som et objekt og seg selv som et subjekt i en behandlings- eller forskningssammenheng.

”Jeg sitter ikke som en gal vitenskapsmann i et laboratorium og trykker på knapper.”

”Han [Skinner] studerte rotter og duer fordi det var en måte å begynne å forstå atferd på. Men målet var jo hele tida å bruke disse prinsippene, eller bygge disse gradvis ut, til og å omfatte mer komplekse typer atferd.”

”Disse som kritiserer, kjenner ikke til utviklinga. De tror at det fortsatt er duer som står og hakker inni et bur. Slik forskning skjer det svært lite av i dag, mindre og mindre. Det skjer fortsatt, men mer og mer er på det komplekse.”

”Det er jo gjensidig påvirkning mellom (...) behandler og den som blir behandlet.”

Kritikeren

Kritikeren leser av og til det norske tidsskriftet for atferdsanalytikere og karakteriserer atferdsanalytisk forskning som visvas. Oftest er det suksesshistoriene som trekkes fram. Menneskers tanker, følelser, vurderinger og handlinger er utelatt. Artikkelen framstiller kun problemstillinger, tiltak, resultater samt en metode som har frambrakt dette resultatet. Forskingen søker på denne måten å vitenskapeliggjøre noe som ikke lar seg vitenskapeliggjøre, til det er virkeligheten for kompleks. Han mener dette ikke egner seg for naturvitenskapelige metoder. Kritikeren har liten tiltro til denne type forskning. Selv om forskning eksempelvis viser en reduksjon av selvskadende atferd, kan dette ikke nødvendigvis tilskrives selve det atferdsanalytiske tiltaket eller metoden. Positive endringer kan tilskrives beslutninger og innsats fra mange mennesker på ulike områder med sikte på å endre vesentlige aspekter i personens liv.

”Det som framstilles i disse artiklene er metodens magiske kraft. Se hva metoden har fått til. Hva mennesker faktisk har foretatt seg av moralsk, etisk handling og vurdering mens dette tiltaket har pågått, som jeg synes er det viktigste, er helt borte. Mennesker anonymiseres, hendelser standardiseres, emosjoner taes bort og så står man igjen med en problemstilling, et tiltak, et resultat og en metode som har frambrakt dette resultatet. Dypt menneskefiendtlig, etter min oppfatning.”

”Det er jo ikke et gjenkjennbart menneske i artiklene. Det er jo ingen levende mennesker som man kan få et bilde av i disse artiklene. Det er en eller annen *atferd* som man gjør et eller annet med. Men det har ingen forbindelse med virkeligheten, med levende mennesker av kjøtt og blod, og følelser, tanker, perspektiver, meninger og synsinger.”

4.1.4. Generalitet

Atferdsanalytikeren

Det stilles gjerne spørsmål ved hvorvidt prinsipper utledet av forskning med få subjekter under kunstige og kontrollerte betingelser, både med dyr og mennesker, kan overføres til å gjelde menneskelige handlinger i naturlige situasjoner. Selv om mye av atferdsanalytisk forskning fortsatt foregår under laboratorieliknende betingelser, beveger den anvendte forskning seg i retning av mindre kontrollerte og mer naturlige betingelser for atferd, samt bruk av gruppestudier. Anvendelsesgrunnlaget for atferdsanalytiske prinsipper er svært bredt. Alle psykologiske problemstillinger kan tilnærmes ved bruk av atferdsanalytiske prinsipper. I atferdsanalyse kan kunnskap om de atferdsanalytiske prinsippene anvendes til å gi svært individualisert behandling ved eksempelvis autisme. Det fins nyere, dokumenterte terapiformer som bygger på atferdsanalyse. Også på samfunnsnivå kan atferdsanalytiske prinsipper anvendes på et kulturelt plan.

”Skinner studerte ikke rotter for at han var så interessert i rotter. Han studerte rotter og duer fordi det var en måte å begynne å forstå atferd på. Men målet var jo hele tida å bruke disse prinsippene, eller bygge disse gradvis ut, til og å omfatte mer komplekse typer atferd. Skinner skrev jo allerede i 1938 at det viktigste skillet mellom mennesker og dyr ville en jo komme til når en skulle studere, vil komme til å gå ved verbal atferd- ikke verbal atferd, språk/ikke språk.”

”Man var lenge for betatt av kontrollerte betingelser, men igjen har man for lengst nå begynt å behandle pasienter som bare er innom kontoret en time i uka og som du ellers har ingen kontroll med.”

”Atferdsanalyse, i og med at den egentlig bare består av noen grunnprinsipper for hva som kan påvirke atferd, altså noen klasser av funksjonelle relasjoner mellom atferd og omgivelser for å si det veldig teknisk, så står du innen atferdsanalyse mye friere til å bruke disse prinsipper hvordan du vil i et gitt tilfelle.”

”Ved de virkelig idiosynkratiske atferdsformene, det vil si atferd som betyr forskjellige ting hos ulike individ, i populasjoner der individer er svært ulike hverandre, det er der atferdsanalyse *virkelig* skiller seg i fra annen psykologi for der er om å gjøre å bruke disse prinsippene på *ytterst* individualiserte måter.”

Kritikeren

Kritikeren trekker i tvil hvorvidt funn og forklaringer basert på data fra eksperimenter under svært kontrollerte betingelser, både med dyr og mennesker, kan overføres til komplekse menneskelige fenomener og handlinger i naturlige situasjoner. Ikke minst trekker han i tvil atferdsanalysens redegjørelse for språk. Atferdsanalytiske prinsipper har liten forklaringsverdi i det virkelige liv. Eksempelvis er prediksjon av menneskelige utsagn og handlinger nærmest umulig unntatt under svært kontrollerte betingelser.

”Du har ingen muligheter for å si at *det* var en stimulus, og *det* var en respons. Med mindre du snevrer inn de fysiske rammene slik at når du får den samme responsen femti ganger. Da kan du si at det gjør du fordi noe skjedde forut. Overfører man det til den virkelige verden, så ser det jo ikke slik ut i det hele tatt.”

”Hvis du da skal kunne forutsi og predikere hva folk faktisk kommer til å si, så må du snevre inn mulighetene deres. Da må du begrense mulighetene de har til å komme med responser, og det kan du bare gjøre under kontrollerte og styrte betingelse. Da må du innrette verden som en Skinnerboks. Og det foregår aller best med de menneskene som er *avhengige* av andre. Frie mennesker lar seg ikke innordne i en Skinnerboks.”

”Så leste jeg vel tidlig Chomsky og var veldig opptatt av språk veldig tidlig og lingvistikk og skjønte at denne stimulusrespons-modellen var uhyre overforenklet. Den var utrolig overforenklet. (...) For behaviorismen var det bare kontrollbetingelser, men det var ikke noe *mening*.”

4.1.5. Terminologi

Atferdsanalytikeren

Atferdsanalytiske prinsipper oppsummer observasjoner av atferd og de betingelser som påvirker atferd. De samme hendelsene som påvirker atferd kan beskrives ved hjelp av dagligtale. Bruk av et teknisk språk kan skape distanse og bør forbeholdes personer som forstår dette og skal bruke dette, eksempelvis i en profesjonell sammenheng. Annen forskning kan nyttiggjøres ved at den oversettes til atferdsanalytisk terminologi.

”Teknisk språk er noe en skal bruke for folk som forstår det og folk som har lyst å lære det, og folk som må lære det. Men de som ikke har forutsetninger for å lære det, ikke vil lære det, skal du ikke bruke det overfor. Det skaper bare unødvendig distanse og motstand.”

”Vi må være bevisst på språkbruken, altså ikke å snakke mer teknisk enn vi må i mange sammenhenger.”

”Jeg kan ikke huske sist jeg hadde noen slags konflikt med andre retninger over begrepsbruk og tenkemåte. Det er lenge siden. Egentlig er det helt unødvendig.”

”Atferdsanalytiske prinsipper, som egentlig alle andre vitenskapelige prinsipper, oppsummer jo bare observasjoner alle kan gjøre. Det er jo observasjoner som tilhører denne verden disse begrepene oppsummerer. Da går det jo per definisjon an å beskrive de samme hendelsene som påvirker atferd ved hjelp av dagligtale.”

”Hvis [annen psykologisk forskning] er forenlig med atferdsanalyse er det ingenting i veien for å oversette den i atferdsanalytiske termer.”

Kritikeren

Tiltakene atferdsanalytikere iverksetter i praksis, er ofte ikke annerledes enn det som iverksettes av andre psykologer, eller fra sunn fornuft. Tiltakene beskrives imidlertid på en fremmedgjort måte, svært teknisk og i en vitenskapelig språkdrakt. Atferdsanalytikere vil ikke gi slipp på sitt vitenskapelige språk. Atferdsanalytiske bøker og til dels artikler framstår som så tekniske at de blir nærmest uleselige for han. Ofte er prinsippene som beskrives trivielle og hverdagslige, men de antar en vitenskapelig form ved bruk av en særegen fagterminologi. Denne kan forstyrre kommunikasjonen med andre.

”Jeg prøvde å lese den store, tykke boka som het Atferdsanalyse som kom for et par år siden. Den var helt uleselig for meg, fullstendig ubegripelig, det var så teknisk at jeg falt litt ut.”

”Når jeg hører mine kolleger legge fram saker som de har jobbet med, så synes jo at det de gjør ikke ligger fryktelig langt unna det jeg ville gjort, i og for seg. Men når de framstiller det, når de forteller sin historie, så forteller de den på en helt annen måte enn det jeg ville fortalt.”

”Der vi ville sagt at det er bedre å være hyggelig mot folk enn ikke å være det, kaller de det nonkontingent forsterkning. Men det er akkurat det samme. Altså, det er bedre å være hyggelig enn ikke hyggelig mot folk. De gir ikke slipp på sitt vitenskapelige språk. Mens jeg tror at veldig mye av det de gjør i praksis ikke skiller seg kanskje så mye fra vanlig sunn fornuft og omgang mennesker i mellom.”

4.2. Oppfatninger om vitenskapelige forklaringer

4.2.1. Teori

Atferdsanalytikeren

Atferdsanalyse søker etter generelle prinsipper som kan påvirke atferd i gitte tilfeller. En søker å avdekke funksjonelle relasjoner og sammenhenger mellom hendelser uten å relatere dette til krefter. Forklaringer som gis er beskrivelser av relasjoner mellom stimuli og atferd.. Det er karakteristisk at man unngår teori som forklarer atferd helt eller delvis med henvisning til underliggende, hypotetiske prosesser og strukturer. Forklaringer i atferdsanalyse er ikke trivielle eller sirkulære slik det ofte innvendes. Kritikk mot atferdsanalyse kan noen ganger bunne i manglende forståelse av atferdsanalytisk teori og forholdet mellom teori og behandling. I øvrig psykologi er behandling gjerne erfaringsbasert, ikke utledet av teori og forklaringer på samme måte som i atferdsanalyse. Noen få prinsipper kan her kombineres på utallige måter, men dette misforstås ofte av andre at ett gitt tiltak *er* atferdsanalyse *per se* eller i seg selv. Atferdsanalytiske prinsipper synes å få gradvis mer støtte ved funn innen nevrobiologi.

”I all annen psykologi enn radikalbehaviorisme så vil du ha et innslag av mentalistiske forklaringer.(....) Vi avviser at vi *har* intelligens som noe som ligger *bak* smarte handlinger. Intelligens *er* smarte handlinger.”

”Atferdsanalyse, i og med at den egentlig bare består av noen grunnprinsipper for hva som kan påvirke atferd, altså noen klasser av funksjonelle relasjoner mellom atferd og omgivelser for å si det veldig teknisk, så står du mye friere til å bruke disse prinsipper hvordan du vil i et gitt tilfelle.”

”Det er ingen sak å lage et tåpelig utsagn som liksom skal være atferdsanalytisk og så kritisere det for å være sirkulært. (...) Hvis du sier at noe kommer etter en handling, og når dette kommer etter en handling så blir det mer av denne, og det kaller vi forsterkning. Da er det ikke sirkulært. (...). Da har du *beskrevet* det i årsakstermer.”

”Det å påvise at noe ikke alltid er forsterkende, blir for oss fullstendig banalt. Det er en selvfølge at stimuli ikke alltid vil ha samme effekt på noen og enhver, og av og til ikke vil ha effekt i det hele tatt, men noen ganger ha ekstrem virkning.”

”Det er jo veldig fint (...) at hjernen blir forstått. Når nevrobiologien bak læring og sånn virkelig er kartlagt så er det jo åpenbart at prinsippene våre har noe for seg.”

Kritikeren

Atferdsanalytisk teori forklarer alle hendelser ved å vise til ytre forsterkningsbetingelser.

Dette blir til syvende og sist meningsløst da alle handlingsvalg kan forklares ved å referere til ytre miljømessig forsterkning, gjerne uten å spesifisere disse nærmere. Forklaringene vil være umulig å etterprøve. Det er dessuten umulig å vite hva som er henholdsvis stimulus og respons, med unntak under svært kontrollerte betingelser i laboratoriet. Man mangler en metateori om forsterkning, om hva som reelt sett virker forsterkende på menneskers atferd i det virkelige liv. Dersom en ser bort fra det vitenskapelige ved behaviorismen framstår teorien som triviell og nærmest som allment erkjente sannheter.

”Hvis du skreller vekk alt det vitenskapelige fra behaviorismen, så blir det veldig allment. Det blir veldig trivielt. Det blir slik at hvem som helst kunne ha sagt det. Altså, gjør du noe som er hyggelig og får en hyggelig tilbakemelding på det, så er det sannsynlig at du gjør det igjen. Det er jo allment, og det er veldig trivielt.”

”Chomsky bruker det eksempelet at uansett hva man sier eller gjør, så vil atferdsterapeuten si at det gjorde du fordi det du gjorde sto under en sånn ytre forsterkningsbetingelse eller ytre kontroll. Og så sier Chomsky at det sier de uansett hva man gjør.”

”Jeg syntes heller ikke de hadde noe som helst slags forståelse av hva som er forsterkningsbetingelser her i verden. De hadde ikke noe metateori om forsterkningsbetingelser, syntes jeg. Med det mener jeg at de valgte kunstige forsterkere, mens jeg mente at for *meg* var det hyggelig å være sammen med andre mennesker i seg selv.”

4.2.2. Mekanisme

Atferdsanalytikeren

Atferdsanalyse kritiseres uberettiget for forklaringsmåter, verdens- og vitenskapssyn basert på et (foreldet) mekanistisk verdensbilde. Kritikken er resultat av en sammenblanding med metodologisk behaviorisme. Selv om Skinner i flere tilfeller har benyttet maskinmetaforer for å beskrive likhetene til menneskers atferd, innebærer ikke dette et mekanistisk verdenssyn eller at atferdsanalysen betrakter mennesket som en automat eller maskin. Atferdsanalyse kan i nyere tid ikke sies å være mekanistisk, men har sterke innslag av *kontekstualisme*. En er opptatt av probabilistisk kausalitet, ikke nødvendige årsak-virkningsforhold som ved en mekanistisk tilnærming. Atferdsanalytikeren mener at kritikerne feilaktig antar at atferdsanalysen legger til grunn en *nødvendig* kausalitet slik en ser i reflekser/stimulus-respons-relasjoner. En av de mest vanlige, og feilaktige, innvendingene som rettes mot atferdsanalyse er da også at den er en overforenklet, mekanistisk stimulus-respons-psykologi.

«[Hovedinnvendingene mot atferdsanalyse] går jo på forenklingen, og det går jo på stimulus-responspsykologi-forestillinger. (...) Man misforstår fullstendig målsetningen til atferdsanalyse. Man tror nok at målet er å komme fram til generelle sannheter av typen ”gjør du slik, så skjer det”. Og da på veldig primitive måter og veldig primitive atferder.”

”Kontekstualisme er mer machiansk. Du ser relasjoner mellom ting, du ser at det påvirker det uten å kunne si for eksempel på hvilken måte. Altså, kausalitet over tid og rom. Du har ikke disse leddene i kjeden.”

”Mekanismen er jo for så vidt målet. (...) Ikke mekanisme i betydningen at vi blir å sammenlikne med en traktor eller at det skjer på en sånn *absolutt* måte, det probabilistiske aspektet er der. Men at man prøver å forstå prosesser, hvordan ting virker, (...) *virkningsmekanismer*. ”

”At mennesket er påvirket, påvirkbart, og at påvirkningene kan dømmes som systematisk, det er et nokså langt sprang i fra det til at vi snakker om maskiner. Hvis mennesket ikke er påvirkbart, hva er det da, upåvirkbart? Da er vi ingenting, da er det en død gjenstand”.

”Chomsky gikk jo også i denne ”S-R-fella”. (...) Chomsky fikk det til, på et merkelig vis, at i en gitt situasjon så var liksom snakkeren tvungen til å si bestemte utsagn, altså ordrett eller på en bestemt måte.”

Kritiker

Kritikeren mener behaviorismen har et mekanistisk verdenssyn, verden ses som underlagt mekanistiske prinsipper. En er opptatt å avdekke kausale lovmessigheter, av mekaniske årsaks- og virkningsrelasjoner, som kan redegjøre hvorfor mennesker handler på gitte måter. Kritikeren karakteriserer behaviorismen som stimulus-respons-psykologi. Som sådan anser han den som overforenklet.

”[Behaviorismen antar at] verden er styrt av kausale lover, av årsak-virkning, av mekanistiske prinsipper; forhold mellom stimulus-respons, kontrollbetingelser, kontingenser.”

”Jeg tenker at det er et verdensbilde som er mekanisk i den forstand at man tenker seg at det ene skjedde fordi noe gikk forut som kan forklare hvorfor man gjør det man gjør.”

”Så leste jeg vel tidlig Chomsky og var veldig opptatt av språk og lingvistikk, og skjønnte at denne stimulus-respons-modellen var uhyre overforenklet. Den var utrolig overforenklet.”

4.2.3. Determinisme

Atferdsanalytikeren

Atferdsanalytikeren anser menneskers atferd som determinert i betydningen at atferden er *årsaksbestemt*, påvirket av konkrete, fysiske årsaker. Atferd forklares ved å vise til konkrete historiske hendelser som påvirker sannsynligheten for at liknende former for atferd forekommer i framtiden. Atferd kan sies å være selektert av sine konsekvenser. Determinisme innebærer ikke at alle atferder er *forutbestemt* eller forekommer med *nødvendighet*. Årsaker til atferd regnes i atferdsanalyse som grunnleggende *probabilistiske*. Det er misvisende å si at atferdsanalyse ser på all atferd som lært i individets historie. Atferdsanalyse anerkjenner betydningen av biologiske og genetiske forhold som en del av årsakskomplekset. Atferdsanalytikeren anser ikke intensjonale forklaringer eller formålsforklaringer som selvstendige og fullgode forklaringer på atferd. Atferd kan ikke forklares teleologisk ut fra hvilke *framtidige* planer, mål eller hensikter et individ hadde. Hendelser som ikke har skjedd kan ikke påvirke vår atferd.

”Atferdsanalyse forklarer jo konsekvent atferd ved hjelp av historiske hendelser, altså historisk i betydningen det må ha skjedd. (...) Og hendelser betyr at noe konkret fysisk må skje for å kunne

påvirke. (...) Alt er jo fysisk for det. Fysisk i den betydningen at det til syvende og sist er hendelser dette er snakk om.”

”Vi er jo påvirket. Det skjer jo en *viss* grad av determinasjon. Årsaker er probabilistiske i form av sannsynlighet. (...) Jeg er vel blant de stadig flere som synes det er greit å bruke *påvirkning*. Ikke minst også fordi at noe som virker inn på atferd, virker jo ikke absolutt. Det er jo en probabilistisk type kontroll, og jeg tror nok at folk med kontroll veldig ofte oppfatter noe som skjer absolutt.”

”Det er veldig lett å finne hårreisende gale framstillinger. Denne tabula rasa-forestillingen har jo vært vanlig. (...) Den hører vi stadig vekk om. Den er nok en av de mer seiglivede. Altså, biologi betyr ingenting. Tenking og føling betyr ingenting.”

”Hvis man forklarer en handling med en hensikt eller en plan, og (...) det blir en endelig forklaring, en fullgod forklaring, så vil det være et mentalistisk innslag. Dette fordi at man ikke går videre og spør hvor denne hensikten eller planen kom i fra. (...) Skal man forklare atferd, må man gå videre og si noe om hvor disse hensiktene, planene og målene kom i fra.”

Kritiker

Selve kjernepunktet i den filosofiske kritikken berører behaviorismens antagelse av menneskers atferd som årsaksbestemt eller determinert. Behaviorismen antar at menneskets atferd er predeterminert i den forstand at betingelser i miljøet bestemmer enkeltmenneskers atferd med nødvendighet. Dette blir feil. Kausalforklaringer kan ikke redegjøre fullstendig for vesentlige aspekter ved menneskers handlinger. Selv om atferdsanalysens forklaringer ikke er direkte feilaktige, er de, og må nødvendigvis være, ufullstendige. De kan ikke predikere handlinger eller redegjøre for hvorfor noen velger å gjøre nøyaktig slik de gjør i gitte situasjoner. Atferd kan ikke årsaksforklares. Mens noe ved en handling kan forklares ut fra forutgående hendelser, skjer noe bare fordi det skjer. Søken etter årsaker er dermed meningsløst. Våre handlinger må tvert i mot forstås ut fra at mennesket er født inn i en kultur, og en livsform, som er full av mening.

”Uansett hva man gjør av kreative ting, så er det allerede predeterminert. Og da får man igjen det dilemmaet at atferdsanalysen biter seg selv i halen hele tiden. Om du kastet deg ned på gulvet og lo, eller om du sto der helt urørlig, det var bestemt på forhånd eller predeterminert på forhånd.”

”Det er ingen lovmessigheter eller kausale forklaringer eller psykologiske lover som sier at hvis de og de omverdensbetingelsene er til stede, så vil folk komme til å gjøre det og det. Så det fins ikke. Og at folk gjorde slik som de gjorde, det er ikke det samme som å si at det var *nødvendig* at de gjorde slik som de gjorde.”

”Mennesker gjør det de gjør. Og *hvorfor* de gjør det, kan man vel egentlig ikke stille spørsmålstegn ved. Det blir meningsløse spørsmål.”

”Noe ved en handling skjer fordi noe har gått forut, men noe ved en handling skjer bare fordi det skjer. Derfor så nytter det ikke å lete etter de lovmessighetene som styrer folks handlinger, for du vil bare finne halve svaret på det.”

4.2.4. Fri vilje og ansvarlighet

Atferdsanalytikeren

Atferdsanalytikeren mener at det ofte er uklart hva en snakker om når en snakker om fri vilje. Observasjonsgrunnlaget for bruk av begrepet fri vilje er atferd i ulike situasjoner. Den ytre observerbare atferden assosiert med begrepet fri vilje i den aktuelle situasjonen, blir likevel forklart med henvisning til hypotetiske, indre krefter som menneskets frie vilje. Dette er å anse som mentalisme. Mennesket har ikke fri vilje i betydningen av at deres valg og atferd i gitte situasjoner er helt *upåvirket* av tidligere hendelser og forhold i omgivelsene. Atferd er ikke predeterminert og forekommer ikke med absolutt nødvendighet. Atferdsanalytikeren mener derfor at det ikke er noen motsetning mellom det at menneskers atferd på er determinert, i betydningen påvirket av betingelser i miljøet, og det å betraktes som ansvarlig for egne handlinger, for eksempel kriminalitet. Mennesker ansvarliggjøres gjennom at det formidles ulike konsekvenser på deres atferd.

”Det å ansvarliggjøre folk, er jo en måte å påvirke folk på. Så hvis folk ikke må ha eller får oppleve konsekvenser av sine handlinger, så er det jo en veldig viktig måte å påvirke de på som faller vekk. Da er det jo *absolutt* ingen motsetninger mellom å si at menneskelig atferd er påvirket, og at mennesket må straffes for mord og voldtekt. Så er det ingen motsetninger der. Det blir og en måte å påvirke på. Det er i seg selv en del av betingelsene for atferd.”

”Igjen så blir det hvordan man definerer ting. Vi vil jo ikke spørre slik; ”hva er fri vilje?”. Vi vil spørre ”når snakker vi om det”? ”Hva er det de observerer som snakker om fri vilje?” Og da må de observere en person som *gjør* et eller annet.”

”Og dessuten, *fri vilje*, hva er det folk snakker om når de snakker om det, altså de kan jo ikke mene at alt skal være upåvirket av hva som skjer, det kan de ikke mene”

”Hvis vi i stedet for å snakke teoretisk om hva fri vilje er, ser på hva folk må gjøre for at vi skal si at de har fri vilje eller når begrepet fri vilje faktisk opptrer, hva det faktisk beskriver, så har vi ingen problemer med fri vilje.”

Kritikeren

Behaviorismen ignorerer menneskets frie vilje, all atferd betraktes som determinert. Han selv mener at menneskelige handlinger ikke kan anses som predeterminert, og framtiden må dermed betraktes som åpen. Og i lys av dette er det åpenbart at mennesket må ha en form for fri vilje. Hvilke handlinger vi faktisk velger å utføre, er imidlertid også påvirket av andre forhold, ikke minst relasjonen til andre mennesker. Determinismen som atferdsanalyse forfekter innebærer fraskrivelse av den enkeltes moralske ansvar i ulike situasjoner. Atferden til den enkelte må anses som predeterminert og bestemt av forhold den enkelte ikke kontrollerer selv. Dermed reduseres den enkeltes innflytelse over, og dermed ansvar for, egne handlinger. Dette innebærer ansvarsfraskrivelse.

”Fordi framtiden er åpen, så er man nødt til å ha en form for fri vilje. Men den er ikke totalt fri. Man kan ikke gjøre hva som helst, men man har et spillerom. Og det spillerommet er jo strukturert av den relasjonen man har til den andre.”

”Folk er snille mot hverandre fordi de har blitt betinget, og får en hyggeligere respons på å være snille mot hverandre enn på å være slemme mot hverandre. Da er på en måte individualiteten, altså autonomien, borte.”

”For Skinner var jo tanken på det autonome mennesket en absurditet. Alt står under ytre kontroll.”

”Jeg har ikke noen kontroll over mine responser fordi det er på en måte allerede bestemt av lovmessigheter jeg ikke engang skjønner meg noe på.”

”Hvis jeg hadde sagt ”så pen du er” eller ”deg vil jeg ikke snakke med”, uansett hva jeg hadde sagt, så hadde det vært det samme.”

4.2.5. Menneskers indre

Atferdsanalytikeren

Atferdsanalysen inkluderer, i motsetning til metodologisk behaviorisme, private hendelser som tenking og følelser i det vitenskapelige studiet av atferd. Atferdsanalysen er ikke dualistisk. Når enkelte likevel tror det, er det trolig relatert til at en skiller mellom *privat* atferd som tenking og føling, og atferd som er *offentlig*, altså som er observerbar også for andre. Dette skillet er praktisk, ikke kvalitativt. Det handler ikke om fundamentalt ulike typer atferd. Atferdsanalytikeren betrakter ikke tenking og føling som metafysiske fenomener, men som fysiske hendelser, som atferd. Denne atferden er privat i den forstand at den i situasjonen ikke kan observeres av andre enn personen selv. Atferdsanalyse avviser ikke det mentale i betydningen tenking og føling og lignende. Den avviser imidlertid bruk av mentalistiske forklaringer, altså det at atferd forklares ved henvisning til antatte indre, mentale prosesser eller størrelser som for eksempel sjel, vilje. Slike størrelser er uobserverbare og betraktes som rent hypotetiske.

”(...) folk har jo ikke fått med seg kjernepunkter i radikalbehaviorisme, at tenking og føling, altså de fenomenene vi til daglig betegner som tenking og føling, faktisk er inkludert.”

”Det er riv ruskende galt å hevde at vi ikke skal ha et førstepersonsperspektiv som skiller seg fra et tredjepersonsperspektiv (...). Det er absolutt fullstendig riv ruskende galt.”

”Man snakker ofte om to ting når man snakker om det mentale. Man snakker om det mentale som noe hypotetisk, altså noe man dikter seg fram til som liksom skal ligge bak. Mens når folk snakker om det mentale så snakker de jo ofte om det private, og det avviser vi ikke.”

”Private hendelser har en viss rolle i forklaringer av atferd, men det er jo ikke særlig fullgode forklaringer for en kan alltid spørre hva var det et resultat av.”

”Det at atferd er privat, altså at kun personen selv har tilgang på atferden eller hendelsene, tenkingen og følingen, har fått noen til å tro at vi betrakter det som å tilhøre en annen dimensjon. Det er nok det som er grunnen til at mange oppfatter oss som å tenke dualistisk. Men når vi snakker om et skille mellom det private og det offentlige, det indre og det ytre, så er det i praktisk sammenheng.”

Kritikeren

Kritikeren mener Skinners kritikk av det sjelelige tok utgangspunkt i en dualistisk tankegang. Dette ved å argumentere mot et bilde av sjelen som en mann i hodet som styrer atferd. Kritikeren anser likevel ikke behaviorismen som dualistisk. I motsetning til tidligere støtter han nå behaviorismens syn om at sjelen ikke er en metafysisk størrelse inni mennesket. Mens psykoanalysen analyserer sjelen, analyserer behaviorismen kroppen. Ingen av løsningene er komplette. Behaviorismen kan ikke snakke meningsfullt om mentale tilstander, dette blir å betrakte som mentalisme i den forstand at det da er en slik sjelelig struktur som forårsaker disse tilstandene. Dette ikke løser problemet om vi snakker fremdeles om mentale tilstander, for eksempel jeg er lei meg, jeg er redd m.v.

”Skinner maner fram bildet av en liten mann, homunculus, i hodet som sitter og styrer og tenker og tar beslutninger, føler.”

”Problemet med behaviorismen er ikke nødvendigvis at den er så veldig feilaktig, men den er bare ekstremt *mangelfull*. Og der mente jo jeg tidligere at den mangelen fantes i sjelen, sinnet, selvet eller hva man vil, som da behaviorismen ville fnyst av som sånn metafysisk størrelse som slett ikke fins. I dag vil jeg være tilbøyelig til å være enig med dem i det.”

”Sjelen fins i vårt språkspill og i vår sosiale praksis med hverandre, der fins sjelen. Så det å gå løs på en sånn hypotetisk sjel inni hodet, det er i og for seg lett nok å gjøre, men det løser ikke problemet ved at vi da fremdeles snakker om mentale tilstander. (...). Det kan man jo ikke snakke om i behavioristiske termer fordi det åpenbart er mentalisme. Men mentalisme da forstått nettopp i den forstand at det skal være en slik liten sjelelig struktur inni oss.”

”Jeg synes psykoanalysen tullet seg bort med sjelen og behaviorismen tullet seg bort med atferd. (...) Du kan godt si at psykoanalysen påtok seg å analysere sjelen som jo er veldig metafysisk, og som motpol til det påtok behaviorismen seg å analysere kroppen.”

4.3. Hovedfunn

Det er valgt å sammenlikne og presentere tekstmateriale kun i henhold til sentrale, overordnede punkter fra den filosofiske kritikken; positivisme/scientisme, mekanisme/determinisme, dualisme/monisme. For mer detaljert informasjon vises til diskusjonen.

Talking og komparasjon mellom tekstmateriale viser store ulikheter mellom atferdsanalytikerens og kritikkerens oppfatninger om atferdsanalysens vitenskapelige metode og forklaringer. Tekstmaterialet antyder at *atferdsanalytiker* oppfatter atferdsanalytisk tilnærming til vitenskap som deskriptiv, induktiv positivistisk. Han oppfatter ikke atferdsanalyse som reduksjonistisk. Atferdsanalysens forklaringsformer oppfattes som deterministiske i en probabilistisk forstand basert på seleksjon av atferd på individnivå. Verdenssynet anses kontekstualistisk. *Kritikeren* oppfatter atferdsanalysen som positivistisk, også i en scientistisk og reduksjonistisk forstand. Forklaringer oppfattes som absolutt

deterministiske og mekanistiske. Verdenssynet oppfattes mekanistisk. Både atferdsanalysen og kritikeren anser atferdsanalysen som monistisk og materialistisk, men kritikeren mener i tillegg at den baseres på dualisme.

Tabellen nedenfor gir en kort oppsummering av informantenes oppfatninger om sentrale punkter fra kritikken (se figur 4). Tabellen viser informantenes oppfatninger av behaviorismens tilnærming til vitenskapelig metode og forklaringer basert på analyse av tekstmaterialet.

Figur 4

Informantenes oppfatninger om behaviorismens tilnærming til vitenskap

Type Kritik	Atferdsanalytiker	Kritikeren
Positivism/Scientism Reduksjonisme	Deskriptiv/Induktiv Positivism	Positivism/Scientism Reduksjonisme
Mekanistisk Verdenssyn	Kontekstualistisk Verdenssyn	Mekanistisk Verdenssyn
Mekanistisk Kausalitet	Probabilistisk Kausalitet	Mekanistisk Kausalitet
Determinisme	Seleksjonisme på Individnivå	Determinisme
Dualisme/Monisme	Monisme/Materialisme	Monisme/Materialisme

5.0. TOLKING OG DISKUSJON

Her tolkes og drøftes tekstmaterialet i undersøkelsen i lys av hovedpunkter for kritikken av behaviorismens. Det drøftes hvorvidt kritikken er relevant for atferdsanalysens tilnærming til vitenskap slik denne framstår i dag. Denne diskusjonen er organisert rundt punktene positivisme, mekanisme/determinisme og dualisme/monisme. Kortfattede sammendrag av deres oppfatninger gis først som utgangspunkt for videre diskusjon. Deretter følger en diskusjon der noen tråder trekkes og belyses ved hjelp av paradigmatheori. Metodiske aspekter ved undersøkelsen problematiseres og diskuteres til slutt.

5.1. Positivisme

Av tekstmaterialet framgår at atferdsanalytikeren mener at positivismekritikken ikke rammer dagens atferdsanalyse. Han relaterer positivismekritikken til en sammenblanding mellom radikal og metodologisk behaviorisme som hadde et klassisk positivistisk utgangspunkt. Atferdsanalyse er pragmatisk. Tekstmaterialet peker i retning av at kritikeren på sin side anser at atferdsanalyse idémessig plasserer seg innenfor et positivistisk, modernistisk perspektiv der verden skal systemiseres, kategoriseres og forklares. Behaviorismen gjør vold på virkeligheten ved å anvende naturvitenskapelige metoder for å forklare menneskelige handlinger ut fra lovmessigheter. Slike lovmessigheter fins ikke. Her drøftes hvorvidt positivismekritikken synes å være relevant grunnleggende karakteristika ved atferdsanalytisk tilnærming til vitenskapelig metode og forklaringer.

5.1.1. Deskriptiv positivisme og pragmatisme

Kjernen i positivismekritikken har vært at en positivistisk tilnærming med tro på blant annet nøytrale erkjennelsesprosesser, objektive forutsetningsfrie observasjoner og teorinøytrale data er umulig. Dette gjelder særlig i forhold til menneskelige, sosiale og kulturelle fenomener (Slagstad, 1980; Thornquist, 2003). Hillestad (1998) sier at vitenskapsteoretikere for lengst har tatt et oppgjør med den empiristiske, positivistiske tradisjon som atferdsanalyse bygger. Atferd som objektivt, nøytralt og observerbart kriterium eller objekt for en psykologisk vitenskap er umulig. All vitenskapelig erkjennelse og observasjon er "teoriladet", den bygger på bestemte oppfatninger og forutsetninger. "Det underlige er (...) hvordan atferdsteoretikere ser ut til å ha unngått de siste 40 års utvikling og debatt innenfor moderne vitenskapsteori og vitenskapelig grunnlagproblematikk" (Hillestad, 1998, s. 40). Atferdsanalytikeren avviser at positivismekritikken er relevant for atferdsanalyse slik den framstår i dag. Positivismekritikken må relateres til en sammenblanding av metodologisk og radikal

behaviorisme. Flere har påpekt at nettopp at sammenblanding mellom den metodologiske behaviorismen og radikalbehaviorismen fører til at atferdsanalyse relateres til gale filosofiske tradisjoner og fundament (Chiesa, 1994). Radikalbehaviorismen anses som empiristisk/positivistisk, men ikke som logisk positivistisk (Chiesa, 1994; Smith, 1995). Logisk positivisme innebærer såkalt operasjonisme⁷, det vil si krav om sannhet ved enighet. Fenomener må da kunne defineres og være observerbare for flere for å kunne være gjenstand for vitenskapelig studium (Holden, 2003). Dette kravet var en definerende komponent i metodologisk behaviorisme som var sterkt influert av logisk positivisme (Lund & Hansen, 1993). Mens metodologisk behaviorisme godtok det logisk positivistiske kravet om sannhet ved enighet som kriterium for vitenskapelig sannhet, forkaster radikal behaviorisme dette prinsippet (Lund, 1996; Lund & Hansen, 1993). Skinner (1938 ref. Smith, 1995) beskriver den radikalbehavioristiske tilnærmingen som positivistisk, men Skinner avstand fra operasjonisme. Smith (1995) mener på denne bakgrunnen at Skinners tilnærming skiller seg fra den logisk positivistiske. Skinner var påvirket av den empiristiske filosofen Francis Bacon (1561-1626) som beskrev en eksperimentell tilnærming og induksjon, det vil si muligheten av å gjøre forsiktede generaliseringer fra observasjoner (Holden, 2003; Smith, 1995). Videre var Skinners analyse av årsaker særlig påvirket av positivisten og fysikeren Ernst Mach (1838-1916) som utelukket bruk av medierende hendelser⁸, som kraft, i relasjoner mellom årsak og virkning. Dette var en antagelse som til da hadde vært vanlig (blant annet hos Newton). En vitenskapelig forklaring bestod av beskrivelser av funksjonelle relasjoner mellom uavhengige variabler (årsaker) og avhengige variabler (virkninger) (Chiesa, 1994; Holden, 2003; Moore, 2003). På denne bakgrunnen argumenterer Smith (1995) for at radikalbehaviorisme tilhører en annen gren av positivisme; *induktiv, deskriptiv positivisme*. Atferdsanalytikeren mener Skinner framsto som mer influert av positivistisk tenkning og metodologisk behaviorisme i sitt tidlige forfatterskap. Dette er i tråd med oppfatninger i atferdsanalytisk litteratur (Holden, 2003; Holth, 1998; Moxley, 1997a). Holth (1998) påpeker at det objektive sannhetskriteriet som blant andre Hillestad legger til grunn, har vært avleggs i radikalbehaviorisme i mer enn femti år. Det er snarere et realistisk-pragmatisk sannhetskriterium. Lattal & Laipple (2003) beskriver radikalbehaviorismens tilnærming som pragmatisk og gjennomført atferdsmessig. Pragmatismen anvender et sannhetskriterium, *successful working*, som bygger på at en teoris sannhet er avhengig av hvorvidt en handling leder til en løsning som fungerer. Løsningen

⁷ Operasjonisme vil si kravet om sannhet ved enighet; fenomener må kunne defineres og være observerbare for flere for å inngå i et vitenskapelig studium (Holden, 2003).

⁸Prosess som er formidleren mellom en ytre form for påvirkning/årsak og en virkning (Chiesa, 1994).

demonstrerer da sannheten av den opprinnelige teorien⁹ (ibid.). Det pragmatiske sannhetskriteriet krever ikke enighet mellom observatører (operasjonisme), det er tilstrekkelig at løsningen fungerer i tråd med ens hensikter. Atferdsanalytikeren beskriver hvordan han oppfatter denne tilnærmingen:

”Pragmatisme står sterkt innenfor behaviorisme, og det er jo nokså logisk fordi at objektive sannheten den eksisterer jo ikke. Igjen så er det sånn i motsetning til hva folk tror vi mener, da. Fordi at to mennesker kan jo ikke ha samme synet på ting, slik at å komme fram til objektive beskrivelser av alt som alle kan enes om, det går jo ikke an. Men vi kan være presise nok til at vi kan handle.”

Atferdsanalyse er i siste instans opptatt av den praktiske nytten av forklaringer, da forklaringer kan være rettleidende for effektive handlinger (Moore, 2003).

5.1.2. Reduksjonisme

På basis av positivismens idealer om enhetsvitenskap, kritiseres den positivistiske posisjonen for fysikalsk reduksjonisme. Kritikken refererer til at komplekse og meningsfulle fenomener som språk, handlinger, tenkning og bevissthet reduseres til objektive fysiske hendelser (Machan, 1974; Malcolm, 1971). Atferdsanalytikeren karakteriserer studieobjektet i psykologi som atferd. Han legger til grunn et utvidet atferdsbegrep som innbefatter det en tradisjonelt betrakter som språk, handlinger, tenking m.v. Det ikke er noe målsetning i atferdsanalyse å redusere atferd til fysiologiske prosesser, sier han. Radikalbehaviorisme forutsetter at *atferd* ses som det grunnleggende og riktige studieobjektet, det er ikke behov for å redusere atferd ytterligere. Holth (1998) mener dette kan ses som en avgjørende forskjell mellom en atferdsanalytisk og en tradisjonell psykologisk tilnærming har å gjøre med om atferdsfunksjoner anses som vesentlige i seg selv eller om de ses som middel til å studere noe annet, det være seg psykisk, mentalt, kognitivt eller nevrofysiologisk. ”Behavior is not simply the results of more fundamental activities, to which our research must therefore be addressed, but an end in itself” (Skinner, 1972 ref. Wessells, s. 114). Selv om atferdsanalysen etter egen forståelse ikke reduserer hendelser til et annet nivå (f.eks. hjernenivå), kan andre forstå det slik. Hendelser som en gjerne beskriver som mentale, betraktes som utelukkende fysiske, for eksempel tannpine (Day, 1987). Lund & Hansen (1993) mener Skinners bruk av ordet ”fysisk” har medført feilfortolkninger, eksempelvis ved at Skinner har blitt kritisert for å være fysikalsk reduksjonist. Dette innebærer imidlertid reduksjon av atferd til et annet nivå, noe Skinner eksplisitt tar avstand fra (Grennes, 1974 hos Lund & Hansen, 1993). Mapel (1977)

⁹ Dette sannhetskriteriet anvendes av Skinner eksempelvis ved definering av forsterkning. En stimulus klassifiseres ikke som forsterker før visse effekter på atferd kommer til syne (Lattal & Laipple, 2003). Det er korrespondanse mellom et mål og resultater.⁹ Kunnskap anses som effektiv handling, at noe fungerer

anser ikke radikalbehaviorisme som reduksjonistisk, men mener det lå klart reduksjonistiske vitenskapsfilosofiske antagelser til grunn for arbeider til tidligere behaviorister. Det ble antatt at tradisjonelle, teleologiske forklaringer kunne reduseres til mer grunnleggende, fysiologiske, elementer for slik å kunne realisere idealet om enhetsvitenskap. "For example, thinking was conceived as small laryngeal movements, emotion as glandular activity, and sensation as discrimination" (Boring, 1950 i Hayes m.fl., 1999, s.154).

Atferdsanalytikeren vektlegger at observerbar atferd er det primære studieobjektet, og at det ikke skjer noen (ytterligere) reduksjonisme til et annet nivå. Sett fra en kritikers ståsted vil en trolig ha foretatt en omfattende reduksjon av språk, handlinger og mentale hendelser til allerede ved et slikt utgangspunkt som ikke minst kommer til uttrykk i behavioristiske retninger. Meningsaspektet forsvinner. Thornquist (2003, s. 77) problematiserer nettopp at sosiale fenomener slik renses for subjektivitet og mening.

Positivismen reduserer utsagn til lyder, og handlinger til bevegelser i betydningen målbare forflytninger i det fysiske rommet; kyss reduseres til bevegelser i munnpartiet, følelser blir et spørsmål om serotonin og adrenalininnhold, og tanker og moral blir til cerebrale prosesser.

Nettopp meningsaspektet står her sentralt. Både i psykologisk, pedagogisk og filosofisk sammenheng foretaes ofte et skille mellom *atferd*, som noe mekanisk og refleksivt, og *handling* som noe intensjonalt og meningsfylt (Chiesa, 1994; Thornquist, 2003). Chiesa (1994) mener en slik todeling av atferd med frivillige og viljestyrte handlinger på ei side og mer mekaniske reflekser på den andre siden, kan ses som er arv fra Descartes. Slik løste Descartes spørsmålet om den frie viljen. Skjervheim (2001) mener behaviorismen overser at atferd ikke er rene geometriske, kroppslige bevegelser, men meningsfylte handlinger uttrykt gjennom kroppen. Kun den kroppslige, mekaniske atferden blir redegjort for. Atferdsanalytikeren avviser et slikt skille mellom atferd og handling. Operant atferd er det samme som vanligvis betraktes som meningsfulle, viljestyrte handlinger, sier han. Mening ses i sammenheng med de betingelser atferden forekommer under og hvilke konsekvenser den har¹⁰. Atferdsanalytikeren sier: "Mening er ikke en kvalitet ved atferd utover atferden og den situasjonen atferden skjer i. Så hvis jeg sier "gi meg den telefonen" og du gir meg telefonen, så er det jo *meningsfullt*." Innen en atferdsanalytisk sammenheng skiller en ikke mellom begrepene atferd og handling, men mellom operant atferd og respondent (refleksiv) atferd.

¹⁰ Det kan være interessant å merke seg at radikalbehaviorismens forhold til mening er ikke det samme som logisk positivisme. Meningsfulle utsagn ble innen logisk positivisme sett som utsagn hvor en kan si med sikkerhet om utsagnet er sant eller falskt. Muligheten for å kontrollere og verifisere utsagnets sannhetsbetingelser står sentralt (Thornquist, 2003).

Dette er refleksrelasjoner der stimuli kan sies å utløse responser, for eksempel et støvfnugg på øyet som utløser blinking. Hayes m.fl. (1999) mente at for Skinner var den psykologisk sett meningsfulle enheten alltid *act-in-context*. En dekontekstualisert handling er meningsløs.

Behaviorismen kritiseres ofte for at den dehumaniserer mennesket; den er reduksjonistisk og ødelegger dermed mennesket som menneske (Skinner, 1974). Thornquist (2003) mener at når en ser på mennesker som atferdsvesen i motsetning til handlingsvesen, skjer en avpersonifisering. Handlinger utføres av en rasjonell aktør på bakgrunn av det aktøren oppfatter, vet, tror og mener. Vi kan innenfor visse rammer velge våre handlinger, de er ikke determinerte. Kritikerer mener nettopp en slik form for *avpersonifisering* som gjør seg gjeldende i atferdsanalysens tilnærming. Han mener behaviorismen tar ikke hensyn til at mennesket som *natur* også befinner seg i en *kultur*. Mennesket er ikke bare en organisme som responderer i forhold til omgivelsene, mennesket er også et kulturelt vesen som forstår omgivelsene ut fra den sosiale posisjonen den har i omgivelsene. Vi kan bare forstå egne handlinger i lys av andres handlinger i den samme kulturen.

Det er jo ikke et gjenkjennbart menneske i artiklene. Det er jo ingen levende mennesker som man kan få et bilde av i disse artiklene. Det er en eller annen *atferd* som man gjør et eller annet med. Men det har ingen forbindelse med virkeligheten, med levende mennesker av kjøtt og blod, og følelser, tanker, perspektiver og meninger og synsinger.

Behaviorisme kritiseres for å se bort fra personen som handler som person som *er*, ikke bare gjør. Chiesa (1994) mener synet om at atferd er en indikasjon, manifestasjon eller uttrykk for noe annet er vanlig i vestlig tenkning. I psykologi ses gjerne atferd som uttrykk for tanker, følelser, underliggende psykologiske problemer, eller nevrologiske mekanismer, instinkter, jeget eller selvet, personlighet m.v. Dette ses som noe *annet* enn atferden. "The person or self in western thinking is made up of something other than behavior, which is merely an appendage to another system; that other system is considered to be of primary importance" (ibid., s. 98). Denne tilnærmingen deles ikke av radikalbehaviorismen (Chiesa, 1994). I slik henseende kritiseres også atferdsanalysens tilnærming til personen eller organismen, særlig har bruken av begrepet organisme blitt kritisert (Hellesnes, 1975).

"Organisme" står hos Skinner for det vi tilordner atferd, for det som fer åt. Det skil seg ikkje om det er dyr eller menneske. Både dyr og menneske er "organismar", og prinsippa for læring er dei same i begge tilfelle; det er tale om operant betinging. Skinner mener at menneskeleg atferd kan beskrivast i fysikalske termar. Skinner ser altså atferda som eit fysikalsk fenomen som er ein funksjon av visse fysikalske vilkår som er utvendige i forhold til "organismen" (Hellesnes, 1975, s. 109).

Atferdsanalytikerer mener likevel at de praktiske implikasjonene av Skinners begrepsbruk i teoretiske sammenhenger er begrensede:

Jeg bruker ikke begrepet organisme. Jeg snakker om Per og Kari, jeg. Akkurat som andre folk snakker om Per og Kari. Når jeg er hjemme hos et foreldrepar med en liten unge, så spør jeg ikke hva jeg skal gjøre med han organismen der.

Både kritikeren og atferdsanalytikeren ser reduksjonisme i hovedsak som en tilnærming til forskning og forklaringsmåter. Skullerud (2008) ser reduksjonisme som en holdning som innebærer at en skal forklare alt (fenomener, hendelser m.v.) ut fra et lite antall prinsipper eller lover på et mer grunnleggende nivå. Mest mulig generelle og omfattende prinsipper er et mål og som påstår at det som opptrer på dette grunnleggende nivået er det eneste virkelige. Kritikeren forstår av reduksjonisme synes å være i tråd med en slik forståelse av reduksjonisme. Kritikeren forstår med reduksjonisme en søken etter "en underliggende, bakenforliggende forklaring, gjerne av et eller annet slikt naturvitenskapelig tilsnitt." Atferdsanalyse søker å gi naturvitenskapelig orienterte forklaringer om forsterkningsprinsipper som da ligger til grunn for atferd. "Grunnen til at vi sitter her og holder på med det vi gjør, er at vi forsterker hverandre, betinger hverandre eller styres av noen omstendigheter." Atferdsanalytikeren mener det ofte er uklart hva kritikken knyttet til reduksjonisme innebærer. Han framhever selv reduksjonisme som en framgangsmåte i forskning, men ikke i betydningen reduksjon til fysiologiske fenomener. Han mener reduksjonisme vitenskapelig betyr å forklare ting på enklest mulig måte, altså å "skrelle vekk unødvendige forklaringer".

5.1.2. Forskningsstrategi

Også forskningsstrategiene innen atferdsanalyse har vært gjenstand for kritikk. Forskningstradisjonen anses positivistisk, preget av reduksjonisme og basert på utstrakt laboratorieforskning med dyr. En atferdsanalytisk tilnærming til forskning skiller seg fra den øvrige psykologiens tilnærming. Studier innen anvendt atferdsanalyse bruker helst eksperimentelle design med ett eller et fåtall subjekter. Effekten av en uavhengig variabel (tiltak), måles i endringer i en avhengig variabel (atferd) hos det enkelte subjekt. Radikalbehaviorisme baserer ikke forskningen på konsepter som gjennomsnitt og normalfordeling, og unngår å dra slutninger om effekter av uavhengige variabler på bakgrunn av gruppestudier og signifikanstester:

Paradoxically, while psychology recognizes variation (and thus individuality), it considers variation (and thus individuality) to be an undesirable feature of its data. The average is a center from which deviation departs, and deviations from the normal state are unwelcome and considered to be unrepresentative of the average person. But as other authors have also noted [...], there is no such real quantity as the average person (Chiesa, 1994, s.75).

En innvending mot å basere forskning på data fra få subjekter, kan imidlertid relateres til om det i det hele tatt er muligheter for induksjon eller å trekke pålitelige slutninger fra materialet. Holden nevner et eksempel¹¹ : ”Noen og enhver hadde blitt skeptisk dersom behandlingen som legen foreskriver bare hadde vært utført på én pasient før, selv om legen forsikrer om at det ene tilfellet er ”godt kontrollert”” (Holden, 2003, s. 49 f.).

Forskningsstrategiene er annerledes i atferdsanalyse enn i metodologisk behaviorisme og andre psykologiske retninger. Den metodologiske posisjonen krevde at fenomener måtte kunne defineres og være observerbare for flere. Vitenskapelig kunnskap ble innhentet ved nøye planlagte eksperimenter som tok sikte på å bekrefte og avkrefte hypoteser og teorier. Resultatene ble evaluert ved bruk av statistiske metoder (Holden, 2003; Moore, 1999). Positivismekritikken er mer treffende for andre retninger som operasjonaliserer begreper, foretar målinger, statistiske analyser, mener atferdsanalytikerne. Atferdsanalysen anvender i liten grad teoribaserte tilnærminger som bruk av hypoteser¹² i forskningsprosessen, men baserer forskning på en induktiv metodikk (Skinner, 1984). En innvending mot en induktiv tilnærming framføres av Popper, og går ut på at det ikke fins teorifrie observasjoner. Alle observasjoner er teoriavhengige. Også Kuhn klargjorde at ”naiv induktivism” ikke er grunnlaget for vitenskapelig arbeid (Fjelland & Gjengedal, 2000). Chiesa (1994) mener imidlertid at induktiv metodikk referer til en databasert tilnærming som bringer observasjonsdata i forgrunnen. At forskningen er databasert innebærer imidlertid ikke at den er *teorifri*. Skillet mellom data- og teoribasert tilnærming kan beskrives slik: Ved testing av hypoteser utledes observasjonsutsagn fra teori og en spør gjerne: ”er denne teorien (tilnærmet) sann?”. Men ved induktiv, databasert tilnærming stilles følgende spørsmål: ”Tro hva som skjer hvis...?” (Sidman, 1960 i Chiesa, 1994, s.53). Hume har problematisert induksjon ved å påpeke at et generelt utsagn ikke kan regnes som sant på grunnlag av observasjoner av enkelttilfeller, uansett antall observasjoner. Denne type erfaringsviten kan aldri bli sikker, bare sannsynlig. En kan ikke slutte fra at noe har blitt observert fram til et visst tidspunkt til at dette vil bli observert i framtida (Bertelsen, 1998). Dette innebærer at det er umulig med en endelig *verifikasjon* av hypoteser eller formuleringer om lovmessigheter, som var nettopp det logisk positivisme satte som demarkasjonskriterium¹³ eller avgrensning mellom vitenskap og

¹¹Holden (2003) klargjør at eksempelet er brukt av Nathan E. Azrin i hans foredrag «The broadening of behavior analysis» på Association for Behavior Analysis sin årskongress i 2000.

¹²Atferdsanalytikere mener hypotetisk-deduktiv metode er egnet til testing av *enkelt* typer teorier, men ikke uten videre alle typer teorier (Chiesa, 1994; Skinner, 1997).

¹³Karl Popper (1902-1994) introduserer på bakgrunn av induksjonsproblemet et annet demarkasjonskriterium: falsifikasjon. Vitenskapen bør søke å falsifisere hypoteser framfor å verifisere dem. En hypotese kan anses som falsifisert når den ikke stemmer overens med observasjonsdata (Bertelsen, 1998).

ikke-vitenskap. Radikalbehaviorismens innfallsvinkel til dette synes å være å forklare induksjon som en *atferdsmessig* prosess. Induksjon beskrives som “a behavioral process, not a logical one, which is the reason logical analysis has failed to account for it” (Sidman, 1960 i Chiesa, 1994, s. 54). Det er altså en atferdsmessig grunn til å godta induksjon og verifikasjon. Det kan ikke *logisk* forklares at naturen vil fortsette å opptre lovmessig i framtiden, og det kan aldri demonstreres endelig. På bakgrunn av våre erfaringer, forventer vi imidlertid at morgendagen blir som i dag og i går. Induktive generaliseringer kan støttes av funn og kan anses som pålitelige inntil eventuelle andre funn gjøres (Chiesa, 1994).

Holden (1999) har foretatt en gjennomgang av atferdsanalytiske studier¹⁴ som viser trekk ved anvendt atferdsanalytisk forskning: 37% av studiene var utført både under rene laboratorieforhold, av forskningspersonell, i økter på maksimalt 20 minutter, i maksimalt ti uker, og uten oppfølging eller generalisering (i Holden, 2003). Dette illustrerer selve kjernen av kritikken mot atferdsanalytisk forskning- at resultater ofte er frambrakt under kunstig og tilrettelagte betingelser. Studiene inneholder som regel svært detaljerte beskrivelser av en eller få prosedyrer. Ofte er ikke studiene å betrakte som egentlig behandling, men en redegjørelse for hvilke eksperimentelle variabler som har vært virksomme. Det legges sterk vekt på både intern og ekstern validitet: at effekter skyldes bestemte uavhengige variabler, og at studiene kan replikeres. Små områder dekkes grundig, snarere enn at større dekkes på en anekdotisk eller på generell måte (ibid.). Kritikerer stiller seg kritisk til atferdsanalytisk forskning. Den tradisjonen som atferdsanalyse representerer fjerner mening og subjektivitet, og framhever den atferdsanalytiske metoden nærmest som magi; ”metodens magiske kraft”.

”Det som framstilles i disse artiklene er metodens magiske kraft. Se hva metoden har fått til. Hva mennesker faktisk har foretatt seg av moralsk, etisk handling og vurdering mens dette tiltaket har pågått, som jeg synes er det viktigste, er helt borte. Mennesker anonymiseres, hendelser standardiseres, emosjoner taes bort og så står man igjen med en problemstilling, et tiltak, et resultat og en metode som har frambrakt dette resultatet. Dypt menneskefiendtlig, etter min oppfatning.”

Kritikken retter seg slik inn i en positivismekritisk retning som problematiser nettopp en slik reduksjonistisk, ”meningsfjernende” tilnærming til forskning og vitenskap. Dette er i tråd med hans øvrige synspunkter om at atferdsanalyse søker å vitenskapeliggjøre fenomener som ikke egner seg for naturvitenskapelige metoder, altså at den er scientistisk.

¹⁴Samtlige studier av behandling av problematferd i Journal of Applied Behavior Analysis fra 1993-1997 ble gjennomgått (tilsammen 91 studier).

Atferdsanalyse kritiseres også for at mange av prinsippene er utledet fra dyreforsøk og det trekkes i tvil hvorvidt disse funnene er overførbare til menneskelig atferd. Atferdsanalytikeren beskriver den atferdsanalytiske forskningstradisjonen som "bottom up" og dermed som ulik forskning innen øvrig psykologi som er "top down". Man har startet med å studere enkle atferdsformer under kontrollerte betingelser for slik å forstå grunnprinsipper for atferd. Nå studeres og redegjøres det for minst like komplekse fenomener som i annen psykologi.

Disse som kritiserer, kjenner ikke til utviklinga. De tror at det fortsatt er duer som står og hakker inni et bur. Slik forskning skjer det svært lite av i dag, mindre og mindre. Det skjer fortsatt, men mer og mer er på det komplekse.

Slagstad (1980) problematiserer at det innenfor behaviorismen ikke anses å være prinsipiell forskjell på dyr og mennesker. Det innebærer at kunnskapen som er tilegnet gjennom studiet av dyr anses gyldig for mennesket, og at det dermed er likegyldig erkjennelsesteoretisk sett om en analyserer dyr eller mennesker. Forskjellen blir at det er enklere og dessuten tillatt å eksperimentere med dem. Dette anser Slagstad i tråd med at det ikke skilles mellom natur- og humanvitenskap. Chiesa (1994) poengterer at funnene innen atferdsanalyse anses som godt dokumenterte også på mennesker i både eksperimentell og anvendt sammenheng. Kritikerer tilbakeviser ikke de funn som er gjort overfor verken dyr og mennesker under kontrollerte betingelser, og han karakteriserer ikke redegjørelsene for atferd for feilaktige. Han trekker i tvil hvorvidt funn og forklaringer basert på data fra eksperimenter under svært kontrollerte betingelser kan overføres til komplekse menneskelige fenomener og handlinger, som språk. Overforenklete redegjørelser innenfor et S-R-paradigme har ikke gyldighet ved forklaringen av komplekse fenomener. Behaviorismen overser også at naturlige situasjoner er komplekse og uforutsigbare, og at frie, ressurssterke mennesker ikke lar seg innordne under så kontrollerte betingelser at prediksjon kunne vært mulig. De forklarings- og behandlingsmodellene som behaviorismen tilbyr kan anvendes bare i svært begrenset omfang, og da overfor mennesker som er avhengige av andre; utviklingshemmede, autister, innsatte i fengsler m.v. Atferdsanalytiske prinsipper kan imidlertid i mindre grad anses å være gyldige overfor komplekse menneskelige handlinger i naturlige, sammensatte situasjoner. Det synes først og fremst å være med hensyn til *kompleksiteten* i menneskelige funksjoner som språk/tenkning/bevissthet at atferdsanalytiske redegjørelser anses som mangelfulle. Kompleksitet er noe også Platt (1973) påpeker som begrensninger for den type forklaringer behaviorismen søker. Kritikerer synes å mene at kompleksiteten både i atferden selv og de situasjoner atferd forekommer, er av en slik karakter at det er prinsipielt umulig å redegjøre fullt ut for menneskelig atferd innenfor et operant paradigme.

5.1.3. Subjekt og objekt

Slagstad (1980) mener filosofen Arne Næss prøvde å utarbeide en konsekvent positivistisk teori ved å overføre behaviorismen fra studiet av menneskelig atferd (psykologi) til studiet av vitenskapelig atferd (vitenskapsteori/metavitenskap). Næss ville vise muligheten av å observere og beskrive vitenskapen strengt objektivt som atferd, og der vitenskapsmannen var i en nøytral observasjonsposisjon. ”Den som beskriver og observerer (...) forholder seg til sin gjenstand, sitt objekt, som ”en fremmed”” (Slagstad, 1980, s.12). Denne ”fremmede” skulle beskrive fysiske forhold, ikke tradisjonelle introspektive eller subjektivistiske begreper som eksempelvis mening¹⁵ etc. Skjervheim (2001) kritiserte tendensen til objektivisering innen naturvitenskapelig orienterte vitenskaper om mennesket. Menneskers utsagn og handlinger betraktes ikke som meningsfulle uttrykk, men som fakta eller ting. Det synes som det gjelder ulike lover for forskeren som *subjekt* på en side, og den som studeres som *objekt* på den andre siden. Mens subjektet er fritt, er objektet å anse som determinert. Det er et utpreget subjekt-objekt-forhold. En stiller en seg utenfor og gjør seg til en fremmed eller tilskuer. I dette perspektivet framtrer andres handlinger som determinerte og som om de følger ubrytelige ”naturlover”. Dette er en funksjon av en selv ikke deltar. Fra en deltakers perspektiv er ikke alt determinert, da skal en selv være med på påvirke hendelser. Forskerens rolle i atferdsanalyse er problematisert i et slikt henseende. Skinner (1974) beskrev hvordan behaviorismen oppfattes: Behaviorismen er nødvendigvis antidemokratisk da relasjonen mellom eksperimentator og subjektet er manipulativt, og dens resultater kan derfor anvendes av diktatorer men ikke av mennesker med god vilje. Hvis dens innhold er gyldig, må det også gjelde for atferdsforskeren selv. Det han sier er derfor kun hva han selv er betinget til å si og kan derfor ikke være sant. Black viste til en antatt inkonsistens hos Skinner som berører subjekt-objekt-relasjon: ”It reminds one of the old joke about one pigeon boasting to another of how it had conditioned Skinner to provide food whenever it pecked a button” (Black, 1973, s.127). Atferdsanalytikerens avviser et forholdet mellom forsker og den som studeres, behandler og klient som et subjekt-objekt-forhold. Det er ikke et enveis påvirkningsforhold mellom behandleren som en manipulator og pasienten som en manipulert. ”Det er gjensidig påvirkning mellom (...) den som behandler og den som blir behandlet”, sier atferdsanalytikerens. Hayes m.fl. (1999) mener at Skinner anvender samme analyse av atferd til den som studeres i et eksperiment så vel som til aktivitetene til forskeren som utfører

¹⁵ Slagstad (1980) mener imidlertid at Næss endret sin tilnærming og etter hvert kritiserte positivismen på sentrale punkter. Han mente blant annet at erfaringsbegrepet ble for snevert.

eksperimentet. "(...) Skinner applies this theory not only to the behavior of rats and pigeons but also to the behavior of scientists and philosophers, including his own" (Wessels, 1987, s.115). Radikalbehaviorismen antar altså ikke at forskeren står i en særstilling ved at hans atferd kan forklares ut fra fundamentalt andre lovmessigheter enn de studertes atferd. Dersom en antar at atferdsanalyse allerede i sin "natur" forutsetter en relasjon med basis i et svært ujevnt bytte- eller maktforhold mellom en behandler og pasient/klient, vil dette kunne ha konsekvenser også for hvordan praksisfeltet oppfatter atferdsanalytisk behandling. Atferdsanalytikerens påpeker gjensidig påvirkning i relasjoner mellom seg og pasient, mens kritikeren påpeker atferdsanalysens avpersonifisering og vektlegging av metoder. Interessant er at både atferdsanalytikerens og kritikeren, riktignok med ulikt fortegn antyder at kritikken har praktiske implikasjoner for relasjon mellom behandler/pasient.

5.1.4. Terminologi

Positivismen har ansett dagligtalen som utilstrekkelig i vitenskapelig sammenheng, mens den positivismekritiske tradisjonen har problematisert dette. Slagstad (1976, i Thornquist, 2003) påpeker at det fenomenologiske synspunktet er det motsatte av positivismens som hevder at fysikkens idealspråklige verden er det primære, og at vitenskapelige teorier må unngå dagligspråklige innslag. Fossland & Grimen (2001) poengterer noe av det som anses problematisk med fagterminologi. "Man kan ikke uttrykke eller beskrive en aktørs ståsted i fysikalistisk språk" (ref. i Thornquist, 2003, s. 200). Atferdsanalysen kritiseres gjerne for å bruke en unødvendig vanskelig terminologi i forklaring av opplæring og behandling. Kritikeren anser terminologien i atferdsanalytisk litteratur som svært teknisk. Atferdsanalytiske bøker og artikler framstår ofte så tekniske at de er nærmest uleselige for han. Ofte er prinsippene som beskrives trivielle og hverdagslige, men de antar en "vitenskapelig" form ved bruk av en særegen fagterminologi. "Hvis du skreller vekk alt det vitenskapelige fra behaviorismen, så blir det veldig allment. Det blir veldig trivielt. Det blir slik at hvem som helst kunne ha sagt det." Forholdet mellom språk og vitenskap står sentralt i radikalbehavioristisk vitenskapsfilosofi. Den problematiserer ukritisk bruk av hverdagspråk i forskning, da det der allerede er fastlagt mange betydninger og klassifikasjoner av atferd som ikke nødvendigvis er hensiktsmessig i en forskningssammenheng. Begrepene er helt uproblematisk i hverdagslivet, men antas å kunne påvirke forskerens atferd og bidra til problemer. Også disipliner innen naturvitenskap har særpreget terminologi, og innad i et forskningsfelleskap kan en felles og presis terminologi være effektivt og hensiktsmessig (Chiesa, 1994). Atferdsanalytiske prinsipper oppsummer eller beskriver observasjoner av

atferd og de betingelser som påvirker atferd, sier atferdsanalytikeren. De samme hendelsene som påvirker atferd kan beskrives ved hjelp av dagligtale.

Hineline (1980) karakteriserer den atferdsanalytiske begrepsbruken som en "dialekt". Den avviker fra dagligtale, er upersonlig, og krever ofte ordrike og merkelige formuleringer som ofte kan sies enklere i dagligtale. Han stiller spørsmål ved nødvendigheten av denne dialekten. "Thus, a question I often ask is whether these cumbersome patterns are worth maintaining, especially since they tend to set radical behaviorists apart from the rest of community, as I suspect they do" (ibid., s. 71). I noen tilfeller kan dagligtale forbedre det atferdsanalytiske språket, mens ofte fins ingen gode alternativer til tekniske begreper, som DRO og ekstinksjon. Begreper som identifiserer situasjoner og relasjoner en møter ofte, men som er vanskelig å beskrive effektivt og rasjonelt i dagligtale bør beholdes. Holden (2002, 2007) påpeker at ingen prinsipper, metoder eller teknikker er *avhengig* av tekniske begreper. De oppsummerer bare observerbare hendelser. Atferdsanalytiske tiltak kan dermed forklares med både dagligtale og fagbegreper. Han tar til orde for å modere begrepsbruken overfor personer som har lite kjennskap til begrepene eller har negative oppfatninger om atferdsanalyse. Bailey (1991) mener atferdsanalyse virker lite sympatisk i beskrivelsen av teknikker for operant betinging brukt overfor dyr eller mennesker. Han mener at atferdsanalysen har neglisjert å utvikle en sosialt akseptert terminologi.

Our critics feel that we are obsessed with controlling others and have no respect for freedom or dignity. When it comes to how we talk about what we do, I believe they are right. The people we work with are often referred to as "subjects." We run "control" conditions. We "intervene" whenever we feel like it. We "manipulate independent variables. Somehow we neglected to develop socially acceptable terminology for presenting our concepts to consumers (Bailey, 1991, s. 447).

Både atferdsanalytikeren og kritikeren ser en fare ved bruk av terminologi i en praktisk sammenheng. Kritikeren mener den kan forstyrre kommunikasjonen med andre. Atferdsanalytikeren påpeker at det kan skape distanse og samarbeidsproblemer mellom atferdsanalytikeren og andre fagfolk, pårørende og pasienter ved at det brukes et overdrevent teknisk språk. I opplæring og behandling er det mulig, og ofte ønskelig, å bruke dagligtale for å skape forståelse for det som formidles. Mange atferdsanalytiske begreper misforstås. Mange begreper anvendes i andre betydninger i dagligtale, og den uformelle bruken av begrepene blandes med den formelle tekniske korrekte definisjonene. Begreper som kan være problematiske er blant andre atferd, forsterkning, straff. Cooke (1984) fant at redegjørelsen av sentrale, grunnleggende atferdsanalytiske begreper i lærebøker ofte er feilaktig og misvisende. En definisjon av straff var særlig feilaktig: "Punishment is one person inflicting pain or

discomfort on another¹⁶”. En slik definisjon sier ikke noe om framtidig sannsynlighet for gitte atferdstyper, men definerer straff ikke ulikt dagligtale (ibid.). Dette vil kunne bidra til oppfatninger om at dette er en faglig korrekt definisjon. Dette vil kunne ha implikasjoner også for oppfatninger om behandling og opplæring, ikke minst dersom en tror at atferdsanalyse antar at straff rent etisk sett er riktig i opplæring og behandling.

5.1.5. Vitenskapelig tilnærming til meningsfulle fenomener

Atferdsanalytikeren vektlegger altså at radikalbehaviorismen på grunnleggende måter skiller seg fra logisk positivisme/metodologisk behaviorisme. Dette medfører etter hans syn at vesentlige aspekter ved positivismekritikken ikke er relevant for atferdsanalyse. Positivismekritikken innbefatter trolig en vurdering en mer grunnleggende og prinsipiell kritikk ved at selve *berettigelsen* av naturvitenskapelig orienterte forsknings- og forklaringsstrategier overfor meningsfulle fenomener trekkes i tvil. Dette berører ulike aspekter ved scientisme eller ved overvurdering eller absoluttering av den naturvitenskapelige tilnærmingen. Thornquist (2003) mener en positivistisk posisjon kjennetegnes ved å eliminere kontekst, subjektivitet og mening i søken etter lovmessighet og kausale sammenhenger. Smith (1995) mener den deskriptive positivismen som atferdsanalysen representerer, antar at det fins orden og lovmessighet i naturen. Den eksperimentelle metoden er velegnet til å avdekke og analysere slik lovmessighet. Positivismekritikken synes nettopp å problematisere slike forhold. For det første trekkes i tvil om det *fins* orden og lovmessigheter i menneskers handlinger, og for det andre problematiseres om lovmessigheter kan avdekkes og formuleres innenfor et naturvitenskapelig og positivistisk paradigme. Dette berører hvorvidt menneskers atferd er determinert. Ayer (1969 ref. i Crossan, 2003) mener at aspekter ved ”nature of men” umuliggjør generalisering og etablering av lover”. Kritikerne avviser at menneskers atferd er årsaksbestemt: ”Her er ingen lovmessigheter å oppdage (...) Jeg tenker at de vitenskapeliggjør noe som ikke lar seg vitenskapeliggjøre. Dette egner seg ikke for naturvitenskapelige metoder”. Selv om han ikke anser atferdsanalytiske forklaringer som direkte feilaktige, mener han disse er ufullstendige. Visse aspekter *kan* ikke årsaksforklares, men må forstås som meningsfulle. Lacey (1996) skiller mellom to typer kritikk av behaviorismen. Den som trekker i tvil hvorvidt *behaviorismen* er en verdifull tilnærming i vitenskapelig psykologi, og den som hevder at det er begrensninger i *enhver* form for vitenskapelig psykologi. Lacey mener førstnevnte type kritikk er representativ for kritikk fra eksempelvis kognitivistene. Disse mener det er prinsipielt mulig med en vitenskapelig

¹⁶ Wolfgang & Glickmans bok *Strategies for Classroom Teachers* sitert hos Cooke, 1984, s.200.

tilnærming til antatt lovmessige psykologiske fenomener, men kritiserer den behavioristiske tilnærmingen som mangelfull. Den andre typen kritikk, som han kaller intensjonalistisk, hevder at vitenskapelig psykologi ikke kan gi adekvate forklaringer knyttet til de områder av menneskelige handlinger som anses intensjonale¹⁷. Slike handlinger må forstås som målrettede ut fra personens ønsker/tro. Det er ikke noe lovmessig relasjon mellom ønsker og handlinger, men et rasjonelt forhold.

Et annet aspekt ved positivismekritikken berører epistemologi og hva som skal ses som erfaring og vitenskap. Positivismen var opptatt av mulig å trekke en grense mellom ekte vitenskap på en side og pseudovitenskap på den andre (Thornquist, 2003). Løgstrup (2000) innvender mot positivismen at den tror at den, og *bare* den, gir sann erkjennelse. Positivismen har monopol på å forstå hele virkeligheten, det fins ikke andre former for kunnskap. Løgstrup innvender at dette da blir en veldig teknisk og instrumentell vitenskap. Kritikerer referer til egen erfaring om at atferdsanalytikere anser egen tilnærming som den eneste rasjonelle og vitenskapelige tilnærmingen i behandlingen av mennesker. Annet avvises som tull. ”Enten så er det vitenskapelig og stringent, eller så er det bare tull.” Det synes som kritikerer her legger til grunn at den vitenskapelige tilnærmingen absolutteres i den forstand at den blir den eneste riktige. Slagstad (1980, s.12) mener utgangspunktet for positivismen var ”overbevisningen om at vitenskapelig erkjennelse ikke bare er én form for erkjennelse, men at vitenskapelig (naturvitenskapelig) erkjennelse er identisk med erkjennelse overhodet”. Hellesnes (1975, s. 107) mener Skinner skiller seg fra andre behaviorister ved å ha en ”totalpretensjon” på vegne av empirisk og eksperimentell forskning og metode samt den behavioristiske læren. Han etablerer seg som en slags filosof med oppfatninger av hva som er virkelig, for eksempel hva mennesket er. Mennesket er egentlig bare en organisme som responderer. Han refererer til Dittfurths (1973) analyse om at Skinner lar det vitenskapelige bildet av ett aspekt ved virkeligheten erstatte virkeligheten selv. Han erstatter det konkrete med noe som er en ren abstraksjon av virkeligheten, men sier så at han har grepet det som er, slik det er. Skirbekk (1998) mener at det i dagens mekanistisk-materialistisk verdensbilde fins en sterk reduksjonistisk tradisjon. Formålsforklaringer omtolkes til årsaksforklaringer; sansekvaliteter, psykologiske egenskaper og sosiale fenomener omtolkes til materielle og kvantitative fenomener. Dette innebærer en reduksjon ved at en sier at formål og intensjoner i grunnen bare er mekaniske årsaker. Skirbekk skiller mellom mild reduksjonisme der reduksjonisme

¹⁷ Lacey (1995/1996) presiserer at når mentale fenomener viser intensjonalitet, innebærer ikke dette nødvendigvis at personen har produsert handlingene intensjonelt. Intensjonalt kommer fra latin (intendere) som betyr å sikte mot, peke mot. Begrepet indikerer at mentale fenomener er rettet mot noe.

framstår som ett av flere mulige perspektiver, og hard reduksjonisme som sier at virkeligheten *er* slik dette fagperspektivet tilsier. Dette kaller han ontologisk eller dogmatisk reduksjonisme. Som filosofisk retning har positivismen/empirismen hatt stor innflytelse i naturvitenskaper.

Machan (1974) kritiserer behaviorismen for å etterligne de harde vitenskapene. Thornquist (2003) understreker at det er et skille mellom positivisme/empirisme og naturvitenskaper. Mennesker er ikke "objekter" og deres atferd er under påvirkning av følelser, oppfatninger og holdninger som positivistiske ville avvise som irrelevante og tilhørende metafysikkens område. Kritikere av en positivistisk tilnærming argumenterer også at forskningen gir nyttig, men så vidt begrensede data at den kun gir et overflatisk perspektiv av de fenomenene som studeres (Crossan, 2003). Lorentzen (2003) relaterer sin kritikk til atferdsanalysens naturvitenskapelige forankring. En slik tilnærming har konsekvenser også for behandling og opplæring. I anvendelsen av faglige metoder tilstrebes en naturvitenskapelig stringens, på bekostning av å arbeide ut fra en forståelse av den enkelte egenart. Også Skjervheim (2001) berører også anvendelsen av eksperimentell, vitenskapelig kunnskap overfor menneskelige problemstillinger. Han kritiserer pedagogikk basert på en instrumentalistisk mål-middelrasjonale, herunder behaviorismen. Pragmatiske handlinger innebærer at en har et mål, og også en kalkyle basert på verifisert eksperimentell kunnskap, og som gir retningslinjer for hvordan en kan nå målet. Pragmatiske handlinger er vellykkede når en når det målet en har satt seg. Her behandler en andre som ting, ikke som personer, noe som kommer i konflikt med moralske prinsipper. En misforstår pedagogisk praksis som teknikk. Skjervheim anser det kun legitimt å handle ensidig teknisk eller pragmatisk overfor ting, ikke overfor mennesker. Den pragmatiske, instrumentelle fornuft har sin plass også i pedagogikken, men å absoluttere en slik tenkning, kan ses som et "instrumentalistisk mistak". Den positivismekritiske litteraturen problematiserer begrensninger blant annet vedrørende mulighetene for "objektive" vitenskaper. Noe av kritikken som rettes mot behaviorismen synes mer passende for metodologisk behaviorisme enn for radikalbehaviorismen. Selv om atferdsanalysen har beveget seg bort fra den logiske positivismen og metodologisk behaviorisme, har den likevel en klart positivistisk og naturvitenskapelig tilnærming til definisjon av studieobjekt, vitenskapelig metode, terminologi og forklaringer. Valg av forskningsstrategier er nært knyttet opp mot atferdsanalysens definisjon av atferd og dens forklaringsmåter.

Tolking og komparasjon av hovedpunkter i tekstmateriale indiker at begge oppfatter atferdsanalysen som positivistisk i empiristisk forstand. Atferdsanalytiker betrakter atferdsanalyse som deskriptiv, induktiv positivistisk. Han anser den ikke reduksjonistisk i den forstand at meningsfulle fenomener reduseres til fysiologi/biologi. Han oppfatter atferdsanalysens tilnærming til vitenskapelig metode som reduksjonistisk. Kritikerer anser behaviorismen positivistisk også i scientistisk forstand ved at den overdriver betydningen av en naturvitenskapelig tilnærming. Han oppfatter den videre også som reduksjonistisk både ved at den reduserer meningsfulle fenomener og personer.

5.2. Mekanisme og determinisme i atferdsanalyse

Kritikken av mekanisme og determinisme i atferdsanalyse er begge nært knyttet til forklaringsformer og ses derfor her i sammenheng. Av tekstmaterialet framgår at *atferdsanalytikerer* mener at atferdsanalyse ikke kan karakteriseres som mekanistisk. Verdenssynet er ikke begrunnet i en maskinmodell, men er kontekstualistisk. Atferdsanalytikerer anser menneskers atferd som determinert i betydningen at atferden er *årsaksbestemt*, påvirket av konkrete, fysiske årsaker gjennom seleksjon. Det er ikke snakk om mekanistisk og nødvendig kausalitet som i S-R-psykologi, men probabilistisk. *Kritikerer* betrakter imidlertid verdenssynet i atferdsanalyse som mekanistisk og karakteriserer atferdsanalyse som S-R-psykologi. Selve kjernepunktet i den filosofiske kritikken berører behaviorismens antagelse om at menneskers atferd er årsaksbestemt eller determinert. Han tar avstand fra atferdsanalysens syn på atferd som predeterminert i den forstand at betingelser i miljøet bestemmer enkeltmenneskers atferd med nødvendighet. Her drøftes hvorvidt disse formene for mekanisme/determinismekritikk synes å ramme grunnleggende karakteristika ved atferdsanalytisk tilnærming til vitenskap og, i særdeleshet, forklaringer. Her redegjøres kort for atferdsanalytiske forklaringer.

5.2.1. Verdenssyn

Pepper (1942 ref. i Hayes, Hayes & Reese, 1988) identifiserte fire verdenshypoteser eller verdenssyn med hensyn til hvilken rotmetafor som anvendes i hver av dem for å tolke hendelser. Relevante for karakteristikk av atferdsanalyse er for det første *mekanisme* som involverer en maskinmetafor (ibid.) Mekanismen antar en virkelig verden der hendelser påvirker hverandre ved en type krefter. Verden og lovmessigheter skal oppdages gjennom beskrivelser og tolkninger og spekulasjoner. Målet er å kunne se verdens bestanddeler og deres lovmessige forhold objektivt (Owen, 1997). For det andre er *kontekstualisme* der

metaforen den pågående handling-i-kontekst. Dette ses som en historisk situerte handling som er levende i situasjonen og i nuet, som for eksempel ”går i butikken”, ”lager middag”. Slike handlinger er hele enheter som involverer en handling i og med en kontekst (Hayes m.fl. 1988). Det antas en virkelig verden også her, men den antas presentert på komplekse og stadig foranderlige måter, og at den oppfattes på ulike måter av hvert individ. Årsaker ses som komplekse nettverk der ulike tidligere og nåværende hendelser må ses i sammenheng (Owen, 1997). Kritikerer betrakter verdenssynet som behaviorismen bygger på som mekanistisk. ”Jeg tenker at det er et verdensbilde som er mekanisk i den forstand at man tenker seg at det ene skjedde fordi noe gikk forut som kan forklare hvorfor man gjør det man gjør”. Atferdsanalytikerer mener at atferdsanalyse ikke kan karakteriseres som mekanistisk, men kontekstualistisk. At Skinner benyttet maskinmetaforer, betyr ikke at han anså mennesket som en maskin. Moxley (1999) vurderer at Skinner i sitt arbeid har presentert motstridende mekanistiske og seleksjonistiske forklaringer, og at disse perspektivene gradvis har endret seg over tid. Endringen har skjedd fra at Skinner i større og sterkere grad hevdet et mekanistisk syn til å i større og sterkere grad vektlegge seleksjon og probabilistiske årsaker til atferd. Han mener dette er i tråd med endringer som kan relateres til distinksjonen mellom det moderne og det postmoderne. Mens modernismen fra 1600-1900-tallet vektla blant annet tidløse og universelle sannheter uttrykt i en mekanistisk ramme som nødvendige relasjoner, er betydningen av kontekster, probabilisme og forklaringer med referanse til konsekvenser mer kjennetegnet for tiden etter modernismen. Det er rimelig å anta at metodologisk og radikal behaviorisme har ulike verdenssyn. Moxley (1997b) anser Watsons klassiske behaviorisme som overveiende mekanistisk og det er et klart uttrykt syn på mennesket som maskin. Morris (1993) avviser derimot at radikalbehaviorisme kan sies å være mekanistisk i sitt verdenssyn. Han understreker imidlertid at mekanistisk tenkning har forekommet innen atferdsanalyse, både i Skinners tidlige arbeider, og forekommer fortsatt. Dette innebærer likevel ikke at atferdsanalyse er essensielt mekanistisk i forskning, praksis eller filosofi. Hayes m.fl.(1999) mener at selv om Skinner har brukt maskinmetaforer, kan atferdsanalyse ikke ses som mekanistisk. Øvrig verdenssyn og sannhetskriterium tilsier at atferdsanalyse er i tråd med kontekstualisme. Hvorvidt atferdsanalyse best kan beskrives som mekanistisk eller kontekstualistisk diskuteres. Lattal & Laipple (2003) mener det er både mekanistiske og kontekstualistiske trekk ved atferdsanalyse, men atferdsanalyse er trolig mest å anse som kontekstualistisk. Dette på bakgrunn av det pragmatiske sannhetskriteriet i atferdsanalyse, successful working, som er sentralt både i kontekstualisme og atferdsanalyse. Kritikerer viser til Chomsky som mener at atferdsterapeuten vil forklare en persons atferd ut fra at atferden er

under en sånn ytre forsterkningsbetingelse eller ytre kontroll. Dette sier atferdsterapeuten uansett handling.

Du vet ikke lenger hva en stimulus er, og du vet ikke lenger hva en respons er. Det er hans [Chomskys] kritikk, altså. Begge begrepene løser seg opp i ingenting, du aner ikke hvor en stimulus begynner og hvor den slutter, og du aner ikke hvor en respons begynner og hvor en respons slutter.

Interessant er at nettopp en slik kritikk synes å falle inn i Owens (1997) karakteristikkk av kontekstualistiske redegjørelser: Hendelser eller atferd kan ikke atskilles fra konteksten den forekommer under. Både stimuli og responser påvirker hverandre, og det er vanskelig å skille dem.

5.2.2. Forklaringer i atferdsanalyse

Sentralt i både kritikken av behaviorismen som mekanistisk og deterministisk er forståelse for årsaker. Atferdsanalysens tilnærming til forklaring er annerledes enn i tradisjonell psykologi (Holden, 2002). Det redegjøres her kort for dette som grunnlag for videre diskusjon. Skinners analyse av årsaker var også påvirket av Mach som utelukket bruk av medierende hendelser¹⁸, som kraft, i relasjoner mellom årsak og virkning. Dette var en antagelse som til da hadde vært vanlig (blant annet hos Newton). Mach betraktet forholdet mellom årsak og virkning som funksjonelle relasjoner mellom hendelser. Forklaring blir dermed en *beskrivelse* av funksjonelle relasjoner (Chiesa, 1994). Hos Skinner finner man igjen dette; her erstattes årsak av en uavhengig variabel, mens virkning erstattes med en endring i en avhengig variabel. Det redegjøres ikke for *hvordan* en årsak bidrar til sin virkning, det konstanteres kun at ulike hendelser tenderer til å forekomme i et visst forhold til hverandre (Skinner, 1953 i Chiesa, 1994). Årsaker til atferd regnes i atferdsanalyse som grunnleggende *probabilistiske*, ikke som *nødvendige* (Scharff, 1982 i Holden, 2003). Atferdsanalyse forklarer atferd ved å vise til klasser av historiske hendelser. Disse klassene er definert etter funksjonelle likheter, og påvirker atferd på grunnleggende samme måte, enten ved å øke eller redusere *sannsynligheten* for reaksjoner eller handlinger (Holden, 2002). Dersom konsekvenser som etterfølger en gitt atferdstype opprettholder eller øker sannsynligheten for at liknede atferd vil forekomme i liknende situasjoner i framtida, kalles dette forsterkning. Dersom konsekvensene reduserer denne sannsynligheten, kalles det straff. Motivasjonelle variabler og stimuli som signaliserer at atferd har bestemte konsekvenser, vil også påvirke forekomsten av atferd i en gitt situasjon (Svartdal, 1997). Atferd kan sies å være *selektert*, eller valgt ut, av sine konsekvenser i det som kalles operant betingning¹⁹. Seleksjonisme er en prosess der fysiske karakteristika og

¹⁸Prosess som er formidleren mellom en ytre form for påvirkning/årsak og en virkning (Chiesa, 1994).

¹⁹Operant betingning foreligger når konsekvenser (stimuli) som etterfølger bestemte atferdsformer endrer disse, slik at atferdsformene seinere

atferd blir gjort mer eller mindre sannsynlig som følge av deres interaksjon med miljøet (Lattal & Laippal, 2003). Skinner og radikalbehaviorismen er inspirert av Darwins (1809-1882) forklaringsmodell om seleksjon av *arters* biologiske karakteristika over tid, kalt fylogenetisk seleksjon. Radikalbehaviorisme redegjør for *individens* utviklingshistorie ved at visse karakteristika ved atferd hos enkeltindivider selekteres over tid, kalt ontogenetisk seleksjon (Chiesa, 1994). Atferdsanalyse er beslektet med evolusjonsbiologi ved at har parallelle forklaringer, henholdsvis på fylogenetisk og ontogenetisk nivå. Begge disse tilnærmingene gir forklaringer knyttet til historiske årsaker; tidligere og nåværende hendelser. Teleologiske forklaringer (formålsforklaringer) knyttet til intensjoner og hensikter om framtidige hendelser godtas ikke. Teleologiske forklaringer appellerer til hendelser som kan forekomme (hvis de i det hele tatt gjør det) bare *etter* de hendelsene de skal forklare (Donahoe, 2003). Kompleksitet forklares ved bruk av få prinsipper, blant annet variasjon og seleksjon (Holden, 2003).

Determinisme/mekanismekritikk berører atferdsanalysens tilnærming til forklaring. Atferdsanalytikerene mener en av de mest vanlige, og feilaktige, innvendingene som rettes mot atferdsanalyse er da også at den er en overforenklet, mekanistisk stimulus-respons-psykologi. Han relaterer dette til en feilaktig forståelse av at atferdsanalysen legger til grunn en *nødvendig* kausalitet slik en ser i reflekser/stimulus-respons-relasjoner. Atferd må snarere ses i relasjon med en probabilistisk for kausalitet. Atferd forklares ved å vise til konkrete historiske hendelser som påvirker sannsynligheten for at liknende former for atferd forekommer i fremtiden. Lee (1988) beskriver S-R-psykologier som å være basert på refleksbegrepet som har sin opprinnelse var hos Descartes. Psykologiens oppgave er først og fremst knyttet til å identifisere stimulus-responsforbindelser. Kritikere innvender mot dette at handlinger og følelser ses som mekaniske responser til stimuli og at mennesker blir behandlet som roboter. Slik psykologi kritiseres også for å være et upassende konsept i psykologi da den reflekser redegjør for fysiologiske forhold. Hun mener Watsons metodologiske behaviorisme ledet psykologer til å lete etter stimuli, responser og relasjoner mellom den. S-R-psykologi bidrar til en forventning om at gitt en stimulus kan responsen predikeres, gitt en respons kan en vite hvilken stimulus som utløste den. S-R-psykologi ser kjærlighet, intelligens, hukommelse m.v. som stimulus-responsforbindelser. Handlinger kan derimot ikke betraktes som stimulus-responsrelasjoner (Lee, 1988). Radikalbehaviorisme kan tilsynelatende likne stimulus-responspsykologi, mener Lee (ibid) siden den bruker begreper som stimulus og

forekommer med økt eller redusert sannsynlighet, eller med endret form (Svartdal, 1997).

respons. Dette selv om Skinner tidlig gikk bort fra refleks og begynte å bruke begrepet operant for nettopp å understreke at responser ikke var utløste av stimuli, men at de opererer på sitt miljø eller avgis. Begrepsbruken gir andre inntrykk av tilhørighet innen en S-R-tradisjon. Stimulus-responspsykologi antar nødvendig, kausalitet basert på kontiguitet, altså at det er nærhet i tid og rom. Mekanistiske forklaringer hviler nettopp på antagelser om slik kausalitet. Seleksjon som forklaringsform innebærer at en godtar action-at-a-distance, årsaker som virker over tid og rom er et alternativ til kausalitet kontiguitet. Ved action-at-a-distance tillates avstand i tid og rom mellom årsak og virkning, og det søkes relasjoner uten å anta mellomliggende hendelser som fungerer som ledd i kjeder²⁰. Selv om kritikeren karakteriserer atferdsanalyse som S-R-psykologi, redegjør han for atferdsanalyse i tråd med et operant paradigme der også konsekvensene påvirker forekomst av atferd. Dette kan synes inkonsistent og kan forstås på ulike måter. Det kan forstås som at han betegner radikalbehaviorisme feilaktig som S-R-psykologi, altså en sammenblanding av begreper. På en annen side kan det hende at han faktisk mener at radikalbehaviorisme/atferdsanalyse deler sentrale karakteristika med S-R-psykologi og dens tilnærming til forklaring og dermed er å betrakte som dette. Ved å se oppfatninger om dette i relasjon til hans oppfatninger rundt determinisme og kausalitet, framgår av tekstmaterialet at han oppfatter atferd innenfor atferdsanalyse som predeterminert.

Uansett hva man gjør av kreative ting, så er det allerede predeterminert. Og da får man igjen det dilemmaet at atferdsanalysen biter seg selv i halen hele tiden. Om du kastet deg ned på gulvet og lo, eller om du sto der helt urørlig, det var bestemt på forhånd eller predeterminert på forhånd.

Dette indikerer en forståelse av årsaker i atferdsanalyse som nødvendige årsaker, ikke probabilistiske. På denne bakgrunnen er det rimelig å anta at kritikeren reelt oppfatter atferdsanalyse som en form for S-R-psykologi.

Den moderne forståelsen av årsaksbegrepet er preget av empiristen Humes oppfatning av begrepet (Thornquist, 2003). Hume kalte overbevisningen om naturens regelmessige årsakssammenheng for en forestilling; en *årsaksforestilling*. Denne årsaksforestillingen har følgende karakteristika: (1) at årsak og virkning er i *berøring* eller nærhet i tid og rom, (2) årsaken går *foran* virkning i tid og rom og (3) og at det er en *nødvendig* forbindelse mellom årsak og virkning; den samme årsaken frambringer alltid den samme virkningen (Stigen, 1992). Den moderne forståelsen av årsak og virkning er altså preget av årsak-virkningskjeder, også den positivistiske forståelsen av årsak og virkning (Aadland, 1997). Når behaviorismen

²⁰Lee (1988) sier Skinner mente dette gapet mellom tidligere betingelser for atferd og nåværende atferd kan relateres til fysiologiske forhold. Dette ved at tidligere betingelser for atferd endrer organismen slik at den opptrer annerledes.

kritiseres for å basere sine forklaringer på en mekanistisk forståelse, kan dette etter min vurdering trolig relateres til både dette, og ulike andre forhold. For det første kan trolig det å ikke operere med bevissthet eller sjel som årsaker eller medierende hendelser i forklaringer av atferd gi assosiasjoner til maskiner og mekanikk. Begrepene mekanisk og mekanisme har en rekke ulike betydninger, blant annet i betydningen at forklaringer ikke skal vise til agenter utenfor, som demoner eller livskrefter (Morris, 1993). Ryle argumenterte for at mentalistiske uttrykk kan elimineres da de logisk sett og forklaringsmessig er overflødige (Ryle, 1949 i Wulff, Pedersen & Rosenberg, 2001). Atferdsanalytikeren oppfatter at atferdsanalyse tar avstand fra mentalisme, det at atferd forklares atferd helt eller delvis med henvisning til underliggende, hypotetiske prosesser og strukturer. Skinner relaterte mye av kritikken mot atferdsanalysen til at mentalistiske begrep er så vidt utbredt innen dagligtale og kultur (Holden, 1996). Zürriff, (1985) "Often the "mechanical" objection means that behaviorists regard behavior as occurring without the causal intervention of consciousness, spirit, or a soul. In this sense, the allegation is correct" (ref. i Morris, 1993 s. 26) For det andre presenteres gjerne behaviorisme som en stimulus-respons-psykologi basert på fysiologen Ivan Pavlovs (1849-1936) eksperimenter med spyttrefleksen hos hunder (Todd & Morris, 1992). Skinners tidlige forskning tok utgangspunkt i Pavlovs respondente eller klassiske betinging (Skinner, 1984), men Skinners operante betinging vektlegger *konsekvensers* betydning for forekomst av atferd, og beskjeftiger seg i langt mindre grad med rene refleksrelasjoner og nødvendig kausalitet. Et tredje moment som kan bidra til at atferdsanalyse assosieres med en mekanistisk årsaksforståelse er nettopp at den ikke opererer med årsaker til handlingen som ligger framfor atferden i tid og rom. Andre disipliner i psykologi forklarer eller forstår ofte en persons atferd i lys av dennes intensjoner eller framtidige motiver (Holden, 2002). Atferdsanalytikeren anser ikke intensjonale forklaringer eller formålsforklaringer som selvstendige og fullgode forklaringer på atferd. I en atferdsanalytisk forklaringsmodell synes årsaker å gå forut for virkning i tid og rom i tråd med Humes årsaksforståelse og mer mekanistiske oppfatninger av årsaks-virkningsrelasjoner. En framtidig hendelse, siden den ikke har hendt og kanskje heller ikke vil komme til å hende, kan ikke forklare atferd som forekommer nå. Atferd som er rettet mot framtiden (som planlegging) er med andre ord ikke unntatt den samme kausalitet som annen atferd (Chiesa, 1994).

Humes årsaksforestilling og også mekaniske forklaringer krever at kausale relasjoner er i berøring i tid og rom og at gapet mellom årsak og virkning fylles av sekvenser av hendelser. Alt tenkes å foregå i årsaks-virkningskjeder. Atferdsanalyse ser som nevnt på historiske

årsaker som forklaring på nåværende atferd, likevel uten å operere med medierende hendelser som forbinder disse med nåtid. Seleksjon forutsetter *ikke* berøring i tid og rom mellom årsak og virkning. Hypotetiske medierende hendelser er vanlig brukt innen andre disipliner av psykologien, som derved i større grad enn atferdsanalyse kan betraktes som mekanistisk (Chiesa, 1994). Lee (1988) mener at tilnærminger som aksepterer mellomliggende variabler som hukommelse, intelligens m.v., også aksepterer mekanistisk tenkning ved at det forutsetter en tilstedeværende årsak som medierer mellom årsak og virkning, sensorisk input og output. Humes årsaksforestilling har medført en generell skepsis til avstandsvirkning (Stigen, 1992). Hineline (i Holden, 1996) forklarer da også kritikken mot atferdsanalyse med at de fleste disipliner innen psykologi, som i dagligtale, går ut fra at årsaker må henge direkte sammen med sine effekter. Altså at atferd må ha en umiddelbar årsak som er tilstede i situasjonen der og da. Dette bidrar til at folk flest finner det sannsynlig at det fins indre og i situasjonen tilstedeværende årsaker som kan forklare atferden. På denne måten synes derfor mange å foretrekke en slik forklaring framfor forklaringer som vektlegger ytre og mer påviselige stimuli som årsaker til atferd.

5.2.3. Fri vilje og ansvarlighet

Diskusjonen rundt hvorvidt menneskets atferd er determinert har ikke minst handlet om hvorvidt mennesket har fri vilje og dermed kan ses som ansvarlig for egne handlinger. Chiesa (2003) anser determinisme som et syn der alle naturfenomener anses som produkt av forutgående hendelser. Mens determinisme uten problemer godtas i forklaringsmodeller på andre områder enn de menneskelige, appelleres til den frie vilje for å forklare menneskelige handlinger. Determinisme kommer også i konflikt med antagelsen om at mennesker har fri vilje og kan og bør holdes ansvarlig for egne handlinger. Determinisme brukt om menneskelige handlinger antas å innebære at personer ikke kan stå personlig ansvarlig for sine handlinger. Dersom handlingene er unngåelige anses det som urettmessig at personen skal stå til ansvar for disse og eventuelt straffe dem. Flere har kritisert Skinners tilnærming til frihet, fri vilje og frie valg, særlig i tilknytning til hans bok *Beyond Freedom and Dignity* (1971) (Black, 1973; Hellesnes, 1975, Platt, 1973). Skinner oppleves der å stille spørsmålstegn ved fenomener og verdier som frihet og verdighet. Hellesnes (1975) mener at Skinner på bakgrunn av sin deterministiske tilnærming betrakter mennesket som *kontrollert*, mens frihet og frie valg er farlige illusjoner.

Påstandar om at mennesket er autonomt og fritt (...), er for Skinner berre snakk. Dei har ikkje grunnlag i nokon slags realitetar og er illusjons-skapande. Idèen om fridom og om fritt val er ikkje anna enn ein illusjon, men det er ein farlig illusjon, meiner han (s. 101 f.)

Hellesnes (ibid.) mener behaviorismen ser mennesket er på lik linje med andre "organismer", alltid betinget av ytre omstendigheter. De er alltid kontrollerte, ofte av vonde manipulatorer. Skinner taler imidlertid ikke for å avskaffe kontroll og manipulering, da han anser dette som umulig. Kontrollen og manipuleringen skal vitenskapeliggjøres. Han skisserer et idealsamfunn gjennomsyret av kontroll på alle nivå. Menneskers atferd er bestemt av en planmessig betingning, ikke teoretisk og politisk enighet, sørger for at forurensing, overbefolkning, krig m.v. opphører (Hellesnes, 1975). Også begrepet kontroll er svært omdiskutert og flere har kritisert dette (Black, 1973; Hellesnes, 1975). Black (1973) mener at operant betingning er å betrakte som ufrivillig kontroll eller manipulasjon all den tid Skinner betrakter det som irrelevant hvorvidt individet er informert og samtykker til det som skjer.

Chiesa (2003) mener atferdsanalyse antar en deterministisk forståelse på samme måte som i andre vitenskaper. Siden atferd forekommer i det samme fysiske universet som andre fenomener, har atferdsanalyse ikke innvendinger mot determinisme. Hun mener sjelen tradisjonelt ble sett som tilholdsstedet for frie viljen og dermed for moralsk ansvar. Når determinisme brukes om menneskelig atferd kommer dette i konflikt med grunnleggende måter som brukes for å forklare atferd. Forhold som seleksjon satte spørsmålsteget ved den frie viljen som også er et viktig konsept innen religion. Det at behaviorismen og Skinner har utfordret disse grunnleggende synene har medført misforståelser og fiendtlig innstilling, mener hun. Mange forbinder determinisme med kontrollert, uunngåelig, predikerbar m.v., altså begreper som vekker ubehagelige emosjonelle reaksjoner. Kontrollbegrepet relatert til determinisme er en viktig årsak til kontroversen rundt Skinners ideer. Folk reagerer negativt på utsagn om at de er kontrollert av omgivelsene, altså krefter utenom dem selv. Skjervheim (2001) refererer til Tolman som sier "the ultimate purpose of psychology is to predict and control" og innvender at folk flest ikke vil kontrolleres på denne måten, men snarere være de som kontrollerer.

I tekstmaterialet framhever atferdsanalytikeren at observasjonsgrunnet for bruk av begrepet fri vilje er *atferd* i ulike situasjoner. Mennesket har ikke fri vilje i betydningen av at deres valg og atferd i gitte situasjoner er helt *upåvirket* av tidligere hendelser og forhold i omgivelsene. Selv om atferd for så vidt forekommer "frivillig" og ikke er predeterminert og forekommer med absolutt nødvendighet, så kan den likevel ikke forklares med henvisning til hypotetiske, indre krefter som menneskets frie vilje. Dette er å anse som mentalisme. Han er

gjennomgående opptatt av at atferdsanalyse ikke kan godta mentalistiske forklaringer som at det er en indre størrelse som *er* den frie viljen²¹.”Og dessuten, *fri vilje*, hva er det folk snakker om når de snakker om det, altså de kan jo ikke mene at alt skal være upåvirket av hva som skjer, det kan de ikke mene”. Atferdsanalytikerer legger også her vekt på at atferd er *påvirket* eller årsaksbestemt, men ikke i absolutt forstand. Her vil det være snakk om mer probabilistisk kausalitet, gjennom seleksjon, der det er sannsynligheten for forekomst av atferd som endres gjennom at den har konsekvenser. Ved en slik form for kausalitet er det etter hans vurdering ikke noen selvmotsigelse at personer kan ha et moralsk ansvar for egne handlinger. Tekstmaterialet for kritikeren synes å peke i retning en oppfatning av at atferdsanalyse oppfatter at atferd er fullt ut determinert og forutbestemt. Dette får konsekvenser for hvordan mennesket anses. Det autonome mennesket som har fri vilje og er ansvarlig for egne handlinger blir dermed en umulighet i atferdsanalysen. ”For Skinner var jo tanken på det autonome mennesket en absurditet. Alt står under ytre kontroll.” Dette synes også å være i konflikt med aktørbegrepet. Man blir dermed en mer passivt reagerende person som er bestemt av ytre kontrollerende faktorer og med liten mulighet til å påvirke et framtidig handlingsforløp gjennom fri vilje. Chiesa (2003) mener ofte determinisme forstås som at ting skjer til tross for menneskers handlinger og at personens handlinger ikke kan innvirke på nettverket av årsaker. Innholdet i ordet determinisme må ses nærmere på, mener hun. Chiesa sier dette i følge mange filosofer er en misforståelse mellom ulike konsepter, nemlig determinisme og *fatalisme*. Fatalisme innebærer også at atferd er årsaksbestemt, men den benekter at mennesker spiller en rolle i å endre eller innvirke på hvordan hendelser skal komme til å skje. Atferdsanalyse innebærer ikke fatalisme. Her anses tvert om at, selv om mange hendelser skjer uten at man kan påvirke gangen i dem, vil menneskers atferd påvirke miljøet og påfølgende hendelser. Hendelser i miljøet kan derfor ikke ses som forårsaket av en mystisk kraft, kalt skjebnen. Ofte personifiseres denne påvirkningen ved at en ser for seg en størrelse som tar over kontrollen og manipulerer personens atferd skjult og mot dennes vilje. Chiesa (2003) viser til at Dennett (1984) så dette som å være i et slags fengsel, og kalte denne personifiserte kontrolløren for en Invisible Jailer. Synet på atferdsanalyse som deterministisk i betydning fatalistisk synes å kunne karakterisere kritikeren oppfatning. Atferdsanalyse anses av han for å se handlinger som strengt determinerte. Det forutsettes slik en nødvendig kausalitet. Det som skjer er bestemt uansett, det er ute av personens egen kontroll og ansvar. Selv om oppfatningen synes å være i overensstemmelse med fatalisme slik Chiesa (2003) definerer det, er imidlertid begrepet så

²¹ Se mer om mentalisme under diskusjon av dualisme.

vidt forbundet med skjebnebestemt, at det totalt sett ville være urimelig å anse at kritikeren vil oppfatte atferdsanalysen som fatalistisk i mer vanlig bruk av ordet. Chiasas bruk av begrepet anses likevel som klargjørende for å belyse visse meningsforskjeller.

Kritikerens personlige oppfatning viser et syn på fri vilje som har interessante likhetstrekk med atferdsanalytikerens oppfatninger.

”Fordi framtiden er åpen, så er man nødt til å ha en form for fri vilje. Men den er ikke totalt fri. Man kan ikke gjøre hva som helst, men man har et spillerom. Og det spillerommet er jo strukturert av den relasjonen man har til den andre.”

Formuleringen i form av en henvisning til fri vilje nærmest en indre instans vil avvike fra atferdsanalytikerens beskrivelse og kunne karakteriseres som mentalistisk. Bortsett fra dette beskrives vel nettopp også her en antagelse om probabilistisk kausalitet og at konteksten er influerende faktor.

Skinner (1973) betraktet selv *Beyond Freedom and Dignity* (1971) som interpretasjon basert på atferdsanalytiske prinsipper. Han mener kritikere misforstår på hvilke premisser han diskuterer dette emnet som må ses i relasjon til hans tilnærming til forklaringer:

When I question the supposed residual freedom of autonomous man, I am not debating the issue of free will. I am simply describing the slow demise of prescientific explanatory device. Autonomous behavior is treated simply as uncaused behavior. The argument is, I believe, quite similar to that against vital forces in biology. (Skinner, 1973, s. 261)

Wheeler (1973) framhever operant psykologi som en empirisk vitenskap, ikke en teoretisk. Han mener videre at Skinner synes å tro at dersom en aksepterer hans vitenskapelige meritter som valide, må en tilsvarende ha tiltro til behavioristisk filosofi. Han mener en bedre teoretisk og filosofisk overbygging kunne ha gjort mange av diskusjonene mellom Skinner og kritikere mulig å løse, eventuelt gi andre mulighet til å bedømme dem. Bøker som *Beyond Freedom and Dignity* har snarere desinformert og forvirret leserne om operant betinging. Ved å ha tatt avstand fra Skinners filosofiske betraktninger, tror kritikere at også operant betinging er å anse som forkastet. Dette er imidlertid ikke tilfelle. Også Machan (1974) poengterer skillet mellom vitenskap og filosofi. Når forskeren forlater sitt forskningsområde for å uttale seg om vitenskapsfilosofi m.v., er denne ikke lenger en ekspert og kan tendere til å ta lett på hvilke områder ens eget område kan handtere. Ved å forsøke å formulere generelle rammeverk integreres ulike funn, forklaringer og analyser til et verdenssyn som en snarvei til forståelse. Han kaller dette for en ”blow up” tilnærming. Bidrag innen ens eget felt overdimensjoneres i et forsøk på å forstå mer, eller alt, av virkeligheten. Dette virker ofte mot sin hensikt i den

forstand at det underminerer forskningens reelle bidrag. Hellesnes (1975) mener bøker som *Beyond Freedom and Dignity* nok faller tungt for brystet for atferdsanalytiske forskere og praktikere. Han tror likevel at disse vil mene at forskeren ikke må forveksles med filosofen og utopisten, noe han tar avstand fra. Men Skinner tuller verken i sin empiriske forskning eller i si teoretisering. Han gjennomfører konsekvent et bestemt filosofisk vitenskapssyn. Han mener på denne bakgrunn at det går en linje fra rotte-eksperimenter via læringsteori og pedagogikk til sosialfilosofiske spørsmål om frihet.

En tolkning av tekstmaterialet indikerer at atferdsanalytikeren oppfatter atferdsanalytisk forklaringsformer som deterministiske i en probabilistisk forstand basert på seleksjon av atferd på individnivå. Verdenssynet som oppfattes å ligge til grunn for atferdsanalyse er kontekstualistisk. Kritikerne oppfatter atferdsanalytiske forklaringer som absolutt deterministiske og mekanistiske. Verdenssynet oppfattes mekanistisk.

5.3. Dualisme i atferdsanalyse

Av tekstmaterialet framgår at atferdsanalytikeren avviser at radikalbehaviorisme/atferdsanalyse er dualistisk. Den anerkjenner og redegjør for private, indre hendelser og har et førstepersonsperspektiv. Atferdsanalytikeren synes blant annet å legge til grunn at når atferdsanalysen ses som dualistisk er det relatert til at: (1) såkalte mentalistiske forklaringer ikke godtas, (2) den forveksles med metodologisk behaviorisme og (3) det indre og ytre antas å tilhøre ulike dimensjoner. Når det gjelder kritikerne, peker materialet i retning av at han anser atferdsanalyse som materialistisk/monistisk, men at han også mener behaviorismen indirekte forutsetter dualisme i sin redegjørelse for kropp og sjel. Her drøftes hvorvidt dualismekritikken synes å ramme grunnleggende karakteristika ved atferdsanalytisk tilnærming til forskning og forklaringer.

5.3.1. Indre hendelser studeres

Kritikken av behaviorismen som en *black box* innebærer at det ikke redegjøres tilfredsstillende for mentale prosesser som bevissthet, tenkning, følelser m.v. og at en mangler nødvendige redskap for å analysere et førstepersonsperspektiv. Eksempelvis Dennett (1991) mener behaviorismen avviser mentale fenomener. Kan atferdsanalyse sies å redegjøre tilfredsstillende for tenking og følelser? Hayes m.fl. (1999) mener at ikke noe psykologisk perspektiv, heller ikke Watsons behaviorisme, har klart å argumentere tilfredsstillende mot bevissthet og erfaring. De argumenterer for at radikalbehaviorismen har et slikt

førstepersonsperspektiv og gir en måte å forstå slik erfaring på. Også Hansen (1996) mener atferdsanalysen inkluderer alle hendelser som kan sies å gjøre mennesker unike, herunder ikke minst indre, private hendelser, i sin forståelse av hva som forårsaker atferd. Atferdsanalytikerene mener en forståelse av radikalbehaviorisme som dualistisk og som mangler en redegjørelse for tenking og følelser kan relateres til en *sammenblanding med metodologisk behaviorisme*. Atferdsanalytikerene relaterer synet på atferdsanalyse som dualistisk til en sammenblanding med metodologisk behaviorisme som innebar dualisme. Chiesa (1994) mener metodologisk behaviorisme kan sies å ha forutsatt Descartes' ontologiske dualisme. Denne formen for behaviorisme opererer nemlig med et skille mellom mentale hendelser på den ene siden, og fysiske hendelser på den andre. Watson avviste på 30-tallet ethvert mentalt fenomen som *uegnet* for atferdsvitenskap og psykologi. Den metodologiske behaviorismen krevde objektive metoder og enighet blant observatører. Den godtok derfor ikke introspeksjon som metode. Det mentale ble dermed stående igjen som et område som ikke kunne studeres vitenskapelig (Holden, 2003). Lund (1996) understreker at metodologisk behaviorisme ikke *avviste* mentale tilstander per se, men var opptatt av at disse var vanskelig å studere vitenskapelig. Skinner (1969) mente det var en bekvemmelig, men uklok strategi av den metodologiske behaviorismen å utelukke private hendelser fra en atferdsvitenskap (i Holden, 2003). "But methodological behaviorism had a fatal flaw. It put private experience- one of the most important phenomena of human and perhaps animal life- totally beyond the reach of scientific investigation" (Place, 1993 ref. i Hansen, 1996). Mens metodologisk behaviorisme godtok det logisk positivistiske kravet om intersubjektiv enighet²² som kriterium for vitenskapelig sannhet, forkaster radikal behaviorisme dette prinsippet. Derfor kan også hendelser som foregår i den private verdenen innenfor huden, og som kun kan observeres av personen selv, inngå i vitenskapelig kunnskap (Lund, 1996). Dennett (1991) mener behaviorismen avviser mentale fenomener, og dermed inntar et tredjepersonsperspektiv der bare fakta fra utsiden teller som vitenskapelige data. Et slikt syn kan trolig relateres til en sammenblanding mellom radikal og metodologisk behaviorisme. En kan i en radikalbehavioristisk tradisjon ha vitenskapelig legitime observasjoner av private hendelser som bare kan observeres av personen selv (Hayes, m.fl., 1999; Mapel, 1977)²³. Nettopp det at radikalbehaviorismen²⁴ ikke avviser følelser som relevante i vitenskapelige redegjørelser av atferd, anses faktisk den vesentligste forskjellen mellom metodologisk og

²²Reliabilitet og enighet mellom observatører er ikke det samme som objektivitet. Flere kan ha observert feil, men intersubjektiv enighet/reliabilitet kan likevel da være høy. Observasjoner kan være reliable uten at de dermed er vitenskapelig legitime (Lund, 1996).

²³ Det blir for omfattende her å gå inn på hvordan dette begrunnes.

²⁴Radikal behaviorisme ble som begrep forholdsvis lite brukt av Skinner, men da gjerne i diskusjoner vedrørende dualisme mellom det mentale og det fysiske (Day, 1987).

radikal behaviorisme: "What is inside the skin, and how do we know about it? The answer is, I believe, the heart of radical behaviorism" (Skinner, 1974 s.212).

5.3.2. Indre hendelser plass i forklaringer

Nettopp private hendelsers status i forklaringer i atferd er sentralt og til tider kontroversielt i den radikalbehavioristiske tradisjonen. Hvilken rolle spiller tanker og følelser i forklaringene? Her fins ulike syn (Hansen, 1996; Holden, 2003). I atferdsanalyse ses vanligvis indre hendelser som intermediære og delvise årsaker til atferd, men kan som regel tilbakeføres til mer primære miljømessige årsaker (Holden, 1999, 2007). Atferdsanalytikerens berører dette spesifikt i intervjuet. Han sier at "private hendelser har en viss rolle i forklaringer av atferd, men det er jo ikke særlig fullgode forklaringer for en kan alltid spørre hva var det et resultat av." Han mener indre hendelser som intensjoner, hensikter m.v. ikke ses som årsaker til atferd, men som atferd i seg selv som også må forklares. Indre, private hendelser i form av tenkning og følelser inngår altså som en del av det øvrige atferdsbegrepet. Det som observeres ved introspeksjon anses likevel ikke som årsakene til atferd (Skinner, 1974/76 i Lund & Hansen, 1993). Hayes m.fl. (1999) mener mange har misforstått avvisningen av private hendelsers kausale status som en avvisning av disse hendelsene som sådan. Todd og Morris` (1992) fant også at denne misforståelsen var vanlig i psykologitekster. Skinner relaterte mye av kritikken mot atferdsanalysen til at mentalistiske begrep er så vidt utbredt innen dagligtale og kultur (Holden, 1996). Skinner (1973) mente at atferdsanalysens tilnærming til forklaring av indre hendelser var en av de viktigste faktorene for å forstå den motstanden atferdsanalysen møter. Forklaringsformene på dette området strider mot en mer tradisjonell og vanlig mentalistisk forklaringsform som altså atferdsanalysen tar avstand fra. Kritikerens mener behaviorismen ikke kan snakke om mentale tilstander som å være glad, lei seg m.v. i behavioristiske termer uten at dette avfeies som mentalisme "i den forstand at det skal være en slik liten sjelelig struktur inni oss". Atferdsanalytikerens på sin side mener indre forklaringer ikke nødvendigvis er mentalistiske:

"Indre forklaringer er ikke automatisk mentalistiske. (...) Privat [indre] atferd som å tenke, snakke privat med seg selv som lytter, føle, forestille og huske er fysiske hendelser, ikke noe mentalt. Å forklare en handling med for eksempel privat verbal atferd forut for handlingen er ikke å vise til noe hypotetisk."

Atferdsanalytikerens vektlegger at såkalte mentalistiske forklaringer avvises i atferdsanalyse. Radikalbehaviorismen benekter eksistensen av *mentale* hendelser i betydningen hypotetiske underliggende prosesser som skal kunne forklare atferd. Selv om private hendelser kan inngå i forklaringer, avvises ganske riktig såkalte *mentalistiske* forklaringer. Mentalisme defineres

gjerning som ”det at atferd forklares ved henvisning til antatte indre, mentale prosesser eller størrelser” (Svartdal, 1997, s. 84). Holden (2003) redegjør for indre forklaringer som med en samlebetegnelse kalles mentalisme: Atferd forklares ved å vise til lyst, vilje, ønske, hensikt, sjel, sinn, psyke, eller organer i kroppen hvor disse holder til. Atferden skyldes postulerte, uobserverbare og dermed hypotetiske prosesser og strukturer inne i individet. Mentalistiske forklaringer sier derimot ingenting om årsaker eller hvorfor personen vil eller ønsker. Mentalistiske forklaringer kan også inneholde hypotetiske forbindelser mellom årsaker og atferd: Dette er kalt *mediasjonisme*; det vises til noe *hypotetisk* som formidler virkninger av erfaringer, eller historiske hendelser. Atferdsanalytikerene i undersøkelsen sier at atferdsanalyse ikke godtar slike mentalistiske forklaringer. Eksempelvis er årsaksforklaringer som karakteriserer hjernen som *årsak* til handling mentalistiske. Holden (1998) sier atferdsanalyse anser at disse typene forklaringer innebærer dualisme mellom indre mentale prosesser og strukturer på den ene siden og det personen gjør på den andre siden.

Atferdsanalytikerene relaterer dualismekritikk blant annet til at en skiller mellom *indre* (privat) atferd som tenking og føling, og *ytre* (offentlig) atferd²⁵ som er observerbar også for andre. Hellesnes (1975) karakteriserer Skinner som en materialist som kritiserer forestillinger om det ”indre” mennesket. Han poengterer at nettopp ved å innføre et skille mellom en privat, indre, mental og subjektiv verden på den ene siden, og en offentlig, ytre, materiell og objektiv verden på den andre, vil det oppstå store vansker med å redegjøre for interaksjonen mellom disse. Skillet medfører en uoverkommelig, logisk kløft da størrelsene er definert slik at de ikke står i noen sammenheng. Hellesnes siterer Skinner: ”By arguing that the individual reacts to its environment, rather than to some inner experience of that environment, the bifurcation of nature into physical and psychic can be avoided” (1961 i Hellesnes, 1975, s. 188). Skinners protest mot den kartesianske dualismen, mot todeling av verden kan imidlertid ses som en stadfesting av kartesianske premisser, mener han. Kritikerene støtter behaviorismens forkasting av kropp-sjel-dualismen. Han mener imidlertid at Skinners kritikk av det sjelelige, ved å argumentere mot et bilde av en mann i hodet som styrer atferd, forutsatte nettopp et slikt dualistisk utgangspunkt. Atferdsanalytikerens avviser at skillet mellom *indre* (privat) og *ytre* (offentlig) atferd er av kvalitativ art. ”Det at atferd er privat, altså at kun personen selv har tilgang på atferden eller hendelsene, tenkingen og følingen, har fått noen til å tro at vi betrakter det som å tilhøre en annen dimensjon.” Hans oppfatning er i tråd med

²⁵ Det er vanlig å skille mellom privat og offentlig atferd i atferdsanalyse. Holden (2007) tar til orde for å kunne kalle dette for indre og ytre da dette intuitivt forstås av flere, og brukes slik her.

atferdsanalytiske redegjørelser. Skillet mellom indre og ytre/privat og offentlig handler i en atferdsanalytisk sammenheng ikke om fundamentalt ulike typer atferd. Dette skillet er praktisk og berører i hvilken grad atferd er observerbar for en selv og andre. Skillet er ikke kvalitativt. Day (1987) sier at radikalbehaviorisme anser at indre hendelser, som vi gjennom vår kultur lærer å beskrive som mentale, i realiteten er fysiske. Det antas ofte at slike indre hendelser er av en spesiell natur, men de har tvert om samme fysiske status som hendelser utenfor huden (Skinner, 1945/1972 i Holden, 2003). Det som føles eller observeres ved introspeksjon er ikke en slags ikke-fysisk bevissthet, eller *mentalt*, men observatørens egen kropp (Day, 1987). Skinner (1945/1972) anså eksempelvis tannpine som like fysisk²⁶ som noe annet, selv om den ikke er like offentlig (i Holden, 2003). ”Det private [indre] må med andre ord skilles fra det mentale, i betydningen hypotetiske underliggende prosesser og strukturer. Skillet mellom offentlig [ytre] og privat [indre] er ikke det samme som mellom det fysiske og mentale” (Holden, 2003, s.16). Indre, private hendelser i form av tenkning og følelser inngår likevel som en del av det øvrige atferdsbegrepet. Ved å innta en slik tilnærming synes atferdsanalyse, slik jeg forstår det, å legge til grunn en monistisk og materialistisk tilnærming. Også kritikeren synes å mene at atferdsanalysen er monistisk og antakelig materialistisk: ”Mens psykoanalysen analyserer sjelen, analyserer behaviorismen kroppen. Ingen av løsningene er komplette.” Hellesnes (1975) mener at ved å forkaste sjelen eller den tenkende substans, *res cogitans*, absolutteres kroppen eller den utstrakte substansen, *res extensa*. Mentale fenomener blir redusert til mekanisk forstått atferd, og til natur i den forstand at de blir tema for en naturvitenskapelig, scientistisk atferdsforskning.

For å oppsummere synes tekstmaterialet å peke i retning av at atferdsanalytikeren oppfatter atferdsanalyse som monistisk og materialistisk. Tekstmaterialet peker i retning av at kritikeren i hovedsak oppfatter atferdsanalyse som monistisk og trolig materialistisk selv om han påpeker at dens argumentasjon hviler på et premiss om dualisme. For å avrunde diskusjonen omkring dualisme synes det som det er rimelig å anse radikal behaviorisme og atferdsanalyse i dag som primært materialistisk. Den anerkjenner og redegjør for tenkning og følelser, Dette innebærer at det ikke er prinsipielle hindringer for at private fenomener som tenkning m.v. kan studeres innenfor en behavioristisk tilnærming. Studium av private fenomener vil trolig måtte skje innenfor rammen av en kvantitativ, naturvitenskapelig kontekst med en søker etter miljøforklaringer. Redegjørelsen av indre hendelser er innenfor en materialistisk ramme.

²⁶ Anvendelse av begreper som fysisk og fysisk verden har ledet til misforståelser om at radikalbehaviorismen anerkjenner eksistensen av en annen, ikke-fysisk dimensjon (Lund, 1995)

Denne rammen er dessuten empiristisk/positivistisk ved at forklaringer som forutsetter uobserverbare indre, mentale størrelser ikke godtas. Metodologisk behaviorisme kan sies å ha forutsatt Descartes` ontologiske dualisme ved at den utelot indre hendelser fra vitenskapelig studium, et skille mellom body og mind ble ikke overvunnet. Kritikken som rettes legger til grunn at den forutsetter dualisme i sin argumentasjon. Jeg synes imidlertid det er vanskelig å tenke seg filosofi, psykologi og pedagogikk som ikke på en eller annen måte må ta stilling til ontologisk dualisme. Den er en del av vår kulturarv. Hvorvidt en materialistisk ”løsning” på dualismeproblemet anses tilfredsstillende, vil derimot kunne vurderes ulikt og andre løsninger vil kunne fremmes (jfr. Bengtsson, 2001). Radikalbehaviorismen argumenterer mot dualisme, og jeg synes det er urimelig å anse den som dualistisk. Slik jeg kan se er har radikalbehaviorismen også har forlatt en dualistisk arv ved at *all* atferd, både refleksiv og operant, anses som mulige å årsaksforklare. Den forutsetter dermed ikke at det gjelder ulike lover for det fysiske og det mentale, som vi husker at Descartes forutsatte. Viljestyrte handlinger forklares ikke teleologisk ved å vise til intensjoner. Når kritikeren mener behaviorismen ikke kan snakke meningsfylt om tenking og følelser, tror jeg dette også må relateres til praksiserfaringer. Holden (2007) mener at deler av det atferdsanalytiske miljøet har snakket lite om personers tanker og følelser, med bakgrunn i skepsis mot indre hendelser som årsaker til atferd. Dette kan ha ført til at atferdsanalytikere kan inntrykk av kulde og lite empati. Holden (ibid.) mener dette har gitt næring til oppfatning om at atferdsanalyse ikke befattet seg med tenking og følelser overhode. Disse betraktningene må tas alvorlig i praktiske samhandlingssituasjoner. Det å anerkjenne at følelser er av betydning, handler også om respekt og empati. En forklaringsmodell som avviser mentalisme innebærer ikke nødvendigvis en praksis der følelsers betydning for personen og dennes atferd. Også med tanke på samarbeid og kommunikasjon med andre fagpersoner vil det skape motstand å nedtone følelsenes betydning. Når en atferdsanalytisk tilnærming til for eksempel autisme eller alvorlige former for aggresjon og selvskading har vist seg effektiv, tror jeg dette har sammenheng med nettopp fokus på opprettholdende faktorer i miljøet.

Tolking og komparasjon av tekstmaterialet indikerer at både atferdsanalytikeren og kritikeren oppfatter atferdsanalysen som monistisk, bestående av *en* dimensjon og materialistisk ved at den anser at alt er bestående av fysiske hendelser og stoff. Kritikeren mener i tillegg at den baseres på et dualistisk resonnement, her tolkes imidlertid ikke dette som at han oppfatter den som primært dualistisk.

5.4. Kontroversanalyse

Her drøftes funn i undersøkelsen i lys av at atferdsanalyse og øvrig psykologi antas å tilhøre ulike paradigmer, henholdsvis et natur- og humanvitenskapelig. Praktiske implikasjoner drøftes kort til slutt.

5.4.1. Ulik paradigmatilhørighet

En grunnleggende forskjell mellom naturvitenskap og humanvitenskap er altså relatert til hvorvidt menneskelige, sosiale fenomener kan forklares eller må forstås (Thornquist, 2003). På bakgrunn av denne undersøkelsen synes det rimelig å hevde at det foreligger grunnleggende, paradigmatisk forskjeller mellom atferdsanalytikerens og kritikerens tilnærming til vitenskapelig metode og forklaringer. Det er ulike forhold som peker i en slik retning. Forskjellene mellom informantenes responser er for det første tydelige og markante. Atferdsanalytikerens legger til grunn at studieobjektet i psykologi er atferd, og målet med vitenskapelig aktivitet er å avdekke og beskrive lovmessigheter i forhold kontekst og atferd. Kritikerens på sin side mener en slik tilnærming nødvendigvis vil være mangelfull, nettopp i lys av at menneskelige handlinger må forstås. Nettopp skillet mellom å forklare og forstå synes derfor sentralt og viktig for å forstå ulikhetene. Et annet moment som peker i samme retning, er at atferdsanalytikerens og kritikerens responser hver for seg viser tydelig intern sammenheng, de er helhetlige og konsistente. Kritikerens utsagn synes i hovedsak å være basert på en adekvate grunnleggende kunnskaper om hvordan atferdsanalytisk forskning og behandling utføres. Dette støtter ytterligere en antagelse om reell uenighet og paradigmatisk ulikhet. Utsagn og tilnærming synes også i stor grad å samsvare med sentrale tendenser som gjør seg gjeldende i henholdsvis atferdsanalytisk (Lattal & Chase, 2003) og kritisk litteratur (Skjervheim, 2001) med hensyn til hvordan atferdsanalytisk vitenskapelig metode og forklaringer betraktes. Dette kan også bidra til å sannsynliggjøre og validere en antagelse om nettopp paradigmatisk ulikheter mellom informantene. Det bør trolig tas visse forbehold. Tilhørighet til ulike paradigmer må antas med en viss usikkerhet. Undersøkelsen studerer kun kritikerens oppfatninger av atferdsanalyse og kritikken av den, og studerer bare indirekte *hans* tilnærming til psykologi. Kuhn (1962) bruker paradigmebegrepet i relasjon til vitenskap og vitenskapsmenn. Her er Pattons (1990) definisjon lagt til grunn og paradigmebegrepet er brukt i en mer utvidet forstand overfor praksisfelt som også innebærer opplæring og behandling. Her er dessuten kun skilt mellom to hovedparadigmer for å synliggjøre atferdsanalysens likheter med metoder og forklaringsformer innen naturvitenskap/biologi i motsetning til humanistisk vitenskap. Å skille mellom en naturvitenskapelig og humanistisk

paradigme, mellom å forklare og forstå, er altså vurdert som tilstrekkelig. Det kan det i andre sammenhenger være hensiktsmessig med andre inndelinger²⁷. Ulikhetene mellom øvrige, tradisjonelle psykologiske og pedagogiske retninger er nedtonet til fordel for deres interne fellestrekk og ulikheter med atferdsanalyse. Dette for å kunne synliggjøre paradigmatisk forskjeller. Det er imidlertid klart at psykologiske og pedagogiske retninger (for eksempel psykoanalyse, kognitiv psykologi) er ulike også med hensyn til vitenskapelig metode og teoretiske forklaringer. De vil også kunne vektlegge noe ulike forhold i kritikken av atferdsanalyse. Alt i alt synes undersøkelsen å tale for at ulikhetene mellom atferdsanalytikerens og kritikerens oppfatninger er så vidt gjennomgående, store og grunnleggende at det synes rimelig å betegne dem som paradigmatisk. Det synes å være lite forskning som studerer dette direkte. Undersøkelsen kan trolig gi empirisk støtte til antagelser om at atferdsanalyse skiller seg fra tradisjonell psykologi på grunnleggende, paradigmatisk måter (jfr. Chiesa, 1994; Czubaroff, 1988; Lee, 1988).

5.4.2. Kontrovers mellom paradigmer

Kuhn (1962/2007) hevder at paradigmer nærmest kan betraktes som egne verdener som vanskelig kan kommunisere med hverandre og komme til enighet. Kuhn og Feyerabend innførte begrepet inkommensurabilitet (usammenliknbarhet) for å beskrive at visse teorier ikke kan sammenliknes eller sammenholdes (Brante, 1984). Slik inkommensurabilitet mellom to paradigmer innebærer i følge Brante at de (1) anvender begrep som ikke går sammen, (2) gjør at forskerne i de ulike tradisjonene ser ulike ting eller persiperer ulikt, og (3) anvender ulike metoder for å bedrive forskning og vurdere resultater. Det fins imidlertid mange teorier som ikke ”går sammen”. Å se disse som inkommensurable er først interessant og relevant når det dreier seg om konkurrerende paradigmer som tar utgangspunkt i samme problem, men gir ulike løsninger (ibid.). Den tradisjonelle psykologien og atferdsanalyse tar på grunnleggende ulike måter sikte på å redegjøre for menneskelige handlinger, bevissthet og følelser. Definisjonen av gjenstandsfeltet, forklaringsmåter, terminologi og forskningsstrategier er ulike (Lee, 1988). Det synes altså rimelig å karakterisere de to paradigmene som inkommensurable. Forhold mellom inkommensurable paradigmer karakteriseres av ofte av kontrovers, som betegner en stridighet eller konflikt (Brante, 1984). Debatten rundt behaviorisme og atferdsanalyse har til tider vært opphetet. Czubaroff (1988) analyserte kontroverser mellom Skinner/Chomsky og Skinner/Black. Hun mener at det ikke fins noen

Hayes (1999) mener eksempelvis at atferdsanalyse kan betraktes som et eget paradigme. Han påpeker at det fins flere behavioristiske paradigmer, men finner det mest nyttig å betrakte feltet som bestående av to hovedparadigmer; atferdsanalyse og metodologisk behaviorisme. Mackenzie (1977) mener imidlertid behaviorismen ikke har kvaliteter som paradigme i kuhnsk forstand.

udiskutable bevis som vil overbevise alle debattanter om at enten den ene eller andre tilnærmingen er best. Liknende resonnementer framføres i forhold til Peppers verdenssyn, der logikk fra ett verdenssyn ikke kan brukes for å analysere og kritisere et annet. Heller kan ikke ett verdenssyn styrkes ved å påvise at andre kommer til kort (Hayes m.fl., 1988). Dermed vil debattantene forsøke å overbevise motstanderne om egen tilnærmings fortreffelighet. Argumentene framsettes i tråd med det som anses som riktig innenfor den enkelte tilnærming med hensyn til anerkjente verdier, argumentasjon og dokumentasjon. Hun refererer til Toulmin (1972) som vurderer at vitenskapelige ideer som ikke får oppmerksomhet og anerkjennelse fra kolleger, er å betrakte som "for the time being, as good as dead" (Czubaroff, 1988, s. 322). På basis av dette vil gjerne forskere som inngår i en kontrovers om grunnleggende synspunkter, tendere til å framstå nærmest fiendtlige i sin argumentasjon. "This is not surprising, for this aggressively assertive stance is calculated to gain attention for one's claims and to make the claims of one's opponents look inadequate" (Czubaroff, 1988, s. 322). Motivet er altså å forsvare og fremme egne ideer og kritisere motstanderens. Retorikken er ikke alltid redelig, og den andres vitenskapelighet dras i tvil. Ofte fremmes argumenter som får egen tilnærming til å framstå i godt lys. Motstanderens argumenter betraktes kun i den hensikt å komme med motargumenter. På det mest ekstreme vil en gjerne være dogmatiske i forhold til egen tilnærming og nedlatende overfor andres ståsted. Ofte vil beveggrunnen for å delta i debatten endres fra forsøk på å overbevise motdebattanten til å prøve å overbevise et publikum (ibid.). Om en kontrovers berører viktige interesser og verdier som det strides om, eskalerer den gjerne, det vil si den foregår over lengre tid og stadig flere engasjeres i den. Typisk er at de innblandede partene polariseres, og at det i sinte ordelag uttrykkes indignasjon over motstandernes uvitenskapelighet, umoralskhet, egoisme og alminnelige dumhet. Partene vil også gjerne søke allianser med andre makthavere og sosiale bevegelser og vil søke støtte i opinionen (Brante og Norman, 1995 i Karlsen, udatert). Skoler styrt av ulike paradigmer vil til en viss grad alltid misforstå hverandre. Talspersoner for konkurrerende paradigmer vil delvis snakke forbi hverandre (Kuhn 1962/2007).

Ved å se det samlede materialet under ett, er det er visse holdepunkter for at informantene berøres av en kontrovers. Atferdsanalytikeren viser til hvordan atferdsanalysen misforstås av kritikere, at den feiloppfattes og knyttes til feilaktige filosofiske tradisjoner. Noe av kritikken opplever han som urettmessig og urettferdig, som når positivismekritikken framsettes om atferdsanalysen: "Den [kritikken] lever sitt eget liv. Man har en stråmann. Man lager en stråmann som denne kritikken kan ramme. Man finner en blink å kaste pilene på." På andre

områder, særlig hva angår kritikken av praksis, karakteriserer han noe av kritikken som rettmessig. Atferdsanalytikeren beskriver at han har utstrakt samarbeid med psykologer og andre fagfolk og har, i motsetning til tidligere, få samarbeidsproblemer. Han tilpasser språk, fagbegreper og forklaringer slik at informasjonen blir forståelig til brukere, pårørende, fagpersoner. Kritikerens på sin side har ikke lenger noe samarbeid med atferdsanalytikere som følge av samarbeidsproblemer og uenighet. Han sier at atferdsanalytiske behandlingstiltak ofte ikke er så ulike de han selv velger, men beskrivelsen av mål, tiltak og resultater kan være svært annerledes. "Når de [atferdsanalytikere] forteller sin historie, så forteller de den på en helt annen måte enn det jeg ville fortalt den". Terminologien, særlig i bøker og tidsskrifter, er så teknisk at den er vanskelig å forstå. Dette kan tyde at det er en pågående kontrovers mellom paradigmer og som berører informantene på ulik måte og i ulik grad i deres daglige arbeid. Eksempelvis at samarbeidsrelasjoner preges. Det er imidlertid grunn også til å framheve argumenter for at indikasjoner på kontrovers ikke skal tillegges for stor vekt i tolkingen av materialet. Frittalende karakteristikker kan like gjerne ses som tegn på en uformell og åpen tone under intervjuet, og kan i alle fall ikke uten videre tas til inntekt for en polarisert kontrovers. Argumentasjonen er overveiende saklig og omtalen av andres tilnærming er respektfull og basert på kunnskap. Likevel, er det tankevekkende at helhetsinntrykk fra tekstmaterialet er at det synes som om en drakamp om hva som skal betraktes som riktig tilnærming til vitenskapelig metode og forklaring. Atferdsanalytikeren mener øvrig psykologi er et mer relevant mål for positivismekritikken og dens forklaringer er mentalistiske og basert på hypotetiske, metafysiske konsepter som ikke kan bekreftes eller avkreftes vitenskapelig. Kritikerens trekker gjentatte atferdsanalysens vitenskapelighet i tvil med henvisning til at den er scientistisk og dens forklaringer er trivielle og hverdagslige. Han mener atferdsanalytikere er lite opptatt av andre perspektiver enn sitt eget, som er ufullkomment og nærmest å betrakte som en tro. Vitenskap er sterkt knyttet til fremskritt og felt som gjør fremskritt. Kuhn (1962/2007) mener at mens en i naturvitenskap ikke er så opptatt av å definere ulike felt som vitenskap, synes dette svært viktig inne samfunnsvitenskapene. Hvorfor er dette så viktig? Kuhn mener paradigmedebatter egentlig ikke handler om paradigmenes relative evne til å løse problemer, men derimot hvilket paradigme som i framtiden skal styre forskningen og praktiseringen av vitenskapen rundt problemer som ikke så langt er løst av konkurrentene. På et tidlig tidspunkt er dette noe som "baseres mindre på fortidige resultater enn på fremtidige forhåpninger" (s. 186). Kuhn poengterer at en her ofte kun har viten om at et gammelt paradigme har mislyktes, og må at

tiltro til at det nye paradigmet vil kunne løse problemer. Tilslutning til et nytt paradigme kan dermed bare baseres på tro, sier han.

Kuhns paradigmateteorier har bidratt til å trekke i tvil synet på at vitenskap skal kunne gi oss slike evige, objektive og absolutte sannheter om verden som naturvitenskapen har tatt sikte på (Chiesa, 1994). Tesen om inkommensurabilitet innebærer at to størrelser ikke kan måles mot hverandre ut fra et nøytralt og objektivt kriterium. Det fins ingen mulighet til å avgjøre hva som er "best" og "riktig" (Brante, 1984). Det kan være lett å forsøke å bagatellisere skillet mellom en humanvitenskapelig og en naturvitenskapelig orientering, eventuelt anta at kontroversen lar seg løse ved argumentasjon. Siden inkommensurable teorier karakteriseres ved at de utgår fra ulike perspektiv, er det for eksempel lite sannsynlig at argumenter framsatt fra et paradigme skulle kunne falsifisere den andre sidens posisjon (Czubaroff, 1988; Kuhn 1962/2007). Ingen av partene vil godta de ikke-empiriske antagelsene som den andre trenger for å få gjennomslag for sin sak.

Selv om hver av dem kan ha forhåpninger om å omvende den andre til sin måte å betrakte sin vitenskap og dens problemer på, kan ingen ha håp om å bevise sine påstander. Konkurransen mellom paradigmer er ikke den type strid som kan vinnes gjennom bevisføring (Kuhn, 1962/2007, s. 176).

Inkommensurabilitetsbegrepet er sentralt for å forstå en kontrovers, både dens teoretiske grunnlag samt mulighetene for å løse den. Det er viktig å avklare hvorvidt kontroversen bygger på teoretisk inkommensurable posisjoner, eller om det fins rasjonelle metoder å overbygge den (Brante, 1990). I denne undersøkelsen synes kritikerens utsagn i hovedsak å være basert på en adekvat kunnskap om radikalbehaviorisme og atferdsanalyse. Dette støtter som tidligere nevnt antagelse om paradigmatisk ulikhet og reell uenighet. Enkelte av kritikerens utsagn indikerer imidlertid at han ikke har det atferdsanalytikere vil mene er korrekt kunnskap om atferdsanalyse. Eksempelvis likestiller han atferdsanalyse med mekanistisk S-R-psykologi. Spørsmålet er imidlertid om ytterligere kunnskap og korrigerende vil kunne endre hans syn. Kritikerens syn er helhetlig og i tråd med kritisk litteratur som fremmet av eksempelvis Hellesnes (1975) og Skjervheim (2001). Selv om enkeltpunkter kan korrigeres, vil kritikeren neppe bli enig med atferdsanalytikeren. Kritikken er ikke basert på skinnuenighet, men på en grunnleggende *uenighet* i atferdsanalytisk filosofi og teori.

5.4.3. Mulige implikasjoner for praksis

Undersøkelsen har antydning grunnleggende, paradigmatisk forskjeller i informantens oppfatninger av atferdsanalytisk tilnærming til vitenskapelig metode og forklaringer. Dette

innebærer at oppfatninger er basert på reell uenighet snarere enn misforståelser. Vil funn fra undersøkelsen kunne ha implikasjoner for praksis? Slike grunnleggende oppfatninger anses som vanskelig å endre, de er ikke basert på valg, men på langvarig sosialisering inn i en forskningstradisjon. Man kan ikke velge å gå ut eller inn av et slikt paradigme (Kuhn, 1962/2007).

Kritikeren i denne undersøkelsen hadde kunnskaper om atferdsanalyse som vil kunne karakteriseres som adekvate ved at sentrale grunnprinsipper kan beskrives. Likevel har han en helt annen oppfatning av atferdsanalysens filosofiske fundament enn atferdsanalytikerens. En kan sette spørsmålsteget ved om ytterligere kunnskap og korrigerende av feiloppfatninger vil være gode virkemidler for å skape forståelse for atferdsanalysens egenart. Dette bør rettes fokus mot hvordan atferdsanalyse framstilles i lærebøker, media, utdanningssystemer som antas å påvirke meningsdannelsen. Ved at atferdsanalytisk tilnærming er så vidt ulik øvrig psykologi, vil det trolig kreve betydelig innsats å sikre at atferdsanalyse framstilles adekvat, også med hensyn til dens filosofiske fundament. Det bør kunne forventes at det undervises i atferdsanalyse på i høgskole- og universitetssystemet på en redelig måte. Siden meningsdannelsen foregår over tid innen utdanning og tilhørende praksisundervisning, bør en bør en rette spesiell fokus mot akademiske myter. Dette kan være et mulig område for nærmere undersøkelser som kan antyde forslag til konkrete tiltak.

Selv om tidligere studier har antydnet at mer kunnskap om atferdsanalyse bidrar til mer positive oppfatninger, antas paradigmatisk ulikheter å være forbundet med fortsatt uenighet og manglende gjensidig forståelse for hverandres tilnærming til behandling og forskning. Dette vil kunne ha mulige negative effekter for pasienter med behov for behandling og opplæring. Her utdypes og reflekteres rundt mulige implikasjoner. Atferdsanalytikerens og kritikerens oppfatninger er så vidt divergerende at det kan gi opphav til bekymring om mulighet for kommunikasjon og samarbeid. Paradigmateteorien bekrefter mange fagpersoners erfaringer med at kommunikasjon og samarbeid kan være vanskelig. Dette vil kunne komme til uttrykk både i behandling og forskning. Forskning og praksisfelt vil stå i et gjensidig forhold til hverandre. Lee (1988) mener psykologi er så vidt lite enhetlig at en mangler et felles perspektiv som muliggjør integrering av ulike retningers forskningsresultater. Arbeidet til ulike forskere kan slik ikke bidra til felles, kumulativ kunnskapsbygging (ibid.). Dette vil kunne hindre at fagfolk får mulighet til å nyttiggjøre seg forskningsbasert kunnskap og slik kunne tilby dokumenterte former for behandling, opplæring og omsorg.

Det må tas forbehold. Flere har framsatt kritikk mot Kuhns paradigmatheori, blant annet nettopp for manglende tiltro til at kommunikasjon, og dermed samarbeid, kan foregå på tvers av paradigmatheorene. Popper (1970 ref Karlsen, 1996) hevder at når en har identifisert sine grunnleggende antagelser kan man også forholde seg til dem og diskutere rasjonelt på tvers av paradigmatheorene. Man er ikke fanget av den rammen som et paradigmatheore utgjør. Dette gir håp om kommunikasjon og samarbeid på tvers av paradigmatheorene. For at dette skal være mulig må en som fagperson i en praktisk sammenheng ha kunnskap om hvilke basale antagelser andres egen tilnærmingen hviler på. Kunnskap om tilnærming til vitenskap vil være viktig for å forstå tilnærming til behandling/opplæring og dokumentasjon.

5.5. Metodediskusjon

Her diskuteres ulike aspekter ved gjennomføringen av undersøkelsen.

5.5.1. Metodevalg og utvalgsprosedyre

I kvalitativ forskning søker en å bidra til økt forståelse for særtrekk, mønstre og sammenhenger som gjør seg gjeldende innenfor et forskningsfelt (Thornquist, 2003). Det er lite forskning om fagfolks oppfatninger om atferdsanalyse og kritikken, men for øvrig fins mye litteratur som berører kritikken av atferdsanalyse på ulike måter. Både atferdsanalytisk og kritisk litteratur er gjennomgått. En kvalitativ tilnærming med bruk av intervju ble valgt her for å bidra til dypere forståelse av til dels vanskelige tema og relatere disse til en praktisk hverdag. Undersøkelsen er basert på et strategisk utvalg av informanter med inngående kjennskap til både atferdsanalyse og kritikken av den. Intervjuene omhandlet til dels ganske teoretisk stoff. Det høye kunnskapsnivået kommer til uttrykk gjennom deres beskrivelser. Dette manifesteres gjennom hele undersøkelsen. Ved en utvalgsstrategi basert på maksimal variasjon søker en etter informasjon som kan belyse systematiske forskjeller og fellestrekk (Patton, 1990). Det er oppfatninger om atferdsanalyse som er i fokus i undersøkelsen. Det er ikke belyst hva kritikeren mener om egen retning direkte. På bakgrunn av hans oppfatninger av atferdsanalysens tilnærming til vitenskap og forklaringer er det likevel tolket dit hen at disse likevel at disse tilhører ulike paradigmatheore. Det må tas i betraktning at metodiske aspekter, ikke minst utvalget som er strategisk og basert på maksimal ulikhet, bidrar til funnene i undersøkelsen og til å bekrefte forforståelsen. Informantene er svært kunnskapsrike og reflekterte og har engasjert seg i akkurat denne problemstillingen. Å belyse en slik problemstilling basert på en annen type utvalg ville utvilsomt ha medført andre funn.

Utvalgsstrategien kan også ha etiske aspekter ved at forskjeller synliggjøres, dette kan tenkes å medvirke til å aktualisere uenighet og konflikter.

Å spørre ulike informanter ulike spørsmål kan redusere studiens troverdighet (Patton, 1990). I denne studien har en forsøkt å demme opp for dette ved bruk av intervjuguide for å sikre at de samme temaer berøres av begge informantene. Bruk av intervjuguide bidrar til å sikre en systematisk gjennomgang av sentrale tema, men tillater også fleksibilitet og individualisering gjennom utdyping av tema som intervjueren følger opp. Dette kan imidlertid også være en ulempe da en risikerer å innhente mer informasjon hos en av informantene (ibid.). For å motvirke en eventuell ulik behandling av informantene i intervjusituasjonen, ble det innledningsvis og avslutningsvis i intervjuet åpnet for utdyping av tema eller at nye tema kunne berøres dersom informantene ønsket dette. Dette ble gjort av begge informantene. Selv om begge ga positive tilbakemeldinger rundt intervjusituasjonen, antas at situasjonen ble oppfattet ulikt av informantene. Intervjuet av atferdsanalytikeren omhandlet kritikk av dennes faglige ståsted, mens intervjuet av kritikeren omhandlet kritikk av andres faglige ståsted.

5.5.3. Tolkning, analyse og framstilling

Det er forsøkt å gi en så balansert og redelig framstilling som mulig. Bakgrunnen for dette er en grunntanke om at atferdsanalytikeren og kritikeren bidrar på et likeverdig grunnlag i å skape forståelse for både atferdsanalyse og kritikken av denne. Systematiske likheter og ulikheter kan slik komme til syne. Det er av stor betydning at både atferdsanalytikerens og kritikkerens synspunkter behandles og presenteres på en redelig måte. I undersøkelsen er bare de kategorier/subkategorier inkludert der begge informantene har distinkte meninger. Benevnningen av kategorier og subkategorier framstår som mer teoretiske og mindre erfaringsnære enn det som er vanlig i hermeneutisk forskning (jfr. Thornquist, 2003) og diskusjonen vil nødvendigvis ha et teoretisk preg selv om det er forsøkt å relatere materialet til praksis. Jeg har etterstrebet å bruke relativt nøytrale begreper ved benevning av kategorier. Selv om det er mulig å bruke begreper med utgangspunkt i enten atferdsanalyse eller kritikken, vurderer jeg dette som lite ønskelig. Kategoribenevnelser valideres ved at de reflekterer sentrale diskusjoner i litteratur. Utover dette har atferdsanalytikeren og kritikeren så vidt ulike synspunkter at felles benevnelser som yter begge synspunkter rettferdighet kan være vanskelig å finne. Ved å bruke benevnelser som dualisme i mer overordnede kategorier foreligger en risiko for at dette oppfattes misvisende og konkluderende som at atferdsanalysen er eksempelvis dualistisk. For å relatere teoretiske tema og diskusjoner til praksis har jeg

vektlagt å bruke mange sitater fra informantene. Jeg har vurdert det mindre viktig at sitatene er like i antall og lengde. Det viktigste her har vært å få fram deres karakteristiske syn. Noen ganger krever det flere og lengre sammendrag og sitater, andre ganger færre og kortere. Med bakgrunn i at det er atferdsanalysens synspunkter som kritiseres, er resultatene under hver kategori presentert slik at atferdsanalytikerens utsagn kommer først og kritikerens til sist. Rekkefølgen i presentasjon kan ha betydning for hvordan dette leses, og det kan leses som at kritikeren alltid får det siste (og dermed riktige) ordet. I diskusjonen belyses imidlertid både atferdsanalytikerens og kritikerens utsagn i en mer tilfeldig og variert rekkefølge. Atferdsanalytikerens og kritikerens synspunkter er her kontrastert med sikte på å gi økt forståelse for både atferdsanalyse og kritikken av denne. En slik kontrastering synes imidlertid å tydeliggjøre ulikheter på bekostning av eventuelle likheter. Dette forsterkes kanskje ytterligere ved å velge et teoretisk perspektiv understøtter atferdsanalyse og mer tradisjonell psykolog tilhører ulike paradigmer. Det er vanskelig å være trygg på at alle relevante momenter er framført. Det er lagt vekt på å gi leseren mulighet til å kunne følge mine tolkninger og resonnementer. Som i andre kvalitative undersøkelser fullt mulig å tolke materialet på andre og likeverdige måter, og leseren vil dessuten selv kunne gjøre seg opp egne meninger.

5.5.4. Forforståelsens påvirkning

Det er lett å se bare det som bekrefter egen forforståelse. For å motvirke dette kan en lete aktivt nettopp etter forhold som kan avkrefte forhåndsforklaringer (Dalland, 2000). Forforståelsen påvirker tilnærming og tolkning av materialet og kan ses som en potensiell feilkilde i alle faser av undersøkelsen. Det er viktig for studiens troverdighet at også kritikken og kritikerens synspunkter forstås og presenteres på en redelig måte. Det kan være en fare for at jeg vurderer kritikerens utsagn som basert på feiloppfatninger og manglende kunnskap om atferdsanalyse, mens atferdsanalytikerens synspunkter betraktes som "fasiten". For å sikre reliabilitet og validitet har vært nødvendig å problematisere egen forforståelse og de vurderinger som foretas underveis.

Balansen mellom nærhet og avstand er viktig innen kvalitativ forskning. En forsker som ikke kommer nær nok, vil mislykkes i å forstå. Men dersom en ikke kommer fjernt nok, vil en kunne overse selvfølgelige aspekter og ikke klare å løfte analysen over det trivielle (Album, 1996 ref. i Thornquist, 2003). Nettopp nærheten til en atferdsanalytisk orientering, antas å være både studiens største styrke og største svakhet. Nærheten til fagfeltet innebærer at

feilframstilling av behaviorismen i større grad kan unngås, noe som er sentralt dersom undersøkelsen skal ha tillitt i en atferdsanalytisk sammenheng. Nærheten kan imidlertid hindre meg i å se svakheter ved egen tilnærming og verdifulle sider ved kritikken. Slik andre ikke kan legge fra seg sin forforståelse og være nøytral og objektiv, kan heller ikke jeg det. Temaet er likevel kontroversielt, og en slik studie vil nødvendigvis måtte konfrontere en del rådende oppfatninger om behaviorisme og atferdsanalyse.

5.5.5 Overførbarhet

Kvalitative studier med få subjekter tar ikke sikte på generalisering av funn eller direkte overførbarhet, men snarere til å bidra til økt forståelse for hva som karakteriserer et gitt fenomen. Informantene har her gitt uttrykk for sine oppfatninger vedrørende atferdsanalyse og kritikken av den. Dette innebærer at vi nødvendigvis ikke har fått vite "sannheten" om atferdsanalyse, men deres personifiserte syn og oppfatninger. Atferdsanalytikerens og kritikerens synspunkter synes karakteristiske for mange atferdsanalytikere og kritikere, noe som styrkes av at synspunktene understøttes av litteratur.

6 AVSLUTTENDE REFLEKSJONER

Min interesse for og tilnærming til kritikken av behaviorismen er preget av min tilknytning til atferdsanalytisk tenkning. Utgangspunktet mitt var vernepleierens erfaring fra et praksisfelt preget av atferdsanalytisk tilnærming til opplæring og behandling, og der behandlingsopplegg til tider kritiseres og samarbeidsproblemer kommer til syne. Det syntes som kritikken av atferdsanalyse ikke bare var knyttet til konkrete opplærings- og behandlingsopplegg, men var forankret i mer grunnleggende antagelser om behaviorisme. Dette førte til en undring hva kritikken besto i, bakgrunnen for den, og ikke minst også kritikkens berettigelse. Dette krever kunnskap om både kritikken og atferdsanalysen. En slik forståelse syntes viktig for å kunne vurdere om egen praksis er å anse som faglig og etisk forsvarlig.

6.1. Egne refleksjoner

Ved å studere egen tilnærming så vidt grundig og kritisk settes en på prøve. Det filosofiske fundamentet i atferdsanalyse var både lite eksplisitt kjent for meg, men særlig kritikken av dette fundamentet var ukjent. Dette til tross for at jeg selvfølgelig, i en "løsrevet" forstand var klar over at atferdsanalyse kritiseres for sin tilnærming til forskning og behandling. Gjennom masterutdanningen i helsefag har jeg fått bredere innsikt i vitenskapsteori og –filosofi. Det har her vært satt fokus på den rådende naturvitenskapelig orienterte tilnærmingen til menneskelige problemer, og hvordan denne i mange tilfeller kommer til kort. Den humanistiske kritikken av den naturvitenskapelige tradisjonen som positivistisk, naturalistisk, reduksjonistisk m.v. ble her et viktig tema. Som eksempel på en positivistisk tilnærming til mennesket ble behaviorismen nevnt. Det ble gitt eksempler på behaviorismens ekstreme reduksjonisme. Det var både interessant og tankevekkende. Først ikke minst fordi dette opplevdes feil, som "akademiske myter" som Todd og Morris (1992) beskriver. Det var helt klart basert på feil og misforståelser. Men hva skulle jeg si til motsvar, hvorfor var det feil? Jo, jeg var klar over at Watsons tilnærming avvek fra Skinners, men hvordan? Det var vanskelig eksakt å plassere behavioristisk vitenskapsfilosofi og anvendt atferdsanalyse inn i en større vitenskapsfilosofisk ramme, og slik kunne ta stilling til kritikken som reises fra ulike hold. Jeg opplevde å bli svar skyldig. For meg ble det da klart at jeg ikke kjente fundamentet til min egen tilnærming, samtidig som den ble utsatt for hard kritikk. Dette skjedde samtidig med at jeg opplevde at atferdsanalytisk behandling ble utsatt for kritikk og at flere samarbeidspartner. Ofte uten å kunne begrunne dette nærmere, vegret flere seg for å gjennomføre behandlings- og opplæringstiltak. Jeg begynte å stille spørsmål ved min egen faglige og etiske forankring.

Det er et stykke vei fra ”kritikken er basert på feil og misforståelser” til ”kan jeg lære noe av denne kritikken”. Jeg har forsøkt å tilnærme meg kritikken med åpent sinn, og kjennskapen til den mer filosofisk og vitenskapsteoretisk orienterte kritikken mot det naturvitenskapelige paradigmet har vært klargjørende og tankevekkende. Det ble snart klart for meg at her måtte det være to fundamentalt ulike verdene som møttes som langt fra delte samme syn på vitenskap og forklaringsmåter.

Prosessen rundt masteroppgaven har bidratt til en tydeliggjøring og en økt forståelse. fortsatt synes stoffet ofte forvirrende. Det er komplekst og det er mange aktører som mener ulike ting. Noe er basert på fordommer, misforståelser og feilinformasjon. Det er mange –ismer som skal forstås og konkretiseres. Nettopp derfor har informantene vært et viktig hjelpemiddel for min egen læring. De har bidratt til å konkretisere og synliggjøre reelle meningsforskjeller. Ved å klare å øyne disse meningsforskjellene bak alle ordene, angrepene, motsvarene, feilframstillinger, misforståelser m.v. ble det klart at det er noe å hente fra kritikken. Jeg er fortsatt atferdsanalytisk orientert. Jeg anser fortsatt atferd som determinert og påvirket av sine konsekvenser. Jeg har for mye erfaringskompetanse med praktisk anvendelse av atferdsanalytiske prinsipper til at disse kan betraktes som feil. Opplæring og behandling kan som atferdsanalytikerens poengterer settes sammen på utallige måter og bidra til svært individualiserte tilbud. En del av den filosofisk begrunnede kritikken framstår som praksisfjern, den har en utpreget filosofisk og teoretisk tilnærming som ikke tar utgangspunkt i personlig erfaring med atferdsanalytisk behandling og opplæring i praksis. Informantenes forankring i praksisfeltet tilfører den filosofiske kritikken og oppfatningene av den et praktisk tilsnitt som er viktig nettopp for å kunne vurdere relevansen av kritikken opp mot praksis i dag. Dette synes viktig som et grunnlag for å vurdere egen praksis og sin egen tilnærming faglige og etiske fundament. Positivismekritikken har et tidløst tilsnitt ved at den setter fokus på scientisme og på retninger etterligner de harde vitenskapene (jfr. Machan, 1974). Skjervheim (2001) sin bekymring for scientismens konsekvenser for praksis er viktig. Det er grunn til bekymring dersom en atferdsanalytisk tilnærming til behandling og opplæring er basert på instrumentalistisk mål-middelrasjonale. Innenfor den atferdsanalytiske tradisjonen antyder Bailey (1991) en bekymring for om nettopp den naturvitenskapelige, teknologiske tilnærmingen har gått på bekostning av menneskelige hensyn:

If the way we talk about what we do has any influence over our behavior, we could easily treat people in a cold, calculating, and manipulative manner without even realizing it. I am concerned that we have,

in our zest for science and technology, taken the human concerns out of behavior analysis (Bailey, 1991, s. 447).

Det kan være grunn for å vurdere egen praksis i lys av kritikken. Lorentzen (2003, s. 49) siterer Leo Trotskij (1938): ”Målet som rettferdiggjør middelet reiser umiddelbart spørsmålet: Men hva er det som rettferdiggjør målet? For også målet trenger rettferdiggjøring.” Det som synes klarere i de seinere år er en økende bevisstgjøring om at tilgang på effektive behandlingsformer i seg selv ikke legitimerer inngripen og gjennomføring av opplæring og behandling. Det er større fokus på medvirkning og kritisk måldebatt i forkant av bruk av tiltak. Det er etter min mening ikke uten videre riktig å avskrive effektive behandlings- og opplæringsmetoder selv om tilnærmingen har utgangspunkt i naturvitenskapelig, positivistisk tilnærming. I eget tekstmateriale fins også informantenes oppfatninger om atferdsanalytisk behandling og etikk. Dette vil bli gjort til gjenstand for nærmere analyse og tolking med tanke på publikasjon på et seinere tidspunkt.

Det må være mulig også å rette kritikk mot den omfattende feilframstilling av atferdsanalyse som foregår i lærebøker og utdanningssystem. Kanskje er det også hold i det atferdsanalytikerens påpeker, at atferdsanalyse fungerer som en stråmann eller blink for positivismekritikken? Ved å rette kritikken mot den tidligere behaviorismen, som ganske riktig har åpenbare svakheter, framstår retninger som er kritiske til positivismen som klarere alternativer til vitenskap og behandling. Todd & Morris (1992) sine funn om undervisning som formidling av akademiske myter er tankevekkende. En slik praksis vil trolig kunne skape svært negative oppfatninger og holdninger. Atferdsanalyse presenteres da ikke uten at kritikken av den også presenteres, nærmest som en fasit. Chomskys kritikk av Skinner antas å ha hatt stor innvirkning på akademikerens oppfatning av Skinners redegjørelse særlig for språk, i den grad at atferdsanalysen ble ansett nærmest som avbekreftet (Czubaroff, 1988). Hvis kritikken gjentas og holdes i live som akademiske myter, vil endringer i atferdsanalyse og ikke minst i atferdsanalytisk praksis de seinere årene kanskje forbli ukjent. Dette vil hindre at atferdsanalyse kan anses som et viktig bidrag til behandling og forskning innen psykologi og pedagogikk.

6.2. Oppsummering og avslutning

Det er her forsøkt å rette søkelys mot den filosofisk funderte kritikken av behaviorismen og atferdsanalysen. Atferdsanalysens konflikter med andre psykologiske retninger både rundt behandling og forskning er på et fundamentalt vis ofte filosofiske (Hayes, m.fl., 1988).

Utgangspunktet for denne undersøkelsen var at vår praksis enten som psykologer, pedagoger eller vernepleiere er basert på mer eller mindre eksplisitte, grunnleggende antagelser om verden. Denne filosofiske basisen for praksis er noe vi i varierende grad reflekterer over. Ved å velge kunnskapsrike informanter som har reflektert rundt grunnleggende forhold ved atferdsanalysen, er forskjellene forsøkt synliggjort og gjort eksplisitte. Informantenes forankring i praksisfeltet har bidratt til å gi den filosofiske kritikken og oppfatningene av den et praktisk tilsnitt som er viktig nettopp for å kunne vurdere relevansen av kritikken opp mot praksis i dag. Undersøkelsen har antydnet paradigmatisk forskjeller i informantenes oppfatninger av atferdsanalytisk tilnærming til vitenskapelig metode og forklaringer. Dette innebærer at oppfatninger er basert på reell uenighet snarere enn misforståelser. Kunnskap om hvorfor behaviorisme og atferdsanalyse er utsatt for kritikk på et grunnleggende filosofisk nivå, vil etter min vurdering kunne skape forståelse for ulikheter og eventuelle vansker med kommunikasjon og samarbeid om behandlings-, opplærings- og omsorgstiltak. Dersom det er slik at behaviorismen og kritikken er uttrykk for ulike paradigmer innebærer dette at det på sentrale punkter vil det på sentrale punkter vedrørende forskning og behandling være vanskelig å mene det samme. Selv om mitt utgangspunkt er å gi kunnskap og skape forståelse, kan en slik type framstilling av behaviorismen og kritikken bidra til at motsetninger og opprinnelige oppfatninger befestes. Jeg anser det uansett positivt at både atferdsanalytikerens og kritikerens oppfatninger da er basert kunnskap om det filosofiske fundamentet for dagens atferdsanalytisk tilnærming til vitenskap. Det må anses som et gjensidig ansvar for representanter for begge paradigmer å forbedre kommunikasjonen og samarbeidet rundt den enkelte. Bare slik kan man sammen ivareta personens rett til behandling, opplæring og omsorg.

Litteraturliste

- Bailey, J.S. (1991). Marketing Behavior Analysis Requires Different Talk. *Journal of Applied Behavior Analysis* 24, 3, 445-448.
- Bengtsson, J. (2001). *Sammanflätningar. Fenomenologi från Husserl til Merleau-Ponty*. Daidalos, Göteborg.
- Bertelsen, I.(1998). *Ex.phil fra a til å*. Oslo: Spartacus forlag
- Black, M. (1973). Some Aversive Responses to a Would-be Reinforcer. I Wheeler H. (ed)., *Beyond The Punitive Society* (s.125-134). London: Wildwood House.
- Brante, T. (1984) *Paradigmteorins relevans för samhällsvetenskaperna*. Arbejdsrapport nr. 13/84. Roskilde: Roskilde Universitetscenter.
- Brante, T. (1990). Kontroversstudier-ett forskningsprogram, del 2. *Tidsskrift för Vetenskapsstudier*, 4, 3-17.
- Bø, I. & Helle, L. (2005). *Pedagogisk ordbok. Praktisk oppslagsverk i pedagogikk, psykologi og sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Capra, F. (1982). *The Turning Point. Science, Society and the Rising Culture*. New York: Simon & Schuster.
- Chiesa, M. (1994). *Radical behaviorism: The philosophy and the science*. Authors Cooperative Inc., Publishers. Boston.
- Cooke, N.L. (1984). Misrepresentations of the Behavioral Model in Preservice Teacher Education Textbooks. In Heward, W.L., Heron, T.E., Hill, D.S. & Trap-Porter, J. (Eds.). *Focus on Behavior Analysis in Education*, (s. 197-217). Columbus, OH: Merrill.
- Crossan, F. (2003). Research philosophy: towards an understanding. *Nurse Researcher*, 11, 1, 46-55.
- Czubaroff, J. (1988). Criticism and response in the Skinner controversies. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, 49, 321-329.
- Dale, E.L. (2000). Positivismekritikken og den etablerte pedagogikken. *Norsk Pedagogisk Tidsskrift*. 4-5, 265-275.
- Dalland, O. (1993). *Metode og oppgaveskriving for studenter*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Day, W.F. (1987). What Is Radical Behaviorism? I Modgil, S. & Modgil, C. (Eds.). *B.F. Skinner. Consensus and Controversy* (s. 13-39). Philadelphia, USA: Falmer Press.
- Dennett, D.C. (1991). *Consciousness explained*. London, England: Penguin Books
- Donahoe, J.W. (2003). Selectionism. I Lattal, K.A. & Chase, P.N. (Eds.), *Behavior Theory and Philosophy* (s. 103-128) New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

- Egidius, H. (1996). *Psykologisk Leksikon*. Tano Aschehoug.
- Eischens, A. D. (2008). Reconciling the Mental and the Behavioral: An Evaluation of Behaviorism. Internett: www.personalityresearch.org/papers/eischens.html 11.04.2008.
- Fjelland, R. & Gjengedal, E. (2000). *Vitenskap på egne premisser. Vitenskapsteori og etikk for helsearbeidere*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Flora, S.R. & Kestner, J.K. (1997). Activities og the Balance Sig. *Journal of Behavior Analysis*, 585-586.
- Graneheim, U.H. & Lundman, B. (2004). Qualitative content analysis in nursing research: concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24, 105-112.
- Hansen, S.Å. (1996). Offentlige betraktninger vedrørende atferdsanalyse, misforståelser og private hendelser. *Diskriminanten*, 1, 19-23.
- Hayes, S.C. (1978/1999). Teori og teknologi i atferdsanalysen. *Diskriminanten*, 3,19-31
- Hayes, S.C. (1991). The Limits of Techological Talk. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 24, 3, 417-420.
- Hayes, S.C., Hayes, L.J. & Reese, H.W. (1988). Finding the philosophical core: A review of Stephen C. Pepper`s World hypotheses: A study in evidence. *Journal of experimental analysis of behavior*. 50, 97-111.
- Hayes, S.C., Wilson, K.G. & Gifford E.V. (1999) Consciousness and Private Events. I Thyer, B. (Ed.), *The Philosophical Legacy of Behaviorism*. Athens, USA: School of Social Work, University of Georgia.
- Hellesnes, J. (1975). *Sosialisering og teknokrati. Ein sosialfilosofisk studie med særleg vekt på vekt på pedagogikkens problem*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Hillestad, T.M. (1998). Tabula rasa og mentale fenomen. *Tidsskrift for norsk psykologforening*, 35, 40-42.
- Hineline (1980).The Language of Behavior Analysis: Its Community, Its Functions and Its Limitations. *Behaviorism*, 8, 67-86.
- Holden (1996). Det er virkelig en myte at radikalbehaviorisme er ”enkelt”. *Diskriminanten*, 4, 42-47.
- Holden, B. (1998). Mediasjonisme og forklaring. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 35, 328-336
- Holden, B. (1999). Kan atferdsanalyse oppnå forståelse og aksept? *Diskriminanten*, 2, 4-30.

- Holden, B. (2003). *Følger av atferdsanalytiske forklaringer for atferdsanalysens tilnærming til utforming av behandling*. Psykologisk fakultet. Institutt for klinisk psykologi. Universitetet i Bergen.
- Holden, B. (2004). Virkemidler for å fremme positive holdninger til atferdsanalytisk teori og praksis. *Psykologtidsskriftet*, 41, 463-469.
- Holden, B. (2007). Hvordan kan vi snakke om atferdsanalyse til andre enn atferdsanalytikere? *Norsk Tidsskrift for Atferdsanalyse*, 34, 4, 201-218.
- Holden, B. & Karlsen, A. (1998). Misforståelser om radikalbehaviorisme. Et svar til Hillestad. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, 35, 42-44.
- Holme I.M. & Solvang, B.K. (1993). *Metodevalg og Metodebruk*. 2 utg. Tano.
- Holth, P. & Arntzen, E. (1995). John B. Watson- behaviorismens og atferdsterapiens grunnlegger. *Diskriminanten*, 4, 41-46.
- Holth, P. (1996). Which is which? *Diskriminanten*, 1.
- Holth, P. (1998). En liten klient-historie eller en liten klients historie. *Tidsskrift for norsk psykologforening*, 35, 561-563.
- Karlsen, J.R. (udatert). *Psykoterapikontroversen sett i lys av distinksjonen mellom naturvitenskap og humanvitenskap*. Eksamensarbeide. Göteborgs Universitet. Psykologiska institutionen.
- Kuhn, T.S. (1962/2007). *Vitenskapelige revolusjoners struktur*. Bokklubbens kulturbibliotek.
- Kuhn, T.S. (1969). Forfatterens etterord-1969. I Kuhn T.S. (1962/2007). *Vitenskapelige revolusjoners struktur* (s. 206-248). Bokklubbens kulturbibliotek.
- Kvale, S. (2005). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Lacey, H. (1996). Behaviorisms: Theoretical and teleological. Review article. *Behavior and Philosophy*, 23, 1, 61-78.
- Lattal, K.A. & Chase, P.N. (2003). Themes in Behavior Theory. I Lattal, K.A. & Chase, P.N. (Eds.), *Behavior Theory and Philosophy* (s.1-10) New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Lattal, K.A. & Laipple, J.S. Pragmatism and Behavior Analysis. I Lattal, K.A. & Chase, P.N. (Eds.), *Behavior Theory and Philosophy* (s. 41-62) New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Lee, V.L. (1988). *Beyond Behaviorism*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Lorentzen, P. (2003). *Fra tilskuer til deltaker*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Lund, S. (1995). Noen sentrale aspekter ved radikalbehaviorismens interpretasjon av private hendelser. *Diskriminanten*, 2, 3-22.
- Lund, S. (1996). Radikal behaviorisme og Watsoniansk behaviorisme: Which is which- it does matter. *Diskriminanten*, 1, 9-15.
- Lund, S. & Hansen, S.Å. (1993). Radikalbehaviorisme og private hendelser. *Diskriminanten*, 1, 21-32.
- Løgstrup, K.E. (2000). *Den etiske fordring*. Trondheim: Cappelen.
- Machan, T. (1974). *The Pseudoscience of B.F. Skinner*. New Rochelle, N.Y.: Arlington House Publishers.
- MacCorquodale, K. (1970). On Chomsky's Review of Skinner's Verbal Behavior. *Journal of Experimental Analysis of Behavior*, 13, 1, 85-99.
- Mackenzie, B.D. (1977). *Behaviourism and The Limits of Scientific Method*. London and Henley: Atlantic Highlands Humanities Press.
- Malcolm, N. (1971). *Problems of Mind. Descartes to Wittgenstein*. New York, Evanston, San Francisco, London; Harper & Row, Publishers.
- Malterud, K. (1996). *Kvalitative metoder i medisinsk forskning. En innføring*. Tano Aschehoug.
- Malterud, K. (2002). Kvalitative metoder i medisinsk forskning- forutsetninger, muligheter og begrensninger. *Tidsskr Nor Lægeforen* nr. 25, 2468-72.
- Malterud, K. (2001). Shared understanding of the qualitative research process- guidelines for the medical researcher. *Fam Pract* 199, 10, 201-206.
- Mapel, B. (1977). Philosophical Criticism of Behaviorism: An analysis. *Behaviorism*, 5, 17-32.
- Marr, J. (2003). Empiricism. I Lattal, K.A. & Chase, P.N. (Eds.), *Behavior Theory and Philosophy* (s. 63-79) New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Merchant, C. (1989). *The Death of Nature. Women, Ecology and the Scientific Revolution*. HarperSanFrancisco.
- Modgil, S. & Modgil, C. (1987). Introduction. I Modgil, S. & Modgil, C. (Eds.), *B.F. Skinner. Consensus and Controversy* (s. 1-10). Philadelphia, USA: Falmer International Master-Minds Challenge.
- Moore, J. (1999). The Basic Principles of Behaviorism. I Thyer, B. (Ed.), *The Philosophical Legacy of Behaviorism*, (s. 41-68). Athens, USA: School of Social Work, University of Georgia.

Moore, J. (2003). Explanation and Description in Traditional Neobehaviorism, Cognitive Psychology, and Behavior Analysis. I Lattal, K.A. & Chase, P.N. (Eds.), *Behavior Theory and Philosophy* (s. 13-40) New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

Morris, E.K. (1993). Behavior Analysis and Mechanism: One is not the Other. *The Behavior Analyst*, 16, 25-43.

Moxley, R. (1997). Skinner: From essentialist to selectionist meaning. *Behavior and Philosophy*, 25, 2, 95-119.

Moxley, R. (1997b). The Import of Skinner's Three-Term Contingency. *Behavior and Philosophy*, 24, 2, 145-167.

Moxley, R. (1999). The Two Skinners, Modern and Postmodern. *Behavior and Philosophy*, 27, 97-125.

Nydal, R. (2007). Innledende essay. I Kuhn T.S. (1962/2007). Vitenskapelige revolusjoners struktur (s. VII-XXXVII). Bokklubbens kulturbibliotek.

Owen, J.L. (1997). World Views as Context for Communication Studies. I Owen, J.L. (eds), *Context and Communication Behavior*, (s. 17-40). Reno, Nevada: Context Press.

Patton, M. Q. (1990). *Qualitative Evaluation and Research Methods* (2nd ed.). Newbury Park, CA: Sage Publications, Inc.

Platt, J.R. (1973). The Skinnerian Revolution. I Wheeler H. (ed), *Beyond The Punitive Society* (s.22-56). London: Wildwood House.

Reitman, D. (1998). Punished by Misunderstanding: A Critical Evaluation of Kohn's Punished By Rewards and Its Implications for Behavioral Interventions with Children. *The Behavior Analyst*, 21, 1, 143-157.

Skinner, B.F. (1945). The Operational Analysis of Psychological Terms. I *Cumulative Record: A selection on Papers*, 3rd ed. (s. 270-277). New York: Appleton-Century-Crofts.

Skinner, B.F. (1971). *Beyond Freedom & Dignity*. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc.

Skinner, B.F. (1957). *Verbal Behavior*. Acton, Massachusetts: Copley Publishing Group.

Skinner, B.F. (1974). *About Behaviorism*. London: Jonathan Cape, Ltd.

Skinner, B.F. (1973). Answers For My Critics. I Wheeler H. (Ed), *Beyond The Punitive Society* (s.256-266). London: Wildwood House.

Skinner, B.F.(1984). Vitenskapelig metode- en case-historie. *Diskriminanten*, s. 24-37.

Skirbekk, G. (1998). *Vit og Vitskap. Postmodernistisk ordbok om modernitetens babelske forvirring*. Bergen-Sandviken; Fagbokforlaget.

- Skjervheim, H. (2001). *Deltakar og tilskodar og andre essays*. Oslo: Idè og Tanke, Ascheoug.
- Skullerud, I. (2008). Instrumentalisme og positivisme. Utskrift pr. 02.03.2008. Adresse: <http://www.maths.tcd.ie/~jonivar/diplom/node12.html>
- Slagstad, R. (1980). Positivisme og vitenskapsteori. Et essay om den norske positivismestriden. Oslo: Universitetsforlaget.
- Smith, L.D. (1995). Inquiry Nearer the Source: Bacon, Mach, and The Behavior of Organisms. I Todd, J.T & Morris, E.K. (Eds.), *Modern Perspectives on B.F. Skinner and Contemporary Behaviorism* (s. 39-50). London: Greenwood Press.
- Stigen, A. (1992). *Tenkningens historie*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Svartdal, F. (1997). *Begreper i læringspsykologi*, Sigma forlag, Søreidgrend.
- Thornquist, E. (2003). *Vitenskapsfilosofi og vitenskapsteori for helsefag*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Todd, J.T. & Morris, E.K. (1983). Misconception and Miseducation: Presentations of Radical Behaviorism in Psychology Textbooks. *The Behavior Analyst*. 6, 153-160.
- Todd, J.T. & Morris, E.K. (1992). Case Histories in the Great Power of Steady Misrepresentation. *American Psychologist*. Vol.47, No.11, 1441-1453.
- Todd, J.T. & Morris, E.K. (1995). Introduction. I Todd, J.T & Morris, E.K. (Eds.), *Modern Perspectives on B.F. Skinner and Contemporary Behaviorism*. London: Greenwood Press.
- Todd, J.T. (1994) What Psychology Has to Say About John B. Watson: Classical Behaviorism in Psychology Textbooks, 1920-1989. I Todd, J.T & Morris, E.K. (Eds.), *Modern Perspectives on John B. Watson and Classical Behaviorism*. Greenwood Press.
- Turkat, I.D. & Feuerstein, M. (1978). Behavior Modification and the Public Misconception. *American Psychologist*, 194-194.
- Wessells, M. (1987). The Limits of Skinner`s Philosophy of Science and Psychology. I Modgil, S. & Modgil, C. (Eds.), *B.F. Skinner. Consensus and Controversy*, (s. 113-122). Philadelphia, USA: Falmer International Master-Minds Challenge.
- Wheeler, H. (1973). Introduction: A Nonpunitive World? I Wheeler H. (ed)., *Beyond The Punitive Society* (s.1-21). London: Wildwood House.
- Woolfolk, A.E., Woolfolk, R.L. & Wilson, G.T. (1977). A Rose by Any Other Name...: Labeling Bias and Attitudes Toward Behavior Modification. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 45, 2, 184-191.
- Wulff, H. R., Pedersen, S. A., & Rosenberg, R. (2001). *Medicinsk Filosofi* 1. udgave 7. oplag. København: Munksgaard.

Young, L.D. & Patterson, J.N. (1981). Information and opinions about behavior modification. *J. Behav. Ther. & Exp. Psychiat.* 12, 3,189-196.

Aadland, E. (1997). *"Og eg ser på deg..." Vitenskapsteori og metode i helse- og sosialfag.* Oslo: Tano Aschehoug.

Vedlegg

nr1

Intervjuguide atferdsanalytikerens

1. Kan du si litt om bakgrunnen for behaviorismen og litt om de ulike retningene? Hvordan vil du beskrive forskjellene mellom metodologisk og radikal behaviorisme?
2. Hva oppfatter du er noen av de mest grunnleggende forskjellene mellom atferdsanalyse/radikalbehavioristisk vitenskapsfilosofi og andre mer humanistisk orienterte psykologiske retninger? Er det noen likheter eller fellestrekk?
3. Hva vil du si er hovedinnvendingene som rettes mot behaviorisme og atferdsanalyse? Hva er din vurdering av bakgrunnen og grunnlaget for denne kritikken? Er det noen deler av kritikken du anser for viktigere og mer sentral enn andre deler? Hvilke miljøer er det som har kritisert behaviorismen?
4. Chomsky rettet kraftig kritikk mot behaviorismens forståelse av språk. Hva innebar den og hvilken betydning har den hatt for oppfatningen av behaviorismens tilnærming til språk? Var kritikken berettiget etter din mening?
5. Behaviorisme har blitt kritisert for å akseptere Descartes` dualistiske syn på kropp og sjel, samtidig som det mentale eller bevisstheten ignoreres. Hvordan vil du kommentere dette? Hva skiller radikalbehaviorismens forståelse av dette området fra andre retninger innen behaviorisme og tradisjonell psykologi?
6. Hvilke fenomener kan studeres innen psykologi og pedagogikk, og på hvilken måte? Kan indre fenomener som tanker og følelser studeres, eventuelt hvordan? Hvilke betraktninger gjør man omkring reliabilitet i henholdsvis den metodologiske og radikalbehavioristiske tradisjonen?
7. Hayes m.fl. mener en av de viktigste innvendingene mot atferdsanalysen er at den mangler nødvendige redskap for å analysere et første-personsperspektiv. Hva innebærer denne kritikken, og er den berettiget slik du ser det?
8. Når radikalbehaviorismen blant annet benekter eksistensen av mentale hendelser, kritiseres den for at alt reduseres til objektive fysiske hendelser, og at en ser bort fra menneskelige prosesser som tenkning og bevissthet. Betraktes alt i termer av fysiske egenskaper, er språk eksempelvis kun meningsløse lydbølger? Fins det her noen forskjeller, for eksempel mellom ulike retninger innen behaviorisme?
9. Atferdsanalytisk forskning kritiseres for at resultatene er frambrakt under kunstige og tilrettelagte betingelser, og at det i for stor grad generaliseres fra resultater framkommet med bruk av dyr. Kan du kommentere litt om fordeler og ulemper ved den atferdsanalytiske forskningstradisjonen? Er atferdsanalytisk forskning overførbar til den virkelige verden i en

terapeutisk/pedagogisk sammenheng? Har det atferdsanalytiske miljøet tillit til og nytte av annen type psykologisk forskning?

10. Kontrollbegrepet innbyr til mye kritikk. Ofte sidestilles det med manipulering. Hellesnes hevder at det er sammenheng mellom Skinner som utopist og som forsker og vitenskapsmann. Skinners poengtering av behovet for kontroll i samfunnet henger sammen med hans kontrollerte dyreforsøk. Hvordan mener du behaviorismens bruk av begrepet kontroll kan forstås? Hvordan vurderer du Skinners filosofiske og politiske bidrag hva angår hans idealsamfunn?

11. Kritikken av atferdsanalysen som mekanistisk, positivistisk m.v. innebærer også at atferdsanalysen kritiseres for å hegne om et foreldet naturvitenskapelig vitenskapsideal etablert på 1600-tallet som blant andre humanismen har forlatt. Hillestad (1998, s. 40) sier blant annet: «Det underlige er ... hvordan atferdsteoretikere ser ut til å ha unngått de siste 40 års utvikling og debatt innenfor moderne vitenskapsteori og vitenskapelig grunnlagproblematikk». Hvordan vil du kommentere dette? Har atferdsanalysen tatt et oppgjør med et foreldet vitenskapssyn?

12. Det opereres med et skille mellom vitenskaper om naturen på den ene sida og menneskelige og sosiale fenomener på den andre sida. Behaviorismen kritiseres for å se bort fra at det er et kvalitativt skille mellom disse. Ved å se på mennesket som kun natur/organisme objektiviseres mennesket, og man glemmer subjektet. Hvordan vil du kommentere det?

13. Skjervheim har innvendinger mot objektivismen i naturvitenskapelig orienterte vitenskaper om mennesket, og mener forholdet mellom forsker og den som studeres er et subjekt-objekt-forhold snarere enn et subjekt-subjekt-forhold? Subjektet er fritt, mens objektet anses som determinert og styrt av lovmessigheter. Hvordan kan forholdet mellom forsker og forsøksdyr/-person karakteriseres i en atferdsanalytisk sammenheng?

14. Descartes opererte med et skille mellom subjektet og verden forøvrig. Kunnskap ble en indre representasjon av den ytre virkeligheten. Vi snakker ofte om dette som epistemologisk dualisme. Hvordan ser behaviorismen på dette?

15. Atferdsbegrepet i atferdsanalysen kritiseres for å romme kun teknisk praktisk utførelse ute av en meningsfull kontekst, mens derimot handlingsbegrepet rommer meningsfullhet og intensjonalitet. Hva vil være en atferdsanalytisk forståelse av dette? Hva er mening i en slik sammenheng?

16. Hvordan ser atferdsanalysen på kausalitet og årsaker til atferd? Hvilken rolle spiller private hendelser som årsaker til atferd? Atferdsanalyse sies ofte å operere med sirkulære forklaringer. Kan du forklare hva dette er? Er sirkularitet et ankepunkt etter ditt syn?

17. Behaviorismen kritiseres for å anse mennesket som determinert og uten egen og fri vilje. Det er uunngåelig kontrollert av miljøet, og kan kun endres ved å endre miljøet. Hvordan vil du kommentere det?

18. Ved ikke å godta teleologiske forklaringer av menneskelig atferd, kritiseres atferdsanalysen for å se bort fra at mennesket som et erkjennende og handlende subjekt eller

aktør i samfunnet. Hvordan ser atferdsanalysen på mennesket, hva er det slags menneskesyn eller etikk som reflekteres?

19. Kan det sies å være en spesiell etikk knyttet til atferdsanalytisk forskning og praksis?

20. Atferdsanalyse kritiseres for å være mekanistisk og at Skinner sammenlikner mennesket med en maskin. Dette refererer gjerne til en tilknytning til det mekanistiske verdensbildet og mekanistiske årsaksforklaringer. Anser behaviorismen mennesket kun en komplisert maskin som følger mekaniske prinsipper og universelle lover? Er her eventuelt noen forskjell mellom ulike retninger?

21. Atferdsanalyse kan ses på som en form for kontekstualisme. Hva innebærer dette? Hayes m.fl. sier at for Skinner var den psykologisk sett meningsfulle enheten act-in-context. Hva innebærer dette begrepet? Hva innebærer pragmatisme og at effektiv handling er mål for vitenskapelig analyse?

22. Hvordan betrakter du tradisjonell psykologi? Hvordan vurderer du forskningstradisjoner og behandling og opplæring som er basert på tradisjonell psykologi? Tror du dine egne oppfatninger om tradisjonell psykologi kan ha påvirket samarbeidsklima med andre fagpersoner i klientsaker?

23. Hvordan har du som yrkesperson opplevd kritikken av atferdsanalysen?

24. Forståelsen av hjernen og genetik øker hurtig. Hvordan påvirker dette atferdsanalytisk teori og praksis? Er det fortsatt behov for atferdsanalysen?

25. Hva har etter din mening skjedd innen atferdsanalytisk praksis og filosofi i nyere tid som vil kunne påvirke forståelsen av behaviorismen? Er det plass for en naturvitenskapelig orientert tilnærming til studiet av menneskelig atferd?

Intervjuguide kritiker

1. Kan du fortelle litt om din bakgrunn og hvor du plasserer deg selv i det psykologiske og/eller filosofiske landskapet?
2. Kan du beskrive kort hva du legger i behaviorisme? Hva oppfatter du er de mest grunnleggende forskjeller, og eventuelt fellestrekk, mellom behaviorismen og andre mer humanistisk orienterte psykologiske retninger?
3. Hva vil du si er *hovedinnvendingene* som rettes mot behaviorisme og atferdsanalyse?
4. Hvordan vil du beskrive atferdsanalysens *behandlingsideologi*? Knytter det seg en spesiell *etikk* til atferdsanalytisk praksis?
5. Atferdsanalytisk behandling er målrettet og resultatorientert og kan være preget av strukturering og skriftliggjøring. Hvordan tror du dette påvirker de menneskene som behandles, de som utformer og gjennomfører behandlingen og relasjonene dem i mellom?
6. Kan du gi et eksempel på hvordan du *alternativt* kan tilnærme deg mennesker med opplærings- eller behandlingsbehov? Hvordan fanger du opp og dokumenterer du de endringene din tilnærming bidrar til hos personen selv og nærpersionene rundt?
7. Har du erfaring med å *samarbeide* med atferdsanalytikere i din praksis? Hvordan vil du eventuelt beskrive dette samarbeidet og samarbeidsklimaet? Hvordan tror du dine egne oppfatninger om atferdsanalyse kan ha påvirket samarbeidsklima med?
8. Behaviorismen kritiseres for å se bort fra at det er et kvalitativt skille mellom vitenskaper om naturen på den ene sida og menneskelige og sosiale fenomener på den andre sida. Ved å se på mennesket som kun natur/organisme *objektiveres* mennesket, og man glemmer subjektet. Hvordan vil du kommentere det?
9. Atferdsanalytisk forskning kritiseres for at resultatene er frambrakt under kunstige og tilrettelagte betingelser, og at det i for stor grad generaliseres fra resultater framkommet med bruk av dyr. Hvordan betrakter du *atferdsanalytisk forskning*?
10. Naturvitenskaper og atferdsanalyse sies gjerne å ha målsetninger som prediksjon og kontroll. Særlig kontrollbegrepet har medført kritikk. Filosof Jon Helleenes hevder at det er sammenheng mellom Skinner som utopist og som forsker og vitenskapsmann. Skinners poengtering av behovet for kontroll i samfunnet henger sammen med hans kontrollerte dyreforsøk. Hvordan mener du at behaviorismens bruk av begrepet *kontroll* kan forstås?
11. Behaviorisme har blitt kritisert for å akseptere *Descartes` dualistiske syn* på kropp og sjel. Hvordan vil du kommentere dette?
12. Atferdsanalysen forklarer atferd naturvitenskapelig ved seleksjon ved konsekvenser, og er opptatt av å vise til historiske hendelser som årsaker til atferd. Ved ikke å godta teleologiske forklaringer av menneskelig atferd, kritiseres atferdsanalysen for å se bort fra mennesket som et erkjennende og handlende subjekt eller aktør i samfunnet. Hvordan ser du på denne måten å forklare menneskers handlinger på? Er det plass for en naturvitenskapelig orientert tilnærming til studiet av menneskelig atferd?

13. Atferdsbegrepet i atferdsanalysen kritiseres for å romme kun teknisk praktisk utførelse ute av en meningsfull kontekst, mens derimot handlingsbegrepet rommer meningsfullhet og intensjonalitet.

14. Behaviorismen kritiseres for å være *reduksjonistisk*. Hva ligger i denne kritikken slik du forstår det? Hvilke synspunkter har du selv på dette?

15. Skinner har sammenliknet mennesket med en maskin og atferdsanalyse kritiseres for å være *mekanistisk*. Dette refererer gjerne til en tilknytning til det mekanistiske verdensbildet og mekanistiske årsaksforklaringer. Har du noen kommentarer til dette?

16. Behaviorismen kritiseres for å anse mennesket som *determinert* og uten egen fri vilje. Hvordan vil du kommentere det?

17. Når atferdsanalysen kritiseres som mekanistisk og positivistisk m.v. kan dette sies å innebære at den har et *foreldet naturvitenskapelig vitenskapsideal* etablert på 1600-tallet som blant andre humanismen har forlatt. Hillestad (1998, s. 40) sier blant annet: «Det underlige er ... hvordan atferdsteoretikere ser ut til å ha unngått de siste 40 års utvikling og debatt innenfor moderne vitenskapsteori og vitenskapelig grunnlagproblematikk». Hvordan vil du kommentere dette?

18. Skinner og behaviorismen kritiseres for å se på mennesket som en *tabula rasa*, en ubeskrevet tavle. Man vektlegger dermed læring, og miljøets betydning for læring og utvikling, i for stor grad på bekostning av arv. Hvilke tanker gjør du deg om dette?

19. Chomskys kritikk mot behaviorismens forståelse av *språk* har vært viktig for manges oppfatning av behaviorismen. Kjenner du til denne kritikken? Hvordan er din oppfatning av behaviorismens måte å forstå språk og kommunikasjon på?

20. Ulike behavioristiske *retninger*, som Watsons metodologiske og Skinners radikale behaviorisme, framstår som noe ulike vitenskapsfilosofisk sett. Har dette skillet etter ditt syn betydning for hvorvidt kritikken som rettes mot behaviorismen er berettiget?

21. Kritikken av behaviorismen kan relateres til både feilaktige framstillinger i litteratur og misforståelser, men også til reell uenighet i behaviorismen filosofi og anvendelse. Hvilken rolle tror du *misforståelser og feilframstillinger* spiller i kontroversen mellom atferdsanalyse og tradisjonell psykologi? Hva med den *reelle uenighetens* rolle?

22. Har du andre tema du ønsker å berøre, spørsmål eller kommentarer?

Vedlegg 2

Linn Ebeltoft Sparby
Kristensevegen 4
9910 Bjørnevatn
E-mail: linnsparby@hotmail.com
Telefon: 95 14 65 54

Adressat

Sted, dato

Forespørsel om deltakelse i prosjekt om kritikken av behaviorismen

Student Linn Ebeltoft Sparby ved Universitetet i Tromsø, Avdeling for sykepleie og helsefag, med daglig arbeidssted Habiliteringstjenesten for voksne i Finnmark, vil skrive en masteroppgave i helsefag om den vitenskapsfilosofiske kritikken som framsettes mot behaviorismen. Veileder for prosjektet er 1. amanuensis Else Lykkeslet ved Høgskolen i Molde.

På bakgrunn av at du i tidligere publisert materiale har vist interesse for kritikken av behaviorismen, ønsker jeg nå din medvirkning i mitt prosjekt. Problemstillingen som søkes belyst er: *Hvordan kan den vitenskapsfilosofiske kritikken av behaviorismen forstås? Hva vektlegger henholdsvis en kritiker og en atferdsanalytiker i sin forståelse av kritikken av behaviorismen?* Målsettingen er å gi en nyansert og balansert framstilling av kritikken og bakgrunnen for denne. Det vil bli anvendt to informanter i studien som begge har berørt temaet i debatter eller artikler. En av disse vil ha bakgrunn innen behaviorisme/atferdsanalyse, mens den andre vil være en som har stilt seg kritisk til aspekter ved atferdsanalyse. Informantene vil ha noenlunde lik fagbakgrunn innen psykologi, filosofi, vernepleie, pedagogikk e.l.

På bakgrunn av ditt engasjement rundt temaet, ønsker jeg å intervju deg om den vitenskapsfilosofiske kritikken som framsettes mot behaviorismen, og hvordan du forstår og opplever denne kritikken. Intervjuet er beregnet å ta opp til to-tre timer og vil kunne foretaes på ditt eget hjemsted. Det er ønskelig å ta opp intervjuet på analogt lydband. Du kan få tilsendt den ferdige oppgaven ved prosjektslutt (satt til 01.05.2006) hvis ønskelig. For samtykke til deltakelse som informant, se vedlagte skjema, punkt 1.

Da temaet i liten grad oppfattes som sensitivt, samt at de begge informantene har skrevet artikler, bøker e.l. om tema under eget navn, ønsker jeg i utgangspunktet at informantene framgår med navn, utdanning og stilling i oppgaven. I så tilfelle er et informert samtykke fra informanten nødvendig. Jeg gjør likevel oppmerksom på at dette ikke er nødvendig for å delta som informant. Dersom en eller begge informantene ikke ønsker å samtykke til at navnet anvendes, vil ingen reelle navn anvendes verken i oppgaven eller i eventuelle artikler skrevet med utgangspunkt i oppgaven. Samtykket til at navn, utdanning og stilling oppgies i oppgaven/artikler, kan trekkes tilbake på et hvilket som helst tidspunkt i prosessen inntil informantens bidrag i oppgaven er gjennomlest og akseptert av informanten selv før

innlevering. For samtykke til at navn, stilling og utdanning oppgives i oppgaven, se vedlagte skjema, punkt 2.

Opplysninger som framkommer under intervjuet vil bli behandlet konfidensielt, og ditt bidrag vil inntil innlevering være aidentifisert. Lydbandopptak vil slettes straks prosjektet er avsluttet og bestått. Prosjektet er meldt til Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS. Det er videre rettet forespørsel til Regional Etisk Komitè for medisinsk forskningsetikk som ikke anser prosjektet som framleggelsespliktig.

Dersom du er villig å delta i prosjektet, bes du om å fylle ut vedlagte samtykkeerklæring og sende den tilbake i den tilhørende konvolutten i løpet av et par ukers betenkningstid. På forhånd takk!

Vennlig hilsen

Linn Ebeltoft Sparby
Student ASH, UiTø

Vedlegg: Samtykkeerklæring

Samtykkeerklæring

1. Samtykke til deltakelse i prosjekt

Jeg har mottatt skriftlig og muntlig informasjon og er villig til å delta som informant i student Linn Ebeltoft Sparbys prosjekt om kritikken av behaviorismen.

- Jeg samtykker i å delta som informant i prosjektet. Jeg er klar over at deltakelsen er frivillig, og at jeg når som helst kan trekke meg fra prosjektet.

2. Samtykke til at informantens navn, stilling og utdanning oppgies i oppgaven og artikler basert på funn i oppgaven.

Samtykket omfatter tillatelse til at informantenes navn, stilling og utdanning oppgies i Linn Ebeltoft Sparbys masteroppgave om kritikken av behaviorismen, dessuten i eventuelle artikler som publiseres med utgangspunkt i oppgaven. Opplysningene skal ikke brukes til noe annet enn beskrivelse av informantene.

Jeg er informert om at samtykke til at mitt navn, utdanning og stilling oppgies i oppgaven, er frivillig og ikke nødvendig for å delta som informant. Jeg er også klar over at dersom en eller begge informantene ikke ønsker å samtykke til at navnet oppgies, vil ingen reelle navn anvendes verken i oppgaven eller i eventuelle artikler skrevet med utgangspunkt i oppgaven.

- Jeg samtykker til at navn, stilling og utdanning kan oppgies i denne oppgaven/ eventuelt i artikler skrevet med utgangspunkt i oppgaven. Jeg kan når som helst inntil oppgaven/artikkelutkast er innlevert trekke tilbake samtykket.
- Jeg samtykker **ikke** til at navn, stilling og utdanning kan oppgies i denne oppgaven og eventuelle artikler skrevet med utgangspunkt i oppgaven.

Sted...../Dato.....

.....

Navn

Vedlegg 3

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS
NORWEGIAN SOCIAL SCIENCE DATA SERVICES

Linn Ebeltoft Sparby
Kristensevegen 4
9910 BJØRNEVATN

ARKIV 427
Dok. nr. 20

Hans Holmboes gate 22
N-5007 Bergen
Norway
Tel: +47/ 55 58 21 17
Fax: +47/ 55 58 96 50
nsd@nsd.uib.no
www.nsd.uib.no
Org.nr. 985 321 884

Vår dato: 21.07.2004 Vår ref:200400862 SM /RH

Deres dato:

Deres ref:

KVITTERING FRA PERSONVERNOMBUDET

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 12.07.2004. Meldingen gjelder prosjektet:

11292 *Hvordan kan den vitenskapsfilosofiske kritikken av behaviorismen forstås?*

Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS er utpekt som personvernombud av Universitetet i Tromsø, jf. personopplysningsforskriften § 7-12. Ordningen innebærer at meldeplikten til Datatilsynet er erstattet av meldeplikt til personvernombudet.

Personvernombudets vurdering

Personvernombudet finner at behandlingen av personopplysningene er meldepliktig i henhold til personopplysningsloven § 31 og at behandlingen tilfredsstillende til kravene i personopplysningsloven.

Personvernombudets vurdering forutsetter at prosjektet gjennomføres slik det er beskrevet i vedlegget.

Behandlingen av personopplysninger kan settes i gang.

Ny melding

Det gjøres oppmerksom på at det skal gis ny melding dersom behandlingen endres i forhold til de punktene som ligger til grunn for personvernombudets vurdering.

Selv om det ikke skjer endringer i behandlingsopplegget, skal det gis ny melding tre år etter at forrige melding ble gitt dersom prosjektet fortsatt pågår.

Ny melding skal skje skriftlig til personvernombudet.

Offentlig register

Personvernombudet har lagt ut meldingen i et offentlig register, www.nsd.uib.no/personvern/register/

Avdelingskontorer / District Offices:

OSLO: NSD, Universitetet i Oslo, Postboks 1055 Blindern, 0316 Oslo. Tel: +47/ 22 85 52 11. nsd@uio.no
TRONDHEIM: NSD, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 7491 Trondheim. Tel: +47/ 73 59 19 07. kyrre.svanva@svt.ntnu.no
TROMSØ: NSD, SVF, Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø. Tel: +47/ 77 64 43 36. nsdmaa@svt.uib.no

Ny kontakt

Personvernombudet vil ved prosjektets avslutning, 01.05.2006, rette en henvendelse angående status for prosjektet.

Vennlig hilsen

Ate Alvheim

Siv Midthassel

Kontaktperson: Siv Midthassel tlf: 55588334

Vedlegg: Prosjektbeskrivelse

Kopi: Behandlingsansvarlig Siri Moe

Prosjektbeskrivelse

Behandlingsansvarlig:

Siri Moe

Avdeling for sykepleie og helsefag
Institutt for klinisk medisin
Universitetet i Tromsø

Breivika

9037 TROMSØ

Daglig ansvar/prosjektleder:

Linn Ebeltoft Sparby

Avdeling for sykepleie og helsefag
Institutt for klinisk medisin
Universitetet i Tromsø

Breivika

9037 TROMSØ

11292 Hvordan kan den vitenskapsfilosofiske kritikken av behaviorismen forstås?

FORMÅL

Formålet med prosjektet er å belyse den vitenskapelige kritikken som rettes mot behaviorismen.

UTVALG-TREKKING-FØRSTEGANGSKONTAKT

Utvalget består av to fagpersoner (innen psykologi, vernepleie, pedagogikk, filosofi), henholdsvis en kritiker og en behaviorist/atferdsanalytiker. Førstegangskontakt opprettes av prosjektleder på grunnlag av informantenes eget publiserte materiale.

INFORMASJON OG SAMTYKKE

Det gis skriftlig og evt. muntlig informasjon og innhentes skriftlig samtykke. Det informeres bl.a. om formål, hva deltakelse innebærer, frivillighet, mulighet for å trekke seg, konfidensialitet, anonymisering.

Personvernombudet forutsetter, som avtalt på telefon 19.07.2004, at følgende fremgår i informasjonsskriv:

-at prosjektslutt er satt til 01.05.2006

-at bidrag/opplysninger inntil innlevering vil være aidentifisert

-at prosjektet er meldt til Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste

Personvernombudet gjør oppmerksom på at man ikke aktivt trenger å takke nei til deltakelse, og anbefaler at avkrysning for at man ikke ønsker å delta som informant fjernes.

Personvernombudet ber prosjektleder ettersende redigert informasjonsskriv før utvalget kontaktes.

DATAINNSAMLING

Opplysninger samles inn gjennom intervju. Intervju omhandler informants ståsted innen psykologi og vitenskapsfilosofi, synspunkter og forståelse av behaviorismen samt kritikken av denne. Opplysninger som navn, utdanning og stilling registreres.

REGISTRERING OG OPPBEVARING

Intervju tas opp på analogt lydbånd og transkriberes til pc i nettverkssystem. Direkte og indirekte personidentifiserende som opplysninger erstattes med et referansenummer som viser til en navneliste. Listen oppbevares innelåst og atskilt fra det øvrige materialet.

Informantene vil være profilerte personer. Det er ønskelig men ikke betingende at de fremstår ved navn i den endelige oppgaven. Det innhentes spesifikt samtykke til at navn, utdanning og stilling fremgår i oppgaven, alternativt anonymiseres informant i oppgaven. Informant får mulighet til å lese og redigere opplysninger som skal fremgå i oppgaven.

Opptak slettes ved prosjektslutt.

Prosjektslutt er satt til 01.05.2006.

Personvernombudet registrerer at det er rettet en forespørsel til Regional komité for medisinsk forskningsetikk som ikke anser prosjektet som fremleggingspliktig.